

Döbrentei Gábor élete és munkássága.

Az „Erdélyi Múzeum” megindulásának százharmincadik évfordulóján nemcsak Döbrentei Gábor elfelejtett életművét akarjuk felidézni, hanem egyúttal a nagy magyar műveltségszervező életének és munkásságának eddig ismeretlen részleteit feltárva, irodalomtörténetírásunk régóta esedékes mulasztását is pótolni akarjuk. Döbrentei sokirányú és közel félszázadra terjedő munkásságának feldolgozásával kettős feladatot akarunk megoldani. Egyrészt a róla szétszórtan megjelent adatközlések és feldolgozások alapján összegezzük az eddigi kutatásokat, másrészt a rávonatkozó, de mindmáig figyelembe nem vett ismeretlen nagy levéltári anyag alapján szeretnénk irodalomtörténetírásunk róla alkotott képét gazdagítani, tévedéseit helyesbíteni. A Döbrentei Gábor munkásságára vonatkozó anyagból az utolsó félszázad folyamán sokan és sokat közöltek, de levelezése, hátrahagyott kéziratai nagyrészt ma is kiadatlanok. Gálos Rezső, Kristóf György, Széchy Károly, gr. Kuun Géza, Szilágyi Sándor, Lampérth Géza, Perényi József, Ferenczy József, Rexa Dezső, Ferenczi Zoltán, Koncz József, Szana Tamás, Székely Ödön, Latkóczy Mihály, Váczy János és mások közlései nyomán sok értékes adat áll irodalomtörténetírásunk rendelkezésére és mégis Döbrentei Gábor egész életét és munkásságát mindenben felölelő tanulmány még nem íródott róla.

BODOR ALADÁR,¹ SALLAY GÉZA² és GORIUPP ALISZ³ könyvei szintén csak részleteiben világítják meg Döbrentei munkásságát, a részleteken túlmenő összefoglalás és az új adatgyűjtés nagy feladatára egyikük sem vállalkozott. A múlt század nyolcvanas éveiben gr. Kuun Géza⁴ készült írni egy, a Döbrentei Gábor egész életét feldolgozó könyvet, de kéziratát csak részben fejezte be és a teljesen elkészült részek sem jelentek meg soha. Tanulmányunk ezt a hiányt igyekszik pótolni a maga szerény eszközeivel.

¹ Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906.

² Sallay Géza, *Döbrentei Gábor élete és működése*. Máramaros-sziget, 1913.

³ Goriupp Alisz, *Döbrentei Gábor nyelvújítása*. Bpest, 1916.

A terjedelem korlátozott volta azonban azzal a kényszerrel járt, hogy az ismert adatokból sok mindent mellőzni kellett, így elsősorban az Erdélyi Múzeumra vonatkozólag, de az új és eddig nem ismert adatok feldolgozásának elsőbbségi joga teszi ezt indokolttá. Ha kitűzött célunk sikerült elérnünk, úgy lényegesen világosabban és tisztábban fog előttünk állani Döbrentei egyénisége, jelleme, munkásságának értéke és irodalmunk történetében betöltött szerepe. Döbrentei Gábor élete és munkássága az Erdélyi Múzeum megindításával Erdély művelődésében és irodalmunk múlt századi fejlődéstörténetében egyaránt jelentős helyet foglal el. A Magyarországról Erdélybe került lelkes irodalomszervező előbb Erdélyben, később Pesten mindig egyetemes magyar művelődési célokért küzdött. Életének kisebbik, de benyomásokban gazdagabb részét töltötte Erdélyben és ifjúságának első nagy élményei döntő hatással voltak egyéniségének, írói pályájának későbbi alakulására is. Az irodalmi élet élére akkor került, amidőn Erdélyben a régi műveltségszervezők fáradtan és kedvüket veszítve visszavonultak. A Nyelvmívelő Társaság a századfordulókor megszűnt, az első erdélyi állandó színház építése vontatottan haladt előre, ARANKA GYÖRGY, „Erdély Kazinczyja” pedig szervező munkáját abba hagyva, csendes és ártatlan bölcselkedéssel töltötte utolsó éveit. Új fiatalok még nem álltak sorompóba, irodalom és tudomány ismét háttérbe szorult a világot formáló nagy események mögött. A napoleoni háborúk következtében beálló gazdasági válság Erdélyt sem kímélte meg, de a gazdasági válságnál súlyosabb volt a mindenütt uralkodóvá vált szellemi elernyedés. Döbrentei nagy érdeme, hogy éppen ezekben a válságos és nehéz években ismét előtérbe állítja a magyar műveltség ügyét az Erdélyi Múzeum megindításával. Az 1810 és 20-as évek között próbál Erdélyben irodalmi életet teremteni, épen akkor, amidőn erre legkevesebb a remény. A kételkedőkkel szemben megmutatja, hogy a legrosszabb körülmények között is összetartással és a műveltség szeretetének terjesztésével lehet nemzeti jövőt építeni, irodalmi ízlést fejleszteni, műveltséget terjeszteni. Nagy érdeme, hogy a régi erdélyiek abbamaradt műveltségszervező munkásságát tovább folytatva hirdeti a harcot a közös magyar célokért küzdő erdélyi akadémia, folyóirat, nemesebb irodalmi ízlés, Európába néző magyar szellem megteremtéséért. Az erdélyi magyar szellemi élet jogfolytonosságának lelkes és önzetlen harcosa, aki az előző század nagy erdélyi örökségét tovább adva lehetővé teszi, hogy azt egy jobb kor átvehesse és meg nem valósult álmait legalább részben valóra válthassa. Egy régi korszak lezáródásakor lép fel Erdélyben, ahová

Kazinczy baráti támogatása juttatta. Aranka és Sípos halála után az élesszemű és mindenért rajongó széphalmi vezér tőle és Bölöni Farkas Sándortól várja Erdély szellemi megújítását. Döbrentei az ősz vezér reménységét beváltja és munkásságával a két hazában élő magyarság szellemi egységét szolgálta. Híd volt, melyen át nemcsak az irodalmi élet egysége felé törők gondolatai találkoztak, hanem a két hazát egyesíteni akarók jövőbe mutató szándékai is!

*

Döbrentei ifjúsága és külföldi útja.

Döbrentei Gábor a veszprémmegyei Nagyszöllösön született 1785. december 5.-én. Születése napjának dátuma azonban bizonytalan.⁴ Őmaga 1816.⁵ jan. 6-án, Kolozsvárról Kazinczyhoz intézett levelében 1785. december 5-ikét említi, életrajzírói viszont nagyrészt december elsejére teszik születése napját. A Döbrentei-család régi dunántúli família, tagjai mindig büszkeséggel tekintettek vissza családjuk múltjára. Atyja: Döbrentei Lajos evangélikus lelkész, anyja Erhardt Susanna volt. Döbrentei Lajos fiát előbb Pápara, majd a grammatikai osztály elvégzésére Sopronba küldte, ahol Gábor 1805-ig tanult. Közben apja Uray-Újfaluba került, ahol mint esperes 1840. dec. 13-án halt meg. Döbrentei atyját végtelenül szerette és tőle szigorú, de jóakarató nevelésben részesült. A szülői házat a puritán protestáns szellem jellemezte, ennek a levegője formálta mélyen magyarrá a fiatal Döbrenteit. Korán kezd irogatni. Már 9 éves korában megpróbálkozott a versírással, kedvenc költői ÁNYOS PÁL és BARÓTI SZABÓ DÁVID voltak. Sopron akkori irodalmi élete kiválóan alkalmas volt irodalmi érdeklődésének kifejlődésére. Barátai és tanárai között nem egy kitűnő író volt, tőlük alapos tárgyi tudást, jó ízlést, önzetlen szellemi irányítást kapott. A magyar nyelv és irodalom ügyéért folytatott lelkes harc hamar megragadta fogékony lelkét és szervezőképessége, önálló és irányítani akaró, mások befolyását magába olvasztó egyénisége főbb vonásaiban már akkor előttünk áll. KISS JÁNOS 1790-ben Sopronban „Magyar Társaság”-ot alapított. Döbrentei ennek az irodalomért lelkesedő kis körnek könyvtárosa, majd titkára lett, első költői próbálkozásait is itt mutatta be. Nagyon jó szónok volt és a Magyar Társaságban a szónoklatról tartott értekezésében azt mint

⁴ Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906. 8.

⁵ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Kolozsvár, 1816. jan. 6. Váczy János, *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIII. k. Bpest, 1903. 395.

az önművelés egyik legfontosabb eszközét állította hallgatói elé. Munkásságára leelőször Kiss János figyelt fel, aki különben atyjának régi barátja volt. Levelezésük mély betekintést enged a fiatal Döbrentei lelki fejlődésébe, kora ifjúsága lázas útkeresésébe. 1804. november 30-án⁶ levélben felkeresi KAZINCZY FERENCet. Sorait bátortalanul kezdi, fél, hogy lépését a magyar irodalom atyja szerénytelenségnek fogja tekinteni. A Soproni Magyar Társaság nyomtatásban megjelent válogatott írásait mellékeli leveléhez és kéri Kazinczyt, hogy mondjon ítéletet róla. „Kitárhatom kebelemet – írja. – Hajnalomon és estéjimen előttem jár a’ T. Úr neve csillagul, miolta Orpheusában Metastasióból a’ *nyögdécsellő szel-lőcskét* ’s az ezután vetett kifakadást olvasám.

És még Hamlet előtt azt a’ velőig buzdító ajánlást! Sírban lévő Nagyok’ fénye komolyan int, élőké vidáman, mért ettől viszszeretetet is reméllünk. Ha engem a’ T. Úr szerethetne! nyert dicsőségnek tartanám.” Kazinczy válasza nem sokáig váratott magára. A széphalmi vezér sietett fiatal írotársát jóakarató támogatásáról biztosítani. 1805. február 23-án⁷ válaszolt Érsemlyéből. Döbrenteit „Szeretetre méltó Társának” nevezi, majd a következőket írja: „Kedves nékem azt látni, hogy a’ Jók engemet szeretnek, ’s hiúságom kész elhiteni, hogy ezek engem azért méltóztatnak szeretetekre, mert a’ jót velük együtt én is szeretem.

----- szeretni hiven

A’ Jót! gyűlölni vesztig a’ gonoszt!

A’ legszebb bére annak, hogy jót tettünk, az ugyan, hogy jót tettünk.” Örvend a küldött könyvnek, örömmel olvassa KISS JÁNOS írásait, de Döbrentei és a fiatalok próbálkozásaira is talál néhány dicsérő szót. „Ifjabb Társainknak is vannak némelly virágai, mellyek édesen csiklandják mind a’ szemet, mind a’ szaglást. Ezeknek sorában kijegyezve volt az Ur’ neve, még minekelőtte levelét venni szerencsém volt is.” Majd figyelmezteti fiatal barátját hibáira: „De engedje az Ur a’ barátságának, hogy szabadon élhessen legbecsesbb jusával, hadd mondjam ki a’ gondolatot, melly magát bennem a’ könyv első megolvasása alatt toltta elő: némelly tárgy nem szenved poétai felöltöztetést, és a’ dalokat nem a’ Németek durva prosodiai törvénye, hanem a görögök és rómaiak’ mértéke szerint kell zengeni. A’ lyra édes zengése meg nem szenved a’ rö-

⁶ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Sopron, 1804. nov. 30. Uo. III. k. Bpest, 1892. 230–231.

⁷ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Érsemlye, 1805. febr. 23. Uo. III. k. Bpest. 1892. 271–272.

vidre ugratott consonánsok darabosságát. Kedves nekem azt látnom, hogy az a' szent tűz, melly ezt a' Társaságot alkotta, meg nem lohadt." KAZINCZY válasza a fiatal Döbrenteire nem maradt hatás nélkül. Kiss János és Kazinczy pártfogása számára nemcsak azért látszott értékesnek, mert tőlük tanácsot, irányítást remélt, hanem azért is, mert általuk megnyílt előtte az irodalmi érvényesülés eddig elzártnak hitt útja. A Kazinczyval való barátság kettőjük, de elsősorban Döbrentei életére és fejlődésére volt döntő hatással. Általa lesz ismertté a magyar írók között. Erdélybe kerülését és későbbi sikerei egy részét is neki köszönhette, nehezen indokolható és magyarázható tehát az az ellenségeskedés, amivel mégis 1820 után egykori jótevője ellen fordult.

A soproni tartózkodás Döbrenteire az irodalmi érdeklődés felkeltésén kívül más hatással is volt. Itt nyer először betekintést Európa nagy szellemi áramlataiba és ugyancsak itt ébred fel benne először a vágy, hogy közelről láthassa a nyugatot. Terve hamar valóra vált, 1806 április 10-én szüleitől, kik Sopronig kísérték messze távozó fiukat és tanáraitól könnyes szemekkel vesz búcsút, Döbrentei Wittenbergát választotta ki tanulmányai központjául és oda Bécsen és Csehországon át óhajtott eljutni. Bécs, Prága, Drezda, majd Torgau útja főbb állomásai. Gazdag úti benyomások után érkezik a reformátorok városába: Wittenbergába. Utazása és wittenbergai tartózkodása részleteit hűségesen feljegyezte naplójába. A napló címe „mindennap”. Sajnos, értékes feljegyzéseiből csak néhány ív maradt fenn, de azok így is lelki fejlődésének hű tükörképét nyújtják. Döbrentei önálló és bátor egyénisége, őszinte és nyílt jelleme hamar felnyitotta előtte az idegen világ rejtett kapuit. Naplójában⁸ írja, hogy Bécsbe való megérkezése után KORABINSZKYt látogatta meg először, majd MÁRTON JÓZSEFet, akitől három főherceg tanult magyarul. Április 15-én felkereste Kazinczy fiatalkori eszményét, az alkímia titkait kutató ősz Báróczit és Déchy. Április 16-án együtt reggeliztek és hosszasan elbeszélgettek írókról és irodalmi dolgokról. Báróczi örömmel és szeretettel emlékezett meg Kazinczyról és Bacsányiról. Bécsből két társával: BÖLÖNI MIHÁLYal és BOLLAS PÁLlal április 17-én indultak tovább. Prágába április 24-én értek. A csehek fővárosában megtekintették az olasz és cseh színházat. Látásukkor szomorúan jegyzi fel naplójába Döbrentei: „Már csak nekünk nincsen Pesten magyar színházunk”.⁹ Drezdában csak rövid ideig tartózkodott. Innen április

⁸ Gr. Kuun Géza, Döbrentei Gábor felett mondott emlékbeszéd. Kiadatlan kézirat az E. M. E. kéziratárában. Kéziratári szám: 1397. 18.

⁹ Uo. 19.

29-én gyalog indult Wittenbergába, de a fárasztó utat megunván, Kasdorfon kocsira ült. Május 1-én ért Wittenbergába. Első útja honfitársaihoz vezetett és velük rögtön elhatározta, hogy olyan magyar kört alakítanak, mely az idegenbe szakadt magyarok közt az anyanyelv és irodalom szeretetét fogja ápolni. Május 2-án megnézi a magyar könyvtárt és a Luther-émlékeket. „Van itt a’ Magyaroknak zászlójuk is”¹⁰ – írja örömmel. Előfizet a jénai „literaturai újságra”, amelyben nemsokára egy kis tanulmány kelti fel figyelmét az ossziáni költészetéről. Sir John Sinclair, a tanulmány szerzője, az Ossian-eredetű szövegekkel foglalkozik. A fiatal Döbrentei érdeklődése ekkor ébredt fel először Ossian iránt és később a legelső között terjeszti hazánkban a preromantikát jellemző ossziánizmust. Wittenbergában a németen kívül tanul franciaul, olaszul és angolul is. Érdeklődése rendkívül sokirányú. Különös előszeretettel esztétikával foglalkozik. A wittenbergai egyetem leghíresebb tanárai alakítják ízlését és tudását. SCHREEKTől világtörténelmet, POETIKTól és KLOSCHTól általános esztétikát és művész-enciklopédiát tanul. GROHMAN a bölcelet alapelemeivel ismerteti meg, MITSCH pedig az erkölcsi tudományba vezeti be. Az előtte feltáruló idegen világ magyaros ízlését és hazaszeretetét még mélyebbé, még őszintébbé tette. Gyakran ír haza, keresi és olvassa a kezébe kerülő magyar könyveket és irodalmi tervekkel foglalkozik, íróasztalán Báróczi és Kazinczy képei jelképezik a távoli hazát, az eljövendő írói hivatás útjait. Külföldi tanulmányútja azonban nem zavartalan, hiszen a napóleoni-háborúk korában él és most már közről is alkalma nyílik látni Nyugateurópa nagy nemzeti feszültségeit. Egyik háború a másikat követi és a béke nem más, mint új készülődés a legközelebbi összecsapásra. A jénai ütközet után a francia seregek átvonulnak Wittenbergán, emiatt neki Lipcsébe kell mennie, ahol ismét új tárgyakat hallgat: PLATTNERTől lélektant, ECKTől költésztant, ROSTTól Cicerot, BECKTől Homerost, RAU a jog elemeivel ismerteti meg, KEIL a szentírás magyarázattal, TITTMANN a hitágazattannal.¹¹ A klasszikusokon kívül elsősorban az angol írókat tanulmányozza. Mindenért rajong, ami új és divatos. Fordítással is próbálkozik, de közben hazavágyik, hogy terveit mielőbb megvalósíthassa. Otthon már kellemes légkört alakított ki számára Kazinczy, aki KISS JÁNOSnak többek között így ír róla 1806 június 16-án:¹² „Szeretem azt az

¹⁰ Uo. 21.

¹¹ L. Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906. 8.

¹² Kazinczy Ferenc levele Kiss Jánoshoz. Széphalom, 1806. jún. 16. *Kazinczy Ferenc levelezése*. IV. k. Uo. 1893. 198.

embert. Szíve meleg; az pedig nagy ajándéka az égnek. Úgy látszik, hogy vére kelleténél hevesebb. De arról térsen az idő és a tapasztalás. Báróczy felől elragadtatva szól, 's azt gyönyörködve értem." 1807 március 11-én¹³ Lipcséből ismét ír Kazinczynak, elmeséli németországi élményeit és egyúttal kifejezi óhaját a hazatérés iránt. Levelében érdekesen írja le a francia seregek bevonulását. „A győzedelmeskedő Frantzia sereget azelőtt is látni égtem – írja – 's ime arra jött a' dolog, hogy őket látnom kellett. Nem rohantak, igaz ugyan, az Albis mellett fekvő Vittenbergára olly nagy dagállyal, mint Jenaba, Weimárba, s Hálába. E' három utolsó helyeknél még haragjok' lobogtában, nálunk már egy kevéssé nemes tsillapodással jelentek-meg. Még harmadnappal elébb Burkusok mentek által Vittenbergán, hogy a' Győzők október 20-dikán bennünk' elborítsanak. Huszonharmadikán, Napoleon, ez Attila mássának, jövetelét hirdette, tizenöt ezerből álló testőrző serege, a' város piatzán. Vive l'Empereur, kiáltással. Láttam őt, láttam seregeit, és magyar létemre örülnöm kellett szemlélésekkor.”

Döbrentei Erdélyben.

Hazatérését május elejére tervezi, de közben Goethét és Wielandot is meg akarja látogatni. Nagyon kéri Kazinczyt, hogy legyen segítségére otthoni elhelyezkedésében. „Nagy kedvem volna nekem – írja – az alföldön való lakáshoz, és örülnék neki, hogy egy, két, vagy több esztendeig ott lehetnék. Debretzen táján, vagy Erdélynek magyar részében, óh milly örömost szeretnék élni!” „Úgy gondolom, ott úgy élvén, mint egy nevelő, legjobban megtanulhatnám mind az ott lévő, még tisztább Magyar karaktert, mind ősbibb beszédejtéseket,”¹⁴ Kazinczy Döbrentei kérését teljesíti. A külföldről hazatérő fiatal íróbarátját gr. Gyulai Ferencnének Lajos fia mellé ajánlja nevelőnek. Gróf Gyulai Ferencné, született Kácsándy Zsuzsánna, Kazinczy ifjúkori szerelme, teljesítette kérését, Döbrentei örömmel értesül e hírről és 1807-ben leutazik Erdélybe, Ó-Andrásfalvára, ahol a május 3-án özvegyé lett grófné az év legnagyobb részét töltötte. Erdélybe menet Döbrentei még felkeresi néhány íróársát és megismerkedik SZEMERÉVEL is, majd 1807 október 25-én megérkezik Andrásfalvára, élete új állomására. A nevelői állás Döbrentei számára nemcsak a kenyeret jelentette,

¹³ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Lipcse, 1807. márc. 11. – Uo. IV. k. Bpest, 1893. 510–511.

¹⁴ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez, Lipcse, 1807. márc. 11. – Uo. IV. k. Bpest, 1893. 512.

de döntő befolyással volt lelki fejlődésére és későbbi pályafutására is. A Gyulai-család révén megismerkedik Erdély legtöbb főúri családjával, barátokat, pártfogókat szerez tervei végrehajtásához. A fiatal író számára nem is lehetett volna jobb környezetet elképzelni, mint azt, amibe jutott. Az a világ, ami most feltárult előtte, nem ismerte a nyomort, csak a műveltséget és a jóléttel, hatalommal együttjáró örömeket. Nyelvtudása, emberismerete, olvasottsága a Gyulai-család környezetében nagyban elősegítette baráti kapcsolatai kiépítését. Rokonszenves egyénisége, határozott fellépése és jómodora az erdélyi kastélyok kifinomult világában nagyszerű lehetőségeket tártak fel előtte és ő élt is ezekkel a lehetőségekkel.¹⁵ De Döbrentei nagy érdeme, jellemének tiszta vonása, hogy ő a baráti összeköttetéseit nem saját céljai, vagy anyagi jóléte érdekében próbálta gyümölcsöztetni, előtte elhagyott nemzete irodamának megsegítése, felvirágoztatása maradt mindig az egyetlen cél. Könnyen alkalmazkodó természete tervei megvalósításában nagy segítségére volt. Pár hónapi erdélyi tartózkodás után már nemcsak az erdélyi emberek és tájak lelkébe tudott mélyen bepillantani, hanem ugyanakkor világosan látja az új élet adta lehetőségeket is. Erdélyt nemcsak gyors alkalmazkodóképessége révén szereti meg, új hazája mélyebb magyarsága, tiszta nyelve gyakorol rá mély benyomást. És amikor 17 év múlva, tervei bukása után kénytelen Erdélyt elhagyni, Naplójába ezeket a sorokat írja: „Ha nem látom meg többé Erdélyt, azt kérem az Istentől, hogy minden magyarba öntsön annyi hazafias érzést, amennyi bennem van és adjon jobb időt és alkalmatosságot annak bebizonyítására. Szomorúan látom eltelni éltelmet, melyet későbbre kívántam volna, mikor hazám vagy virágjában lesz, vagy sorsának jobbra fordultáért fog küzdeni.”¹⁶

Tizenhét év alatt Döbrentei nemcsak adott, de kapott is Erdélytől. Az embereken kívül megismerte Erdély tájait, múltját, nyelvét, jellemét. Hibáiban az örök magyar tulajdonságokra ismerhetett, értékeiben a jövő élet jelképeit láthatta meg. A Gyulai-család révén már nevelősége első évében nagyjából megismerte Erdélyt. A családnak nemcsak Andrásfalván voltak birtokai, hanem Lunkán, Marosnémetin és Dédácson is, a Kazinczytól oly gyakran dicsért hunyadmegyei falvacskában. A nevelőséggel járó kényelmes élet és jólét nem puhítják el, tanítványai nevelése mel-

¹⁵ Az 1800. és 1830. közötti erdélyi szellemi, társadalmi és közélet jellemzésére l. gr. Kuun Géza, „*Gróf Gyulai Lajos naplótöredékeiből (1815–1834)*” c. művét. Bpest, 1874.

¹⁶ Uo. 78.

lett állandóan olvas, terveket sző. „Aki neveltetése végződésével – írja Naplójában – önön magát nem igyekszik még tovább nevelni, az csak mindennapi közlegénynek született. A világ nagy iskolájában azon fundamentumnak előrajzait, melyeket az iskola előnkbe rakott, saját igyekezetünkkel fogjuk megépíteni s majd ha a hézagok kitöltve lesznek, az építmény tulajdon új színben fog eléállani.”¹⁷ Döbrentei önnevelésére bő alkalom nyílt a Gyulai-háznál. A család remek könyvtára, magyar, francia és német könyvei a művelődés sokirányú lehetőségét tárták fel előtte. A nagyműveltségű özvegy grófnéval naponta folytatott irodalmi és művészeti tárgyú beszélgetései nemcsak tudását gyarapították, növelték lelki finomságát, ízlését is. A társasélet új életformát jelentett számára, a biedermeier világ színes, ragyogó, de ugyanakkor meghitt, családias légkörét. Tanítványaival együtt résztvesz a fiatal arisztokraták szórakozásaiban, sport, vívás, vadászat egyformán lekötik érdeklődését. Barátai és ismerősei iránt természetes és közvetlen, de ugyanakkor öntudatos és magabízó. Ismeri az embereket és tud velük bánni, szükség esetén diplomata, máskor lelkes rábeszélő, de mindig határozott és nemes célokat tart szembe előtt.

Döbrentei nevelősködését eredetileg csak négy évre tervezte, de ez az idő 17 évig nyúlt ki. A négy Gyulai gyermek: Karolina, Lajos, Fanny és Konsztancia közül legtöbbet Lajossal foglakozott. Rousseauista elveit követve a természetes nevelést próbálta alkalmazni. A szellemi és testi képességek harmonikus kifejlésztésére törekedett tanítványainál. Velük együtt úszott, lovagolt, tanult, barátainak tekintette őket. A kor kívánalmainak megfelelő általános ismeretek tanítása mellett tanítványai jellemét úgy akarta kialakítani, hogy fiatal lelkük a legnemesebb eszmények befogadására is alkalmassá válják. Tanítványai be is váltották a hozzájuk fűzött reményeket, úgy Lajos, mint testvérei a 48 előtti erdélyi társadalom magyar szándékú, nemes emberbaráti érzésű, másoknak segítő, igaz jellemekké váltak. A gyakorlati nevelés mellett az elméleti kérdésekkel is foglalkozott, A „Pali és Minka olvasni tanul” és a „Kis Gyula könyvét”, miket a nevelés terén szerzett tapasztalatai ihlettek, neveléstörténetíróink a magyar gyermeknevelési irodalom úttörő alkotásai közé sorozzák. Nevelői híre oly jó, hogy az ifjú WESSELÉNYI MIKLÓS mellé PATAKI halála után őt kérték fel nevelőnek. Miután Döbrentei ezt nem vállalhatta el, abba mégis beleegyezett, hogy a fiatal Wesselényivel együtt lakják. Tanítványait öntudatos magyar szellemben nevelte, meg-

¹⁷ Uo. 70.

ismertette velük nagy íróinkat és felébresztette bennük a nemzetért való önzetlen munkálkodás és áldozatkészség érzését is. Fiatal tanítványával, Gyulai Lajossal felkereste Kazinczyt, aki aztán látogatásukat 1816-ban vissza is adta. Tanítványai hálája nem is maradt el, haláláig leveleznek vele és irodalmi terveit anyagilag is elősegítik. Gyulai Lajos naplójában¹⁸ kitűnően jellemzi nevelője nagy hatását, „Mikor Döbrentei 1807-ben nevelésemet átvette – írja – még Erdélyben is német világ volt, a legtöbb főúri háznál a német nyelvnek nagy szerep jutott a társalgásban”. „Családunk a téli hónapokat Kolozsvárt töltvén, Döbrenteinek tág tere nyílt az elnémetesedés ellen küzdeni, küzdött is teljes erejéből és sikerdúsan. Ekkortájt jelent meg Wesselényi Miklós Pataki nevelőjének oldala mellett Kolozsvárt és csakhamar Döbrentei, Pataki és Wesselényi elválhatatlan barátok lettek, én, mint gyermek hasonlóképp mindég köztük voltam.” Wesselényi, Döbrentei és Gyulai a kolozsvári főtéren laktak abban a házban, amelyről Kazinczy később Erdélyi leveleiben azt írta, hogy valamikor tisztelettel fognak elmenni előtte az emberek.¹⁹

Döbrentei nevelői érdemeit méltatva SZÉCHY KÁROLY kiemeli annak modern és sokirányú voltát. Döbrentei 21 éves korában került a Gyulai-családhoz. „Az ilyen ifjak – írja Széchy²⁰ – rendszeren álmodozásba vesznek s könnyen abba a hibába esnek: hogy az egész világot a maguk képzelete szerint szeretnék átalakítani. De eszményök megvalósításában, vágyaik érvényesítésében a meglévő rend akadályaiba ütköznek: s kétségek közt kezdenek bukdosni. Ekkor válik el későbbi belső nyugalmok, józan belátások, mely attól függ, mint maga Döbrentei kiadatlan naplójegyzéseiben írja, hogy „miképpen tudják tapasztalataik megkönnyezett szövevényeit maguknak felgombolyítani.” Döbrentei nevelése kezdetén tanítványa, Lajos, testi nevelésére fordít nagy gondot. Együtt lovagol vele, kirándulnak gyakran a közeli hegyekbe és itten, Rousseau elveit követve, Döbrentei a természetben át kelti tanítványa érdeklődését a különböző ismeretek iránt. GESSNER idilliumait itt, az erdők és hegyek világában szeretteti meg tanítványával, aki maga is írni kezd olvasmányai és a természetben szerzett élményei hatására. De a természet és a nevelés világa hamar beleütközik az élet durva valóságaiba. Egy alkalommal Döbrentei kikocsizik tanítványával a mezőre és amikor a közelben elhaladó

¹⁸ Uo. 40.

¹⁹ Kazinczy Ferenc, *Erdélyi levelek*. Kiadta Abafi Lajos. N. Kt. Bpest, 1880. 70.

²⁰ Széchy Károly, *Döbrentei Gábor, mint nevelő*. E. M. 1887. 27.

pásztorgyerek káromkodásait hallják, Döbrentei így szól tanítványához: „Ezek nem a Gessner pásztorai.” „Mindég sajnálom, – felelt a gyermek – valahányszor Gessnert olvasom, ha az emberek nem olyanok, mint festve vannak.”²¹ A rendszeresebb tanítást csak 1810 után kezdi el Döbrentei. SZÉCHY KÁROLY szerint Döbrentei a „pszichológiára épített filantropizmust”²² vallotta vezérelvül. „Észrevétlenül nevelt.” Tanítványainak apró elbeszéléseket olvasott fel, erkölcsi történeteket mesélt el, a szórakoztatást és a tanulást mindig ügyesen egybekapcsolta. Döbrentei fiatalos képzelete, írói készsége, nagyszerű előadóképessége természetesen magával sodorták tanítványát is, aki nemcsak megszerette, de benne lassanként barátját, második atyját tisztelte. GYULAI LAJOS írja, hogy „Döbrentei egyes magasztos erkölcsi elveket és eszméket apró papírszeletekre felirogatott s azokat szobájuk falára felragatta.”²³ Tanítványainak aztán ezeket meg kellett tanulni: majd megtanulásuk után azokat újakkal cserélte fel Döbrentei. Másik fontos nevelői elve volt, hogy tanítványai elé nagy embereket állítson eszményként. A magyar irodalomból így állítja tanítványa elé példaképül Kazinczy Ferencet, akivel a kis gyerek már 10 éves korában levelezni kezd. A nevelés szigorúságát vidám anekdoták, játékok, élcelődések enyhítették. Egyszer, mint Gyulai írja, Döbrenteivel és Gyarmathival fellovagoltak az Andrásfalva melletti újlaki cseresznyésre. Versenylovaglást rendeztek és a domb felé annak két ellenkező oldaláról indultak el. Döbrentei és Gyulai hamarabb érkeztek fel, de néhány perc múlva ott volt Gyarmathi is, aki a következő rögtönzött verssel üdvözölte őket:

„A Helikon tetejére
Magyar múzsa már elére
Döbrenteihez cseresznyére
Hogy jól lakjék majd kedvére.”²⁴

Nevelői híre messze eljut és KAZINCZY 1814. dec. 25-én azt írja WESSELÉNYINÉNEK, hogy ő is szeretné, ha gyermekei mellett olyan nevelő volna, mint Döbrentei. Döbrenteit érdeklik a nevelés elméleti kérdései is, de ő azért elsősorban gyakorlati pedagógus. Később megjelent pedagógiai művei is épen ezért arattak olyan nagy

²¹ Uo. 37.

²² Uo. 38.

²³ Gr. Kuun Géza, *Gr. Gyulai Lajos naplótöredékeiből (1815–1834)*. Bpest, 1874. 69.

²⁴ Széchy Károly, *Döbrentei, mint nevelő*. E. M. 1887. 49.

sikert. Hetényi áradozva beszél művéről. „Minő szép helyzeteket, gyermekhez illő alkalmat választ ki a derék szellem ismerő” – írja Döbrenteiről HETÉNYI – hogy ezekben mulattatva tanítson, hogy elfoglalja a kisded félreacsapongó szerető egész figyelmét, minő édes cseppekből ad be tudományt, még pedig oly sokat, hogy abból sokszor a tanítónak és tanítványnak is bőven jut.”²⁵ SZÉCHY KÁROLY szerint pedig „Döbrentei tudós az ifjúval, gyermek a gyermekkel.”²⁶ Az irányító szerepe mellett Döbrentei szabad teret engedett tanítványa öntevékenységének, egyénisége szabad kialakulásának. A nevelő és tanítvány állandó kapcsolatában pedig ő is fejlődött, új ismereteket, tapasztalatokat szerzett, amikre később büszkén tekint vissza. Döbrentei szerint az élet állandó önnevelésből áll, önmagunk belső értékeinek kifejlesztésében sohase szabad megállanunk. Döbrentei nevelői elgondolásai ROUSSEAUra, BASEDOWra, CAMPERA és SALZMANNra támaszkodnak, de ő a tőlük vett eszméket a magyar viszonyokhoz alkalmazza és nevelési rendszerében határozottan felismerhető már a romantika nemzetszemléletének magyar célú eszményisége.

Az eredmény nem is maradt el. GYULAI LAJOS kora Erdélyének egyik legértékesebb és legjellemesebb vezetőegénisége lett. A Döbrentei iránt érzett hála és szeretet a sírig kísért el. Naplójában és leveleiben számtalanszor emlékezik vissza rá és ezekben az emlékezőkészségekben szeretet és hála vegyül az eltűnt ifjúkor utáni nosztalgijába. Férfikora végén, 1860-ban ezt írja:²⁷ „Örvendek magamra, ki 8 évig folyvást Bécsben laktam, hogy el nem németesedtem, de azt annak köszönhetem, *hogy Döbrentei volt nevelőm*, és jó korán belém csepegtette a haza szeretetét.” Egy másik helyen meg így ír róla:²⁸ „Döbrentei egészen gyermek volt, közöttünk játszott, tréfált, és mégis oktatott szüntelen. Séta közben emlékszem elbeszélte Moor Károly történetét Schiler után, jó elbeszélő volt, mintha színpadon láttam volna előadni, oly benyomást okozott nekem. Ily formán csepegtette belém jókor a haza szeretetét, és a lelkesedést, minden jó, nemes és szép tett iránt.” Gyulai Lajos naplója tele van ilyen és ehhez hasonló visszaemlékezéssel. Halálát nemcsak megsiratta, de élete utolsó 15 évében, ő maga is a halálra készülve, állandóan felidézi ifjúságát és azon át „felejthetetlen barátja szent” emlékét.

²⁵ Hetényi János, *A lélektudománynak nevelési fontosságáról*. Philosophiai Pályamunkák. II. k. Bpest, 1844. 241.

²⁶ Széchy Károly, *Döbrentei, mint nevelő*. E. M. 1887. 51.

²⁷ Döbrentei Gábor kiadatlan naplója. E. M. E. kézirattára (1118). Gr. Gyulai Lajos bejegyzése 1858–60-ból van. 15.

²⁸ Uo. 25.

Sokirányú elfoglaltsága között nem felejtkezik meg a költészetéről sem. Verseket ír OSSIAN hatása alatt. Költeményei KAZINCZY tetszésén kívül VITKOVICS és SZEMERE részéről is elismerésben részesülnek. Vitkovics azonban kritikával fogadja írásait és az 1809. dec. 23-án²⁹ hozzáírt levélben nyíltan megmondja, hogy legújabb költeményei nem tetszenek neki annyira, mint a régebbi „ossziáni darabjai”. 1808 előtt három terjedelmesebb elbeszélő költeményt is írt: „Klára Visegrádon”, „Nándorfehérvár” és a „Kenyérmezői diadal” címen. Verstechnikája jó, de írásai úgy szerkezeti, mint nyelvi szempontból nem árulnak semmit el az igazi költői ihletből. 1808 után önálló alkotások helyett az elméleti esztétika és a kritika problémáiba merül el. Barátaitól kölcsönkér esztétikai könyveket, ő maga is több munkát rendel meg Németországból, hogy ízlését és szaktudását fejlessze. Saját tehetségét és az erdélyi viszonyokat helyesen felismerve, most már világosan kezdi látni, hogy igazi működési területe az irodalomszervezés. Kazinczyn kívül elsősorban a közelmúltban megszűnt erdélyi Nyelvmívelő Társaság példája hat rá. Levelezni kezd ARANKÁVAL és tőle tanácsokat kér. Látja, hogy Erdélyben kiváló írók és tudósok magánosan élve nem tudják kellő szervezet hiányában igazi képességüket kifejleszteni.

ARANKÁNAK DÖBRENTÉI 1807. dec. 12-én³⁰ írja Bonyháról, hogy örömmel vette barátsága elfogadását és beszámol terveiről. „Nagyságodtól lett barátságos el fogadtatásom azon bizodalmat szülte bennem”, – írja – hogy most bizodalommal fordul hozzá. „Érzem erőtlenségemet, de hogy Hazafi vagyok, büszkén vallom meg. Nagyobb is bennem a reménység, tudván Nagyságod literaturai buzgó igyekezeteit, mintsem hogy el hitetném magammal levelemnek szíves nem olvasását.” Majd beszámol olvasmányairól: esztétikai és kritikai művekről, és sajnálattal említi, hogy a magyar irodalom mennyire nélkülözi az ilyen irányú műveket. Beszámol költői munkásságáról és megemlíti, hogy írt „egy kis poétai elbeszélést” gr. Bethlen Ádámné tiszteletére. Aranka műveiről hízelegve emlékezik meg. Dícséri a „Budai basát” és a „Julia leveleit”. Levelét ezekkel a szavakkal fejezi be: „Igy adtam egy tanítója barátságát megnyerni igyekező tanítvány módjára Nagyságod előtt számot, foglalatosságaimról. Vegye kérem szívesen, s emeljen azon barátságára, melynek ereje által tanításait s útmutatásait veszem. Ki mondom egyenesen, ami titkot ezen szavakba akartam öltöztetni –

²⁹ Vitkovics Mihály levele Döbrentei Gáborhoz. 1809. dec. 23. *Vitkovics Mihály művei*. Kiadta Szvorényi József. Bpest, 1879. 52.

³⁰ Döbrentei Gábor levele Aranka Györgyhöz. Bonyhá, 1807. dec 12. E. M. E. kéziratára. Aranka-gyűjtemény. L. köteg.

Teremtsen néha levelei által egy-egy édes meg lepetést, én nekem.” Nemsokára alkalma van személyesen is megismerni Arankát. Erre a találkozásra céloz 1808. jan. 14-én³¹ Oláh-Andrásfalváról Arankához írt levelében. „Valljam e még egyszer, mint örülök én azon nap emlékezetének, melynek estvénjén véletlenül, a bátran méltóságod előtt meg jelentem? Valljam e azt, mint szeretem én, hogy Munkámat ily barátságos módra Méltóságoddal közölnöm meg engedtetett?” Majd terveiről beszélve azt írja, hogy „sajnálni lehet, hogy Erdélyben nincs egy magyar újság, Erdélyben, kikről azt tartjuk magyarországiak, hogy még igazibb magyarok. Mennyi vész el ezáltal? Mennyi terjedhetne ebben a kis Hazában az által. Míg a tudományos újságokat nem mozdítják elé grófjaink, híjában akarnak dicsekedni kulturájokkal, melyet egy francia emigráns Abbétól oly nagy mértékben szedtek, hogy jó Hazafiak lenni soha sem akarnak”.

A színház iránti érdeklődése már külföldön felébredt, de most, hogy Erdélyben van és Kolozsvárt gyakran nyílik alkalma elsőrangú előadásokat látni, ez a hajlam még jobban megerősödik lelkében. ARANKÁHOZ 1808. jan. 14-én³² írt levelében dicséri a kolozsvári társulatot és rámutat a színház nagy nemzeti jelentőségére. „Ez – írja Döbrentei a színészetéről – a nemzetieskedés, a magyar karakter fenn tartó eszköze. Jaj fenyeget nemzetünkre azon nap órájából, melyen ezt is el hagynák azok, akiknek az ilyen intézete-t támogatni nemzeti kötelesség volna, oszlanı.” „De nem ereszkedem ilyenbe – fejezi be levelét Döbrentei – sok sok van ami panaszt kényszerít elı jönni a jó Hazafi mejébıl.”

Döbrentei már legelső erdélyi esztendeiben gyakran kikel az „elkorcsosodott” és a csak idegen szokásokat majmoló főurak ellen. Jól látja főúri osztályunk könnyelmű és léha életét, de ugyanakkor észreveszi a fiatalabb arisztokraták reformszándékait is. Felismeri azt a szomorú valóságot is, hogy nincs még igazi magyar polgárságunk, amely a nemzeti művelődéspolitikai eszméiért nemcsak rajongana, de azok megvalósításáért, vállalná a bátor kiállást, a harcot is. Úgy látja Döbrentei, hogy Erdélyben megvan a lehetőség arra, hogy a főúri osztály fiatal nemzedékében felébredjen a nemzeti lelkiismeret és az áldozatkészség érzése. Művelődéspolitikájának fő támaszául tehát éppen azt a réteget választja, amelynek hibáit egyébként jól látja ő is. De Döbrentei e hibákról nemcsak barátainak beszél, megmondja néha véleményét nyíltan

³¹ Döbrentei Gábor levele Aranka Györgyhöz. Oláhandrásfalva, 1808. jan. 14. Uo.

³² Uo.

és őszintén arisztokrata ismerőseinek is. Nem lehet tehát Döbrenteit egyoldalú „udvaronc szellemmel” vádolni, mintahogy irodalomtörténészeink mai napig tették Döbrentei ellenségeinek egyoldalú megítélésére támaszkodva.

ARANKA idős kora miatt már nem alkalmas a vezetésre, fiatal és jövőben bízó, a megváltozott idők igényeit felismerő vezetőre van szükség. Úgy érzi, hogy erre a vezetős szerepre ő a legalkalmasabb. Terveit még nem látja világosan. Gondol egy írói társaság megteremtésére, de ugyanakkor folyóirat megindítását is tervezi. Az előbbi létrehozása elé ezer akadály tornyosul, azonban elsősorban Bécs meg nem értő politikájában van a fő nehézség. A folyóirat megteremtése sem látszik egyszerűnek, hiszen íróbarátai közül többen próbálkoztak sikertelenül hasonló tervek megvalósításával.

Az Erdélyi Múzeum megindítása.

Széchy Károly írja,³³ hogy még 1809 nyarán, midőn Döbrentei Széphalomra ment meglátogatni Kazinczyt, a „mester és tanítvány” egymás terveiről beszélgetve, a magyar irodalom felvirágzását egy folyóirattól remélték. KAZINCZY bízta is Döbrenteit, hogy indítson Erdélyben vagy folyóiratot, vagy szépirodalmi évkönyvet.³⁴ Ugyanebben az időben KISS JÁNOS „Flora” címen tervez folyóiratot, SZEMERE PÁL pedig Pesten óhajt lapot indítani. Döbrentei Széphalomról Pestre ment és ott Szemere és VITKOVICS társaságában megismerkedett FEJÉR GYÖRGYgyel. Elmondta nekik tervét és tőlük is biztatást kapott. Ekkor még inkább almanachra, szépirodalmi évkönyvre gondolt, 1810-ben azonban barátainak már állandóan a tervezett „Hónapos írásról” beszél.³⁵ 1810 nyarán el is készíti folyóirata vázlatos tervét és azt a mindenért lelkesedő és áldozatkész CSEREY FARKASSal közölte. Cserey Döbrentei tervét kinyomatta saját költségén és azt az akkor folyó kolozsvári országgyűlésen főúri barátai között ki is osztotta. Döbrentei terve főként

³³ Széchy Károly, *Kazinczy és Döbrentei*. E. M. 1889. 530–530.

³⁴ Döbrentei 1809-ben almanach kiadására gondol. Erre vallanak Zsombori József 1809. júl. 13-án hozzá írt sorai: „Köszönöm Barátom, hogy meghívtál kiadandó Almanáknak szaporítására.” Szász Ferenc, *Az első „Erdélyi Múzeum” történetéhez*. E. M. 1915. 85.

³⁵ Döbrentei 1810 körül (levelén nincs dátum) írja Cserey Farkasnak: „Én Kolozsvártt, egy Literaturai Ujságot akarnék kezdeni, 's azt praenumeratioval a' postán küldeni. Tsak engedelmet kaphassak a' Guberniumtól, mert úgy gondolom, itt ahhoz kell folyamodni, mint M. Országban a' Helytartó Tanácshoz.” (Ferenczi Zoltán, *Döbrentei három levele Cserey Farkashoz*. I. K. 1894. 230.)

az írók körében keltett nagy lelkesedést. A pozsonyi magyar újság 1810 július 24-én örömmel tudatja olvasóival, hogy a tervezett folyóirat 1811 januárjában meg fog indulni. A terv beharangozása azonban túl korai volt és inkább ártott, mint használt az ügynek. A lap megindulásának elhúzódása növelte íróársai kételyeit, hiszen tervben eddig sem volt hiány. Kazinczy már 1810 okt. 15-én³⁶ lemondóan írja KISS JÁNOSnak, hogy nem hisz Döbrentei sikerében, bár kívánja azt. „Akármint essék az, igyekezni kellene, hogy folyó írásunk légyen valahára. E' nélkül nem fog boldogulni Literaturánk. Tehet e valamit Döbrentei, nem tudom; 's félek, hogy ha kezd is, nemsokára elakad, mert Erdély nem az a' hely, a hol az effélet kezdeni lehet.” Döbrenteit azonban nem riasztják vissza a nehézségek, Plánumban rámutat arra, hogy „csak Németalföldön hány város nincs, melyből tudományos újság indul. Nálunk egy sincs! Kezdődtek néhányak, elmúltak.” A folyóirat anyagi feltételeit is olvasói elé tárja. 800 Rf-tal „a munka megindulhatna – írja felhívásában – későbbben előfizetésre menve. A megmaradó pénzt jutalomkérdésre lehetne feltenni. „Döbrentei tehát arra számít, hogy nagylelkű pártfogók összeadják az elinduláshoz szükséges 800 forintot, a többi aztán már magától fog menni. A folyóirat szervezése érdekében főúri barátain kívül elsősorban író- és tudóstársait keresi fel, hogy az „Erdélyi Múzeum” megindításakor a megfelelő írógárda munkára készen mellette állhasson. Közben érdeklődése felébred a nyelvészeti kérdések iránt is. Szorgalmasan másolgat grófi ismerősei levéltáraiban régi magyar nyelvemlékeket. BETHLEN GERGELY egy Rákóczi-levéllal ajándékozta meg és levéltárát rendelkezésére bocsátja, GYARMATHI SÁMUEL pedig szakszerű nyelvészeti ismeretekkel gazdagítja. Az élete vége felé járó kitűnő nyelvész gyakran találkozott Döbrenteivel és beszélgetéseik során a fiatal és lelkes Döbrentei nyelvészeti érdeklődését reális irányba tereli.

Döbrentei lelkes nyelvújító volt. Bár sokszor kikelt az általa rossznak tartott új magyar szavak ellen, ő is gyakran a fölösleges szógyártás hibájába esett. Döbrenteivel, mint nyelvújítóval nem foglalkoztak az élet- és jellemrajzírói, pedig – mintahogy helyesen írja GORIUPP ALISZ:³⁷ „Döbrentei egyike a legtevékenyebb nyelvújítóknak. Köznyelvi szavaink közül többnek alkotója ő volt. Ilyenek: előrajz, illem, dallam, történelem, műveltség, utánoz, szaval, művelődés, színigazgató. Számptalan újítási kísérlete közül sokat

³⁶ Kazinczy Ferenc levele Kiss Jánoshoz. Széphalom, 1810. okt. 15. *Kazinczy Ferenc levelezése* VIII. k. Bpest, 1898. 129.

³⁷ Goriupp Alisz, *Döbrentei Gábor nyelvújítása*. Bpest, 1916. 5.

rajta kívül nem is használt más, igen sok pedig hosszabb-rövidebb használat után divatját múlta.” Mi volt Döbrentei álláspontja a nyelvújítás kérdésében és melyik csoporthoz tartozott? E kérdésre nem könnyű, a válasz, mert Döbrentei nyelvszemléletének kialakulásában több korszakot figyelhetünk meg. Kezdetben KAZINCZY lelkes híveként mesterét követte és ő is neologus volt. Fiatalkori levelei, írásai, nyilatkozatai szólnak emellett. Még később „Külföldi Színjátékai” bevezetésében³⁸ is az „utána dolgozást”, azaz a nyelv átformálást hirdeti. „Szükség vala nekem is a’ Színjátézők ismertetésében – írja bevezetőjében – új kifejezésekkel élnem.” Ezek az „új kifejezések” azonban nem mindig sikerültek. KUUN GÉZA kiadatlan Döbrentei életrajzában³⁹ számtalan ilyen rossz szót hoz fel és különösen azt: tartja nevetségesnek, hogy Döbrentei még a francia ételek, italok, káromkodások neveit is magyarosította, meghamisítva így az eredeti szöveg francia ízét és szellemét. Döbrentei azonban lassanként eltér Kazinczytól. Személyi ellentétük kimélyülése mögött elvi okok is lappangtak. Kazinczy szellemi gyámkodása már az Erdélyi Múzeum korszakában sem tetszett Döbrenteinek. Mestere véleményét sokszor bírálja nemcsak az ízlés és stílus, de az új szavak kérdésében is. „A’ Neologismus engem nem tett ellenségeddé – írja Kazinczynak 1815. aug. 16-án.⁴⁰ – Csak ne sérteges engem, ’s hagyj szabadságot lelkeimnek. Minden írónak legyen meg karaktere írásában, vagy jobban írva, legyen írásának karaktere, ’s külön karaktere, én igyekezni fogok, hogy a’ nyelv eléméletelével elé menjek, ’s magam is elévigyem. Látni fogod a’ Múzeum IVdik füzetében Algarottinak egy Munkáját olaszról általam fordítva, melly mutathatja, hogy Rettegő nem vagyok, de édes Barátom, engedd-meg, e’ mellett *kény szerint újító* sem kívánok lenni!” Döbrentei tehát nyelvi kérdésekben fiatal korában még Kazinczy híve, de csak mérséklettel. Az újítók túlzásaitól nem csupán jó ízlése óvta meg, hanem erdélyi tapasztalatai is. Erdély nem volt híve a túlságba vitt „szófaragásnak”, a magyar nyelv itt tisztábban élt, mint Magyarországon. Erdély magyaros nyelvszemlélete a fejedelmek korától fogva szinte megszakítás nélkül megmaradt. Az idegen hatások itt nem verhetek oly mély gyökeret, mint a Felvidéken, vagy a Dunántúlon, mely Bécs közvetlen hatásának volt kitéve. Ez a népi gyökerű és hagyományokra támaszkodó egészséges nyelvszemlélet befolyásolta Döbrenteit is és

³⁸ Döbrentei Gábor *külföldi színjátékai*. Bécs, 1821–22. I–II. k.

³⁹ Gr. Kuun Géza, Döbrentei Gábor felett mondott emlékbeszéd. 155.

⁴⁰ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Dédács, 1815. aug. 16. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIII. k. Bpest, 1903. 86–87.

terelte helyes irányba. Ezért tiltakozik még a Kazinczyval való barátsága legőszintébb éveiben is mestere túlzásai ellen. KÖLCSEY-nél is sok mindent kifogásolt nyelvi szempontból Döbrentei. „A’ Nyelvvel igen szabadon ’s vakmerősködve nem akarok bánni” – írja barátjának.⁴¹ Egy másik levelében ugyancsak ezt írja Kölcseynek: „Csak egyedül akkor lehet, szabad külföldi szóllásmódhoz folyamodni, midőn a magunk nyelvét már gondosan kikerestük, ’s abban se a’ Magyar, se az Erdélyországiaknál ollyant nem találunk.”⁴² Ez volt Döbrentei felfogása erdélyi tartózkodása alatt. Később, főként 1825 után sok tekintetben megváltozott addig vallott felfogása és nem egyszer került fiatal éveiben hangoztatott elveivel ellentétbe.

A nyelvészet mellett a színház és a drámairodalom foglalkoztatják erősen Döbrenteit. Kolozsvári tartózkodása alatt állandó látogatója a színháznak és már ekkor SHAKESPEARET kezdi fordítani. Baráti körének értékes tagjai ekkorban SZABÓ professzor, MARMONTEL fordítója, SIPOS PÁL, az európai híré matematikus és filozófus, NALÁCZY ISTVÁN, az idős testőríró, YOUNG éjszakáinak elfelejtett fordítója. BARCSAY ÁBRAHÁM özvegye férje kiadatlan írásaira hívja fel a figyelmét. De barátai közül legtöbb támogatást mégis CSEREY FARKASTól remél, aki a maga részéről mindent el is követ a folyóirat megjelenése érdekében. Az 1811-es pénzeértékelés azonban újabb akadályt jelent. CSEREY FARKAS panaszkodva közli vele, hogy mágnás barátai dicsérettel emlékeznek meg róla, de pénzt nem adnak. „Az Erdélji Musaeumbul valóba nem látom, hogy lehessen valami – írja KAZINCZYNak 1811. febr. 16-án.⁴³ – Még egy xrt se kaptam az eleintén hangossan ígérő Maecenásoktul; és ezen kívül sok az akadály. Én ugyan igyekszem mindent elhárítani és e végre el is követek mindent.” MÁRTONFFY püspök sem rajong a megindítandó folyóiratért, de azért nincs egészen ellene. Döbrenteit a pillanatnyi nehézségek egyáltalán nem csüggesztik el, erős akaráttal tör kitűzött célja felé és nem törődik a barátok és íróársak, hol őszinte, hol rosszakaratú borúlátásával. A folyóirat megindításához engedély is kellett. Döbrentei remélte, hogy főúri összeköttetései révén azt hamarosan meg fogja kapni. Itt is barátja, Cserey Farkas segíti, de miután az engedély megszerzése nem ment olyan gyorsan, mint ahogy remélte, Kazinczyhoz 1813. márc. 11-én

⁴¹ *Döbrentei Gábor levele Kölcsey Ferenchez.* E. L. 1827. II. k. V–X

⁴² Uo.

⁴³ *Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez.* Kolozsvár, 1811. febr. 16. *Kazinczy Ferenc levelezése* VIII. k. Bpest, 1898. 331.

írt⁴⁴ levelében BÁNFFYt vádolta a késelemért. „Szegény Döbrentei nehezen halad fel tételibe; mind azokat, a mikkel küszködik, előre meg mondtam nékie. Gróf Bánffy a Magyaroknak és a Magyar nyelvnek esküdt ellensége, – írja – és mint nagy machiavellista ezer utakat talál ki Döbrenteit akadályoztatni, még pedig olj utakat, meljek Döbrentei előtt el lévén reitve még csak gyanítani se tudja, hogy (a) sok édes mézes tanács és szó eö ellene vagon.” Közben Döbrentei lefordítja Shakespeare Macbethjét és Zrínyi kiadását tervezi. Reméli, hogy Kolozsvárra költözésekor az Erdélyi Múzeum ügyét diadalra tudja juttatni. 1813-ban tanítványával, Gyulai Lajossal Kolozsvárra költözik. Itt összeköttetései révén csakhamar sikerül néhány száz forintot csaknem kizárólag az erdélyi arisztokrátától összeszedni és ezzel a lapindítás kezdeti nehézségei megoldódtak. Az adományok 1813 végére gyűltek be, a cenzura is ekkorra végezte el a beküldött anyag felülvizsgálását. A nagy terv annyi vajadás után végre megszületett. Döbrentei saját nyomdát akart létesíteni, a betűket Pestről hozatták, a református kollégium pedig műhelyének átadására vállalkozott. A nyomdavasárlás költségeire Cserey 765 forintot ígért, a papirosra Döbrentei 510-et szánt. 1813 június 7-én Döbrentei 4 oldalas híradást bocsátott ki, amelyben a rövid időn megjelenendő Erdélyi Múzeumot a közönség jóindulatába ajánlja. A lap terjesztésére 42 gyűjtő vállalkozott. A gyűjtés természetesen lassan haladt előre, de az akkori viszonyokhoz képest elég szép eredménnyel végződött. Igaz, Döbrentei többet remélt és a BUCZY EMILnek 1813 dec. 17-én⁴⁵ írt levelében keveseli, hogy „Előfizető s Subscribens eddig elé 330 vagon”. Az év elején ez a szám elérte a 400-at és később még feljebb emelkedett. 1814 január 13-án⁴⁶ mégis fájdalmas hangú levelet intéz Döbrentei KÖLCSEYhez. „A geniek, édes Kölcseym, nem ily körülállások között fejlődnek ki. Csak egy-egy enthusiamussal bíró ifjú vágja magát keresztül, a ragyogó Ideáltól vonattatva; s majd ez is lankadni kezd, midőn látja, a zsibbadásban levő publikumunkat. Néhányszor mondám magamnak ezeket elnézve: Mért adta nekem a természet Nemzetem állapotját olly mélyen éreznem, hogy olly sok fájdalmaim legyenek? Mindazonáltal vívjuk a harcot, a míg

⁴⁴ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Szilágysomlyó, 1813. márc. 11. – Uo. X. k. Bpest, 1900. 291.

⁴⁵ Döbrentei Gábor levele Buczy Emilhez. Kolozsvár, 1813. dec. 17. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. K. 1943. 1. f. 54.

⁴⁶ *Döbrentei Gábor levele Kölcsey Ferenchez*. É. L. 1827. II. k. V–X.

lehet.” Kölcsey hasonló hangon ír válaszában⁴⁷ és szomorúan tudatja, hogy a híres Debrecenben, az alföldi magyarság nagy metropolisában, mindössze három ember akadt, aki hajlandó volt előfizetni az Erdélyi Múzeumra. De bármennyire panaszkodik Döbrentei Gábor az előfizetések eredménye miatt, az, az akkori viszonyok között kielégítő volt. Közel ezer előfizetője volt az Erdélyi Múzeumnak, akkor amidőn az előtte lévő magyar lapok sokkal kevesebb előfizetőt vallhattak magukénak. Ha az előfizetők névsorát megnézzük, azt látjuk, hogy Erdély egyes városaiban és megyéiben rendkívül nagy volt az érdeklődés. Döbrenteinél magánál 57 előfizető jelentkezett, Nagyszébenben 36, Enyeden és Alsó-Fehér megyében 83. Természetesen voltak megyék, ahol egyetlen előfizető sem akadt. Pestről is többen fizettek elő már az első hónapokban, de az egész alföldet Debrecen képviselte három példánnyal. Az előfizetők foglalkozásukra nézve csaknem kivétel nélkül papok, tanárok, főurak voltak. Természetesen voltak kételkedők is. Így az öregedő ARANKA nem nagy bizalommal nézett Döbrentei vállalkozása elé. Attól félt, hogy az Erdélyi Múzeum a „szókovácsok” lapja lesz. Döbrentei azonban a kételkedőkkel szemben bebizonyította, hogy a legmostohább körülmények között is erős akarattal fel lehet ébreszteni a magyar nyelv és művelődés iránti érdeklődést. Az Erdélyi Múzeum első füzeté, amely 1814 májusában látott napvilágot, méltó felelet volt a kételkedőknek és erős biztatás a hívők felé⁴⁸ a továbbmunkálkodásra. Az első szám gazdag jövőt ígért. Kilenc pontba sorolva egész művelődéspolitikai programot ad. Ezek között szerepel a híresebb magyar és külföldi írók ismertetése, a magyar és külföldi nemzetek földjét bemutató útleírások, magyar nyelvi és történelmi értekezések, a költészet elméletének tárgyalása, az olasz, francia és angol irodalom ismertetése, a nevelést érintő kérdések taglalása, magyar nyelvművelés és nyelvfelisztés és végül beszámolók az irodalmi és tudományos eseményekről. Már az Erdélyi Múzeum első számából láthatjuk, hogy Döbrentei nemcsak ígért, de adott is változatos és tervszerűen beosztott

⁴⁷ Kölcsey Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Álmosd, 1814. jan. 21. *Kölcsey Ferenc minden munkái*. X. k. Bpest, 1887. 36.

⁴⁸ Cserey Farkas 1813. jan. 25-én Krasznáról Döbrenteihez írt levelében örömeinek ad kifejezést azért, hogy az Erdélyi Múzeum „útba-indult.” Ígéri, hogy „e tárgyban” vele „gyakran” óhajt levelezni, de kéri barátja titoktartását. Vigyázni kell, – írja Cserey, – mert „kicsi lelkek fulánkjai öklendeznek” a szép terv ellen. Azt ajánlja Döbrentei-nek, hogy a megkezdett úton „bátran, de okos vigyázattal kell” járni és a „ragyogó méltóságnak vagy kegyelmekbe, vagy segedelmekbe egy cseppet se kell bizni, és ha mondják se kell hinni, – hogy ők ezen czélt

anyagot. Helyesen állapítja meg egyik kritikusa,⁴⁹ hogy az Erdélyi Múzeum az egyetlen folyóirat, amelyik az erkölestudományt, a neveléstudományt és a kritikát, mint önállóan fejtegetett tudományágakat adta. Döbrenteit mint szerkesztőt egyetemes magyar szempontok irányították. Munkatársait az egész magyar nyelvterületről válogatta össze. Hídverő akart és tudott lenni a külön utakon haladó, de ugyanazon cél felé törő dunántúli katolikus és erdélyi protestáns szellem között. A lap tartalma és külső alakja az írók és előfizetők nagy részének megnyerte tetszését. KAZINCZY, aki barátja vállalkozását mindig szeretettel, de eleinte kételkedéssel fogadta, most boldogan így ír 1814 máj. 20-án⁵⁰ Döbrenteinek: „Ma délig nem írhattam kezemmel. De ezt a ’fájdalmat ’s alkalmatlanságot kész volnék még egyszer szenvedni, ha még egy illy derék füzetet olvashatnék. Oh, tagadja hát a ’ki akarja, hogy haladunk. Mik ehhez képest előbbi próbáink e ’részben! És maga a külső is. Formát, betű, papiros. VIRÁG BENEDEK meglátván az én Cserey Farkashoz írt Epistolám’ kolozsvári kiadását, így ira hozzám: „Azok az Erdélyiek nagyon szeretik az *Antiquitást*.” Döbrenteinekünk oly zsurnált ad, amelyet reményleni nem mertünk volna.” A Hazai és Külföldi Tudósítások pedig egyenesen nemzeti dicsőségnek tartják azt, hogy Kolozsvárt magyarnyelvű folyóirat indulhatott meg.

Az új folyóirat első esztendeje meghozta a várt sikert. De közben Döbrentei rövid időre eltávozik működése színhelyéről, Kolozsvárról, hogy WESSELÉNYI MIKLÓS és nevelője PATAKI MÓZES társaságában bejárja Északolaszországot. A húsvéti ünnepeket még Kolozsvárt töltötte. Ekkor írja GYULAI KAROLINÁNAK,⁵¹ hogy „a jövő nyárban igen is fogom érezni azon örömet, mellyet a ’jó Atyának láthatása nyújt, ’s annál erősebben, minél nagyobb időtől fogva nem lehetett. Elmegyen ugyan lelkünk gondolatjában is a hol valaki lakik, ki előttünk kedves, gyönyörködik az emlékezetben, de

elő kívánnák mozdítani, nem igaz az, – mert ellenségei ők ennek.” Végül ezekkel a szavakkal fejezi be levelét: „Mindezekhez képest vigyázva haladjunk el kezdett utunkon, és minden lépéseire nézve kérem közölje velem intézetit, és akarattját, én csüggedetlen segédje kívánok lenni, de minden segedelmemet Szent Titok úttján nyújtom. Nem bölcselkedő hijúságból akarom esztet, – hanem azon nagy Leczkének tanúságából, – melyet sok fáradozásaim, sok örvendetes és keserves környül álásak közt az ember ismereterül nyertem.” Szász Ferenc, *Az első „Erdélyi Múzeum” története*. E. M. 1915. 87.

⁴⁹ Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906. 46-50.

⁵⁰ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Széphalom, 1814. máj. 20. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XI. k. Bpest, 1901. 381.

⁵¹ Gr. Kuun Géza. Döbrentei Gábor felett mondott beszéd. 54.

örömünk csak néma marad. Az a társaság is, mellyben megyek, nagyon emeli becsét utazásomnak. Olly kimondhatatlan örömet érzünk mi emberek, mikor érzésünk és gondolkozásunk a' maga atyafias lelkű társát feltalálja. Szerencsétlen az, a' ki a' nemes szivek egybe vonattatását nem tudja melegséggel becsülni.” Kolozsvárról elindulva Döbrentei előbb atyját keresi fel, majd KISS JÁNOST látogatja meg Sopronban. Útitársaihoz csatlakozva Alsóausztrián át visz az útjuk. Augusztus 6-án⁵² Grázból ír ugyancsak Gyulai Karolinának és beszámol élményeiről. Grázból Marburgon és Cillin át Triesztbe érkeznek és onnan hajóval mennek Velencébe tovább. Utazásuk végpontja Vicenza volt. Október elején ismét Bécsben vannak, majd hazajövet Dukán meglátogatták TAKÁCS JUDITHOT, aki ugyanabban az évben e kedves látogatás viszonzásául költői levelet intéz „Barátom Erdélyben” címen Döbrenteihez. Takács Judithon kívül felkeresték BERZSENYI DÁNIELT és KISFALUDY SÁNDORT is. Döbrentei szerette volna Kazinczyt is meglátogatni, de a gazdátlanul maradt Erdélyi Múzeum ügye hazahívta. Élményekben meggazdagodva, frissen és lelkesen lát újból abbahagyott munkájához. 1815. január 25-én útitársa, a fiatal Pataki Mózes meghalt és Wesselényi nevelésére szintén őt kéri fel. Döbrentei Gyulaival és Wesselényivel egy lakásba költözött és mindkettőjük nevelését, szellemi irányítását végezve, ideje megmaradó részét teljesen az „Erdélyi Múzeum”-nak szenteli. Lakásuk a folyóirat tulajdonképeni szerkesztősége. Itt gyűlnek össze munkatársaik, itt olvassák fel és bírálják meg a beérkezett írásokat. Ehhez a körhöz csatlakozik új csillagként a fiatal BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR is, akinek a felfedezése szintén az ő érdeme. A fiatal Farkas értékelésében Kazinczyt követi és negyedszázadig tartó barátságuk alatt jóakarató biztatásai, lelkesítő, gondolatokat adó tanácsai és pártfogása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a gyors elcsüggedésre hajló Farkas Sándorban írói hivatástudatát megerősítse. BODOR ALADÁR szerint⁵³ Döbrentei „nemcsak legjobb barátja, de valósággal második apja volt. Kolozsváron ellátásáról gondoskodott, majd havi 30 frttal segítette szorultságában.”

Az egészen fiatal és kezdő íróknak KAZINCZYHOZ hasonlóan, de nála szigorúbban tanácsokat ad, írásaikat megbírálja és ha azokat jónak találja, megjelenésükről gondoskodik. A fiatalok támogatására jellemzőek az Erdélyi Múzeum utolsó füzetében megjelent sorai:⁵⁴ „Legnagyobb gyönyörűségemet lelém ezen Időszaki-írás ki-

⁵² Uo. 60.

⁵³ Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906. 62.

⁵⁴ Erdélyi Múzeum 1818. X. f. 11.

adása alatt abban, hogy kilenc Erdélyi ifjú, melegen érezvén a hazai felszólalásokat, hozzám csatolta magát. Most iparkodván készülnek a nemzeti Literatura egykori bővítésén, 's hiszem, egyik ez, másik más nemében a költői vagy folyó beszédi munkának jelesen áll elé. Ötnek dolgozatai közül azt, ami eddig legjobbja volt, serkentés végett felvettem.” A fiatalokat megismerteti vagy személyesen, vagy levél által Kazinczyval és többi íróbarátjával s ezzel előhaladásuk előfeltételeit teremti meg. Kazinczyt örömmel értesíti a fiatalok lelkesedéséről.⁵⁵

Az ő biztatására írnak verseket ÚJFALVY KRISZTINA, VAJDA ALBERT, BÁRÁNY BOLDIZSÁR, BUCZY EMIL és ZSOMBORY JÓZSEF. A külföldi írók megismertetésében és lefordíttatásában szintén nagy érdemeket szerzett. Az ifjú WESSELÉNYI MIKLÓS az ő biztatására kezd fordítani, FRICSI FEKETE FERENC felszólítására az egész Angol Spectatort átülteti magyar nyelvre, a korán és tragikusan elhunyt PATAKI MÓZES pedig Egmont fordításába kezd. Az elméleti esztétika és a bölcsélet népszerűsítésében is érdemei vannak. Buzdításaira Buczyn kívül SZABÓ ANDRÁS és SZÁSZ MÓZES foglalkoznak ilyirányú elméleti tanulmányokkal.

ARANKA példáját követve ő is igyekszik a szászokkal kapcsolatokat teremteni. Természetesen nagy elődjéhez hasonlóan őt is a magyarbarát szász írók érdeklik elsősorban. A szászok közül BINDER GYÖRGY és PESCHEK KERESZTÉLY voltak őszinte barátai. Verseiből is néhányat lefordítottak németre. De ez a felsorolás nem volna teljes, ha nem említénők meg írói hatását ifj. SZILÁGYI FERENC-re, gr. TELEKI FERENC-re, KELEMEN LAJOS-ra, INCZÉDY LÁSZLÓ-ra, FÜZESI JÓZSEF-re és főként ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR-ra, aki BODOR ALADÁR szerint Döbrentei hatására fogott nemzeti eposzá-
nak megírásához.⁵⁶

Magyarországi barátai közül KAZINCZY-n kívül KÖLCSEY-hez, BERZSENYI-hez és főként gr. DESSEWFY JÓZSEF-hez fűzték meleg baráti szálak.⁵⁷ Ez utóbbi büszkén írta, hogy szerencsés és boldog,

⁵⁵ Döbrentei Gábor Kazinczyhoz írt levelén kívül a fiatalok támogatását illetőleg jellemzőek Siposhoz, 1816. márc. 24-én írt sorai: „Minap a Véled általam megismertetett Farkas Sándor, a Brutus-nak írója egy 14 esztendő gyermekét hozza hozzám s ez a 14 nyarú oly verset írt s ada által a szabadságról, melyet bámulok és bámulsz Te is. Kimondhatatlan öröm nekem is, hogy a Museum... talentumokat gyűjti.” A fiatal és tehetséges író, akiről Döbrentei írt, Kelemen Lajos volt. – Kristóf György, *Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez*. I. K. 1910. 486.

⁵⁶ Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906. 62.

⁵⁷ Döbrentei Kazinczyhoz hasonlóan íróbarátai könyveit készségesen terjesztette. Így p. o. Kisfaludy Károly drámájából 130 példányt

mert „oly barátok, mint Kazinczy és Döbrentei jutottak nékem és hogy idejebeli vagyok az ország e két díszének.”⁵⁸

Döbrentei és Erdély szellemi életében nagy esemény KAZINCZY 1816-os útja. A nagy magyar író élményekben gazdag utazását Döbrentei készítette elő, ő kísérte Kazinczyt erdélyi útján és ugyan- csak ő adott tanácsot és nézte át az „Erdélyi leveleket”. A 33 napig tartó út mindkettőjük számára felejthetetlen élményt jelentett. Kolozsvárt Wesselényi házában hozta össze Kazinczyt Bölöni Farkassal és az Erdélyi Múzeum munkatársaival. Kolozsvárról Tordára mentek át, ahol GYÖNGYÖSSY JÁNOST, a leoninista költőt keresték fel. Ugrán meg akarták látogatni Haller Gábort, a Telemaque nagyhírű fordítójának fiát, de nem találták otthon. Útjuk célja Andrásfalva volt, ahol Kazinczy özv. Gyulai Ferencné kastélyában felejthetetlen napokat tölt. Közben időt szakítanak Döbrenteivel, hogy a közelben lévő Fehéregyházat és Segesvárt megtekintsék. Ellátogatnak Nagyszebenbe is. Andrásfalvára átjött Kazinczyhoz Gyarmathi Sámuel, a híres nyelvész, Tordoson pedig Sípos Pállal⁵⁹ töltenek együtt néhány boldog órát. Kazinczy erdélyi útjának emléke a gondosan elkészített és kiadása előtt többször átdolgozott „Erdélyi levelek”, melyek a magyar közönség számára Erdély magyar műveltségének valóságos felfedezését jelentették. E mű létrejöttében és sikerében Döbrenteinek is nagy szerepe volt.⁶⁰

A két nagy irodalomszervező barátságának ezek az erdélyi napok voltak legtisztább pillanatai. Később e barátság fényére sötét árnyat vet a kettőjük között egyre jobban kimélyülő ellentét, mely sem Döbrenteinek, sem akkori irodalmi életünknek nem volt hasznára. Elvi ellentét eddig is volt közöttük, de ezt barátságuk érdekében mindketten háttérbe szorították. KAZINCZY eszménye a tiszta ember és az önmagáért való szép volt, amit Döbrentei tagadott. „Kazinczy azt kezdi prédikálni közöttünk – írja Döbrentei

küldött Döbrenteinek eladás végett. Kristóf György, *Döbrentei Gábor levelei Sípos Pálhoz* (1815–1816). Marosnémeti, 1816. jún. 7. E. M. 1910. 104.

⁵⁸ Gr. Dessewffy József *munkái*. Kiadta Ferenczy József. Bpest, 1888. 81.

⁵⁹ Sipost Döbrentei többször meglátogatta. Így 1815. őszén is felkereste hű barátját és lelkes munkatársát. „Holnaputánra édes jó Barátom ebédre invitállak – írja Döbrentei Sípos Pálnak Dédácsról, 1815. szept. 11-én. – Hiva lesz Zeyk Miklós, Nalácsi István, Keresztes, Kereskes, Tielsch. Tedd meg az örömet ’s napom társaságodban ’s a’ többiekében a’ napoknak kedvesebbjei közé fog tartozni.” Kristóf György, *Döbrentei Gábor levelei Sípos Pálhoz*. (1815–1816). E. M. 1910. 103.

⁶⁰ Kristóf György, *Kazinczy és Erdély*. Az E. M. E. tizedik vándor- gyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1932. 17–36.

Berzsenyinek egy későbbi levelében⁶¹ – hogy a csak szépért minden egyéb feláldoztassék. Félre a pillangó porral, zúgta kebelem. Szépség és Erő vagy Erkölcsiség Illendő együtt, teszi az emberi lény legtöbbjeit, mely az emberiséget nemesíti, s így rá hasznot áraszt.” Döbrentei a szépség mellé tehát az erkölcsiséget állítja és csak e kettő megvalósulásában, harmonikus egyesülésében látja az igazi irodalmat. Nyelvészeti kérdésekben sem értett Döbrentei mindenben egyet Kazinczyval. Már a Mondolat idejében Kazinczy túlzott érzékenységtől vezettetve barátaitól és elsősorban Döbrenteitől bátrabb kiállást várt álláspontja és személye mellett. Leveleiben udvarias formában, de kétszínűséggel vádolja Döbrenteit. Döbrentei önérzetesen védekezik a vádakkal szemben. „A barátság – írja Kazinczynak⁶² – kivált a Tied, előttem sérthetetlen, mert sokszor írtam, közönségesen is a’ Muzeumban megköszöntem, hogy Néked mennyivel tartozom. De ha Némellyekben másképen gondolkodom, barátságunk épen nincs megsértve.” Az erdélyi út ezekre a lappangó ellentétekre egyelőre fátyolt borít, hogy aztán azok 1820 után, mindkettőjük végzetes szembenállásához, gyűlölködő haragjához vezessenek. Talán ellentétük fő oka az, hogy az élete vége felé haladó irodalmi vezér Döbrenteiben a jövő emberét látta, a fiatal és tetterős szervezőt, aki majd nevét háttérbe fogja szorítani. Döbrentei nagy népszerűségét különösen erdélyi útja alkalmával tapasztalhatta, de ekkor még udvariatlan lett volna erről nyilatkoznia barátai előtt az őt kísérő, érdekében mindent elkövető Döbrenteiről.

KAZINCZY útja után ismét az Erdélyi Múzeum problémája foglalkoztatja. A folyóirat előfizetőinek száma eleinte állandóan emelkedett. Az első füzet két kiadása másfél ezer példányban fogyott el, a második füzetnek 680, a harmadiknak 750 előfizetője volt. De ez a csúcspont az előfizetők terén. Ezután előbb fokozatosan, később egyre gyorsabban esik e szám. A magyarországi előfizetők érdeklődését az 1817-ben Pesten meginduló Tudományos Gyűjtemény fordítja el Döbrentei folyóiratától. Az új folyóirat megjelenésekor az Erdélyi Múzeumnak már csak 177 előfizetője van. Döbrentei mindent elkövet az érdeklődés fenntartására, főúri barátai gyakran segítik ki nehéz helyzetéből anyagi támogatásukkal a lapot.⁶³ Gr. Dessewffy 600 forintot ad, egy lelkes bánsági irodalom-

⁶¹ Döbrentei Gábor levele Berzsenyi Dánielhez. 1828. nov. 21. *Berzsenyi Dániel minden munkái*. Kiadta Döbrentei Gábor. Buda, 1842. 122.

⁶² Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Kolozsvár, 1814. nov. 18. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XII. k. Bpest, 1902. 189.

⁶³ Cserey Farkas 1818. dec. 22-én írja Döbrenteinek: „Egészen uira élüdöt szívem, hogy a Kazinczy levelébül látom, hogy Múzeumodat

barát, Kovács József pedig 727 forinttal járul az Erdélyi Múzeum költségeihez. Sokat ártott a folyóirat terjedésének az 1816–17-es évek rossz gazdasági helyzete és a nyomában fellépő szegénység. Az adományok egyre ritkábbak lettek, a kritika hangja viszont a folyóirattal szemben egyre erősödött. A cenzura is akadályozta Döbrenteit abban, hogy merészebb, bátrabb, de a kor hangulatának megfelelőbb cikkeket hozhasson le. Döbrenteinek pl. ilyen mondatát húzták ki: „E két haza nem provincia, e nemzetnek törvényes külön királya van.”⁶⁴ Az Erdélyi Múzeum sorsa tehát meg volt pecsételve. Ennyi nehézséget Döbrentei egyedül nem győzhetett le, bármennyire is szívén viselte folyóirata sorsát.⁶⁵ 1818-ban véget ér a 10-ik számmal az Erdélyi Múzeum. Megszűnésével eldől a magyar irodalmi központ kérdése is Kolozsvár és Pest között. Erdély fővárosa, és ebben KAZINCZYNak volt igaza, nem lehetett alkalmas az egész magyarság szellemi központjának kiépítésére. A Tudományos Gyűjtemény megjelenésekor ugyanazt hangoztatja PÁPAY is, jóslatuk igazságát szomorú szívvel kellett Döbrenteinek is elismernie. Pest nagyszerű adottságaival Kolozsvár nem versenyezhetett.

Milyen volt az Erdélyi Múzeum hatása és miben állott irodalmi és nemzetnevelő jelentősége?

Az Erdélyi Múzeum hatása rendkívül nagy volt és messze Erdélyen túlra terjedt. A Tudományos Gyűjtemény megindulása előtt Döbrentei folyóirata a két ország egyetlen szépirodalmi és tudományos közlönye. Színvonala oly magas volt, hogy akár az előtte, akár az utána megindult folyóiratokkal összehasonlítva, közöttük a legelőkelőbb helyet foglalja el. Az Erdélyi Múzeum irodalmon és tudományon túl, messzi jövőbe mutató jelentősége a két ország közötti szellemi kapcsolatok megteremtésében van. A lap

foljtatni akarod – az Isten álgyon meg érette – és *fordicsd erre inkább egészen magadat, mint a Társaság felállítására*, – meljől úgy se lesz semmi is – kérlek tudasd Velem mi módon kívánod a foljtatást meg tenni, és *hogy ezen szent célodnak előmozdítására van-é nekem módom valamit tehetni* a tevére készen kapsz minden időbe, – még oljankor is, ha a leg nagyobb bágyadság után való leg édesebb álmomból ébresztesz fel arra a végre: ennél többet nem mondhatok.” Szász Ferenc, *Az első „Erdélyi Múzeum” története*. E. M. 1915. 94.

⁶⁴ Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906. 45.

⁶⁵ Döbrenteit bántották az itt-ott elhangzó rossz kritikák is. Így szidja Szacsvayt Siposnak 1815. márc. 6-án írt levelében: „Örömostanulok a’ nálam többet tudótól, – írja – köszönettel veszem intéseit, de az ő recensióján sajnálkoznom kell. Ő azt mondja, hogy Kisfaludy az a mi Horatius, ’s int, hogy Anekdotákat rakjak’ belé!” Kristóf György, *Döbrentei Gábor levelei Sipos Pálhoz (1815–1816)*. E. M. 1910. 102–103.

híd volt, mely előkészítette a szellemi élet vezetőinek egyesítésével a két, ország politikai egyesülését is.

Minket azonban elsősorban az érdekel, hogy Döbrentei lapja milyen erdélyi mozgalmak felébresztését segítette elő. Az Erdélyi Múzeum kettős hatású volt. Egyrészt összetartotta és munkaközösségbe tömörítette kevés kivétellel Erdély valamennyi tudósát és íróját,⁶⁶ másrészt a magyar nyelv és művelődés ügye iránt Erdélyben olyan rétegekben keltett érdeklődést, amelyek az iránt eddig idegenek vagy közönyösek voltak. ARANKA Nyelvmívelő Társasága óta Döbrenteinek sikerült csupán mélyreható érdeklődést felkelteni a nemzeti nyelv és műveltség iránt. Hatása különösen nagy volt a főúri osztályra, melynek a századforduló után is itt-ott mutatkozó nemzeti közönyét megtörte és a magyarosodás folyamatát diadalra juttatta. Ugyancsak neki köszönhető, hogy ez a gazdag főúri réteg nemcsak megszereti nemzete műveltségét, de egyúttal felébred benne az áldozatkészség, a kötelességvállalás tudata is. És ez a nemzeti feladatvállalás és áldozathozás érzése akkor is tovább él Erdély főuraiban, amikor az Erdélyi Múzeum megszűnt és Döbrentei hiábavaló kísérletezések után kénytelen volt Pestre távozni. Döbrentei ilyirányú személyes hatására legjellemzőbb példa gr. TELEKI FERENC élete,⁶⁷ akit az ő nevelői munkája térített vissza nemzetéhez és ihlette magyar versek írására. De a főúri osztályon kívül Erdély és elsősorban Kolozsvár kialakuló magyar polgárságára is nagy hatással volt Döbrentei mozgalma. A színházon és iskolákon kívül a széteső és egyéni érdekeken, felekezeti megkötöttségeken túl, az Erdélyi Múzeum nagy jelentősége, hogy egyesíti a szellemileg értékes és a magyarságért önfeláldozóan dolgozó erdélyiek táborát. Református, katolikus és unitárius tudósok és írók a magyar műveltség közös eszményeiben találkoznak és ez a szellemi kézfogás, amit az Erdélyi Múzeum négy éve jelentett, annak megszűnése után is tovább élt, tovább hatott.⁶⁸ Döbrentei folyóirata

⁶⁶ A vidéken élő írókat különös előszeretettel támogatja Döbrentei. „Valóban nekem nagyon kedves Hunyad vármegye – írja Döbrentei 1815. dec. 5-én Kolozsvárról Kerekes Pálnak. – Ott lakik Siposom, ott az Úr s Keresztes, buzgó dolgozók ez Intézetben. Ott B. Naláczy s Zeyk, szép lelkeikkel.” Kristóf György, *Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez*. I. K. 1910. 485.

⁶⁷ Gr. Teleki Ferenc (paszmosi) verseit halála után az iránta érzett hálából *Döbrentei Gábor* adta ki 1834-ben.

⁶⁸ Az Erdélyi Múzeum szellemtörténeti irányát Hofbauer László próbálta meghatározni. Megállapításainak lényege, hogy az „Erdélyi Múzeum” a „tiszántúli református szellemi irányhoz tartozott, de soha sem lépett fel támadólag a dunántúli katolikus áramlattal szemben.” Hofbauer László, *Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumának szellemtörténeti iránya*. E. M. 1937. 359.

körül lelkes társaságot szervezett azzal a titkos céllal, hogy az írókat és tudósokat összetartva, lassanként kialakítsa egy később létesítendő irodalmi és tudós társaság magvát. Lakásán nemcsak a kolozsvári munkatársak jelentek meg, gyakran ellátogattak oda a vidéken és Magyarországon élő írók is. Kis irodalmi köréhez tartoztak BUZNA LÁSZLÓ piarista tanár, FRICSI FEKETE FERENC, a lelkes emberbarát, GYARMATHI SÁMUEL, a híres nyelvész, LIEDEMANN MÁRTON, az evangélikusok tudós papja, LENGYEL ISTVÁN filozófiai tanár, KOROS IMRE piarista professzor, MOLNOS DÁVID, az unitárius kollégium rektora, SZÁSZ MÓZES unitárius lelkész, BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR, akiben Kazinczy „Erdély Schillerét” vélte felfedezni, SZILÁGYI FERENC, a híres történész, a református kollégium rektora, SZILVESZTER GYÖRGY unitárius teológiai tanár, BUCZY EMIL, gr. Kornis István nevelője, a jónevű esztéta, CSEREY FARKAS, gr. TELEKI MIHÁLY, gr. MIKÓ GYÖRGY, ifj. SZILÁGYI FERENC, HEGEDÜS SÁMUEL, KENDERESSY MIHÁLY, SZABÓ ANDRÁS és DÖME KÁROLY. Természetesen e társaság tagjai közül gyakran csak a kolozsváriak voltak együtt, de a vidékiek számára még nagyobb esemény volt, ha Kolozsvárra jöve e körtől biztatást, írásaikért dicséretet és elismerést kaphattak. A gyűléseken felolvasták az Erdélyi Múzeumba beérkezett kéziratokat, vagy bemutatták egymásnak készülő műveiket. Irodalmi és tudományos kérdések körül sokszor heves, de mindig komoly vita alakult ki, ami szintén nevelő és eszmeébresztő, munkára serkentő hatással volt a jelenlévőkre és általuk a kolozsvári magyar középosztály széles rétegeire. Sajnos, e gyűlésekről aránylag keveset tudunk, de Döbrenteitől a barátaihoz, és tőlük a hozzá írt, nagyrészt kiadatlan levelek sok mindenről nyújtanak felvilágosítást. Tudjuk, hogy ezeken a gyűléseken vitatták meg a drámapályázat eredményét, itt olvasták fel Molnos Dávid professzor Thucydidesz fordításának egyrészét, DEÁKY SÁMUEL Anabasis-fordítását és itt mutatta be Fricsi Fekete Ferenc fordításrészleteit az angol Spectatorból. Ebbe a kis körbe a fiatalokat is bevonta Döbrentei. Így kerül 9 irodalomért rajongó ifjú az Erdélyi Múzeum körébe, akikről lelkesen számol be Kazinczynak Döbrentei. A gyűléseken többször résztvett a fiatal GYULAI LAJOS gr. és az ifjú WESSELÉNYI MIKLÓS is. Az irodalompartoló főurak szintén gyakori látogatói voltak Döbrentei körének és nem egy esetben az itten hallott felolvasások, a magyar jövőt tárgyaló lelkes beszédek ébresztették fel bennük az áldozatkészség gondolatát.

Az Erdélyi Múzeum irodalomtörténeti jelentősége közismert.⁶⁹

⁶⁹ Az Erdélyi Múzeum megjelenése után száz évvel találóan írta Kristóf György, hogy „az első Erdélyi Múzeum az első magyar folyó-

Írói között az összes erdélyi tudósokon és írókon kívül ott találjuk a magyarországiak legjobbjait is. KAZINCZY FERENCet, BERZSENYI DÁNIELt, BACSÁNYI JÁNOST, KÖLCSEY FERENCet, KISS JÁNOST, SZEMERÉT, VITKOVICSot, UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓt, stb. Döbrentei maga is bőven kivette részét az írásból. Legjobb tanulmányai itt jelentek meg. Kitűnő esztétikai tudással tárgyalja a szépirodalom nagy kérdéseit, de ítéleteiben már nem mindig biztos, esztétikai elvei alkalmazásában gyakori a tévedés, az elmélet és a valóság félreismerése. Tanulmányaiban a külföldi irodalmak ismertetése mellett elsősorban a régi Erdély értékeit dolgozta fel. Kitűnően sikerültek a BARCSAY ÁBRAHÁMRól, ALVINCZY JÓZSEFRól és a BATHYÁNYI IGNÁCRól készült írói portréi. PESTALOZZIT és MOSSAT szintén ő mutatja be először a magyar közönségnek. Mint szerkesztő és kritikus rendkívül lelkiismeretes. A barátság kedvéért nem közöl semmit lapjában, a tekintélyeket tiszteli, de büszke önérzettel utasítja vissza az előttük való szolgai megalázkodást. Kritikát keveset közölt, mert Kazinczy Himfy-bíralata után sok előfizetőjét veszítette el a lap. A beküldött írásokat lelkiismeretesen elolvasta, a neki nem tetsző részekre megjegyzéseket tett és sokszor visszaküldte íróinak azokat átdolgozás végett. Ítéletei mértékül szolgáltak, véleménye lassanként nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is tekintélynek számított.

Ennek az áldozatkészségnek eredménye annak a drámapályázatnak kiírása is, amely Katonát halhatatlan műve, a Bánk bán megírására indította.

A Döbrenteit ért vádak közül egyik legsúlyosabb volt a Bánk bán mellőzése. Irodalomtörténészeink nagyrésze elítélte ezért Döbrenteit és nem vette figyelembe a pályázat összes körülményeit. PERENCZI ZOLTÁN azt írja,⁷⁰ hogy „Mindenesetre örök kár, hogy a Bánk bán bíralata elmaradt s akkori ügyére örök homály borult, melyet Döbrentei utóbb sem szellőztetett soha.” „Ha ő azt írja bírálati bevezetésében, hogy egészen olyan talentum s drámai művészséggel bíró mű egy se adatott be, mint várták, annyi bizonyos, hogy mindkettő előtte volt, s ő, a Shakespeare-ismerő, Bánk bán-

irat, mely a szemle (revue) elnevezést méltán megérdemli. Tartalmának változatossága és tudományos színvonala, elvont fejtegetéseinek önálló aktualitása s valamennyit egybekapcsoló nemes célzata, a magyar fajnak irodalmi és tudományos műveltségében erősítése: íme ezek teszik Döbrentei folyóiratát oly becessé, hogy ma, száz év múltán is csak elismeréssel lehet róla szólnunk.” Kristóf György, *Az első „Erdélyi Múzeum” történetéhez*. E. M. 1915. 64.

⁷⁰ Ferenczi Zoltán, *A kolozsvári színház története*. Kolozsvár, 1897. 245.

ban abszolúte nem birt semmit se találni, még annyit sem, hogy megemlékezésre méltassa a többi mellett, noha nem lehetetlen, hogyha lapja meg nem szűnik, a bírálat sora erre is rákerült volna.” HORVÁTH JÁNOS 1926-ban⁷¹ a Napkeletben írt Bánk bán tanulmányában még azért is elítélte Döbrenteit, hogy miért nem tett legalább később említést Katona nagy művéről. E közfelfogással szemben még Döbrentei későbbi tisztelői is a Bánk bán kérdésében nem mertek melléje állani. Pedig Döbrentei mellett már ekkor súlyos érvek szóltak. Az egyik és legfontosabb érv az, hogy Döbrentei egyetlen levelében, feljegyzésében, naplójegyzésében sem tesz említést a Bánk bánról. Tehát a nagy művet nem ismerte, legfeljebb később, annak pesti előadása után szerzett róla tudomást. De ha KATONA kézírata valaha is járt a kezében, úgy később, a Bánk bán nagy sikere idején, Döbrentei, a színingazgató föltétlenül tett volna említést róla. A másik érv Döbrentei esztétikai ízlése. Dramaturgiai tanulmányai és bírálati alapján bátran állíthatjuk, hogy Döbrentei nemcsak nem mellőzte volna Katona művét, de mert éppen egy ilyen „Shakespeare-i magyar drámát” várt, teljes lelkesedésével melléje állott volna.

A Döbrentei-védelem kérdésében a perújítás felvétele GYALUI FARKAS érdeme.⁷² Gyalui Farkas „A Döbrentei pályázat és a Bánk bán” c. tanulmányában az összes rendelkezésre álló adatok alapján bebizonyítja, hogy KATONA JÓZSEF nagy műve soha nem érkezett le Kolozsvárra és így természetesen nem kerülhetett a bírálóbizottság elé. Gyalui hivatkozik mindazokra az irodalomtörténészekre, akik már előtte is felvetették annak a lehetőségét, hogy a Bánk bán nem jutott le Kolozsvárra. Sajnos, a kérdést teljesen megnyugtatólag nem lehet megoldani, mert az egykori bíráló jegyzőkönyvek, vagy más levéltári adatok sem nyújtanak biztos támpontot e kérdés eldöntéséhez. Tény azonban az, hogy a Bánk bán Kolozsvárra való lejutása, elolvasása és megbírálására vonatkozólag egyetlen egy adat sem áll rendelkezésünkre. Így tehát csak Gyalui Farkas érvelése lehet az egyetlen, ma elfogadható józan irodalomtörténeti álláspont, és ez röviden az, hogy Döbrenteit a Bánk bán mellőzése miatt vád nem érheti.⁷³ Érdeme viszont elvitathatatlan, mert a pályázat kiírásával és dramaturgiai tanulmányaival Döbrentei jelentős mértékben járult drámai irodalmunk felvirágzásához, színi műveltségünk emelkedéséhez.

⁷¹ Horváth János, *Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*. Bpest, 1928. 68.

⁷² Dr. Gyalui Farkas, *Döbrentei-pályázat és a Bánk bán*. E. M. 1981. 1–13.

⁷³ Waldapfel József, *Katona József*. Bpest, 1942. 74–78.

Az Erdélyi Múzeum jelentőségét nemcsak az utókor, a kortársak is mind elismerték. TOLDY az „Erdélyi Múzeum” jelentőségéről a következő jellemző sorokat írta:⁷⁴ „Tíz füzetet ada öt év alatt, s megszüntét még semmi ki nem pótolta. Ízlés, ítélet, józan-ság, többoldalúság lényegei voltak az egésznek, s azért mennyivel hathatósabb befolyása volt emelkedésünkre, annyival inkább kell fájlalni rövid tartósságát. Eredetiséggel nem dicsekedett, de igen haszonnal; s nekünk ez kellett. Én több író társamtól tudom, hogy ez vala procholionok a pálya kezdetén. Erdély is általa serkent fel leginkább, s az erős, velős hegyi lakók benne azt mutatták meg, hogy van arany, csak legyen bányász, ki rejtekéből előidézze.”

Érte azonban Döbrenteit más elismerés is. „A Magyar Literatura körül szerzett érdemeiért” NOPCSA ELEK főispán javaslatára Hunyad megye 1817. nov. 6-án táblabírájának választotta. De talán legnagyobb kitüntetés akkor éri, amikor CSEREY FARKAS 1818-ban emlékéremet készíttetett Gyulafehérvárt, a pénzverdében tisztelére.⁷⁵ A jól sikerült érem felső oldalán Erdély látható, amelyről egy nemtő leplet emel fel. Köriratának szövege: „Vidámit és éleszt –.” Hátlapján ezek a szavak állanak:

„Döbrentei Gábornak, a Hunyadi megye táblabírájának
ki
a dicső arányt jól befejezett
Nevelés gondjai közt
az
Erdélyi Múzeum kiadásával
Élesztette a' tudományokat stb.”

Az Erdélyi Múzeum megszűnése után sem csügged el Döbrentei. Az örökké derülátók életkedvével sző újabb terveket, szalad új légvárak után. Működése egyetlen területének még mindig Erdélyt tekinti, rendületlenül hisz az erdélyi magyar műveltség nagy lehetőségeiben. Az akadályok éppúgy nem riasztják vissza, mint az itt-ott ellene elhangzó lekicsinylő, vagy gúnyolódó hangok. Döbrentei Erdélyben látja a magyargyökerű új élet kibontakozásának legjobb talaját. Az erdélyi magyar nyelv tisztaságát, a nép és a művelt rétegek kulturaszeretetét sokszor állítja magyarországi barátai elé példaként.

Magyaros ízlését nemcsak írásai tükrözik felénk, belső és

⁷⁴ É. L. 1827. II. k. 14–15.

⁷⁵ Az emlékérem történetével részletesen foglalkozik Csetneki Jelinek Elek „Egy magyar emlék-érem története” c. tanulmánya. A. É. XII. 1878. 31. és Mihalovics Béla, „Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi” c. cikke. N. K. 1910. 2.

külső magatartása minden megnyilatkozásában észrevehető az. Gyűlöli az idegen utánczókat, harcol a társadalmi élet minden megnyilatkozásában az idegen divatot majmolók, a magyar életformák megvetői ellen. És ha valakiben a magáéhoz hasonló magyaros gondolkodást vél felfedezni, úgy sokszor értékén felül becsüli azt. Az egyébként jó esztéta, de rossz költő-barát, BUCZY EMIL verseiről áradozva beszél, azok magyaros íze, szelleme miatt. 1817 április 2-án hozzá intézett⁷⁶ költői levelében többek között ezeket írja:

„Ha te még írsz, mennyi sok jót tész ez álmos hazában.
Mely ismét belé jöve Germanomániában,
Egy társaság formálódik merő derék urakból
Kik színjászónét szeretnek s még oly fő asszonyokból
Kik pediglen színjászókhoz hajlanak
Akkor hát sok ezer Rhénes forintot egybe adnak
Miklós ezért nemes tűzzel, jó ököllel ki kele
Kit lelkem bátor szaváért újra hévvel ölele.”

Erdélyhez fűzik barátai: BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR, WESSELÉNYI MIKLÓS, a felserdült GYULAI LAJOS és annyian mások, akik benne látják szellemi vezérüket, tőle várnak továbbra is irányítást.

Az Erdélyi Múzeum anyagi nehézségei, majd megszűnése nem törik meg Döbrentei kitartását, de egyelőre ő sem tudja még, hogy mihez is kezdjen. Barátai közül sokan biztatják az Erdélyi Múzeum folytatására,⁷⁷ néhányan közülük jelentékeny összeget ígérnek a folyóirat támogatására, de Döbrentei nem lelkesedik már régi terveierért, valami újat és az eddiginél jobbat szeretne létrehozni. Az anyagi nehézségen kívül Döbrenteit lehangolja az is, hogy nem sikerült Erdélyben egy olyan írógárdát teremtenie, amelyik az ő programjának megfelelő anyaggal láthatta volna el a folyóiratot. A magyarországi írókkal való nézeteltérései sem biztatták azzal a reménnyel, hogy a legnagyobb magyar írókat megnyerje esztétikai és nyelvi célkitűzéseinek. KAZINCZYval, KÖLCSEYvel, SZEMERÉvel és BERZSENYIvel még bensőséges és baráti ugyan a kapcsolata, de ahogy Döbrentei maga sem tűrte el mások gyámkodását, úgy nagy íróbarátai is egyre határozottabban utasítják

⁷⁶ Döbrentei Gábor levele Buczy Emilhez. 1817. ápr. 2. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. K. 1943. 1. f. 56.

⁷⁷ Cserey Döbrentei iránt érzett mély barátságára jellemzők a következő sorai: „Te nemes lelkű embert szerető, mint elérékenyítél leveleddel.” „a’ Te emberi érzéseidben is gyönyörködtem.” Kolozsvár, 1816. febr. 18.” Ferenczi Zoltán, *Döbrentei Gábor három levele Cserey Farkashoz*. I. K. 1894. 231.

vissza az ő erőszakos szerkesztői és kritikusi beleszólásait. Kölcsey már 1816 április 2-án írja Döbrenteinek, hogy örvend a Szemerével való jó viszony helyreállításának és kéri: „Adja az ég, ne jöjjön többé semmi kedvetlenség közitekbe; s miért is ezt – hogy életünknek legszebb örömeit készakarva semmivé tegyük? Fájdalom makacsok vagyunk a barátságban.” „Ne, édes barátom! ne veszítsük el az emberekbe való bizodalmat addig, míg lehetséges. Kinek szívébe könnyen fér a gyanu, annak sorsa sokkal veszedelmesebb s szánásra méltóbb, mint azé, ki a bizodalomnak áldozatjává lett: míg bízunk a más virtusaiba, jele, hogy a virtus magvait még sziveinkben hordozzuk.” Levelében Kölcsey hangsúlyozza, hogy az igazi barátsághoz nem okvetlenül szükségesek az azonos elvek, az élet és irodalom hasonló szemlélete. „Ami engem illet, – írja KÖLCSEY⁷⁸ – az én lelkem sympathiából van alkotva; s mind addig míg barátaim kényért és hazáért, a szépért és a jóért lángolni fognak, nem szűnöm meg őket a leghőbb, legszenvedelmesb szeretettel körülölelni. Így téged is, szeretett barátom; s bár különbözünk egymástól, az szerelmemet irántad nem fogja gyengithetni.

Idő, hely, körülmények különböző fejekben különböző ideákat származtatnak, mit ér ez a barátságra, ha ez vagy amaz tárgyairól a tudománynak nem egyerányt ítélünk? Én legalább távol igyekszem lenni azon veszedelmes balgaságtól, hogy másokat is a magam mértéke szerint becsüljek. Mi lenne a világból, ha az opiniók tartományában minden ember egy uton járna, egy uton tolongana? Én téged nemes szívű embernek hittelek; óhajtom hogy nálad hasonló hitre tegyem méltóvá magamat!” Döbrentei válaszát KÖLCSEY levelére nem ismerjük, de Döbrenteinek szerető és figyelmeztető sorai nem eshettek valami jól, hiszen KAZINCZY és SZEMERE is ilyen szellemben írtak már neki. Sajnos, Döbrentei önmagát tartotta „mértéknek” és ez jellemének nem éppen rokonszenves vonása, pedig későbbi szenvedéseinek, lelki vívódásainak és magára hagyatásának ez vált az igazi forrásává.

A fiatalság büszke öntudatában, írói és vezetői elhivatottsága gögijében még nem veszi észre a jellemében rejlő, jövőjét fenyegető okokat, úgy halad pályáján, mintha sorsa csak saját kezébe volna letéve. Döbrentei kiáradó egyénisége számára az irodalom különben is az életnek csak egyik kiélési formáját jelentette, a mások irányítása, a társas élet, a vidám beszélgetések, kirándulások és az udvarlás jelentették az élet többi, általa jónak és kellemesnek tartott kereteit. A kolozsvári és vidéki bálók, víg mulatások, a

⁷⁸ Kölcsey Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Cseke, 1816. ápr. 2. *Kölcsey Ferenc minden munkái*. X. k. Bpest, 1887. 50–51.

színház, a vadászat, vívás és az utazás színes és változatos eseményei töltik be szabad idejét. 1816-ban KAZINCZYval bejárja Erdélyt, Borszéken, Zsibón, Krasznán, Paszmoson, Marosvásárhelyt csaknem minden évben megfordul és az új környezet mindig új barátokat és jó összeköttetéseket jelent számára.

A társas élet örömei mellett Döbrentei érdeklődését elsősorban a színház köti le. Előadásaira eljár, de szellemi irányítására is igyekszik befolyást gyakorolni. Barátait eredeti drámák írására biztatja,⁷⁹ vagy kiváló külföldi színdarabok lefordítását ajánlja figyelmükbe.

Kolozsvár társadalmi életében is nagy befolyásra tesz szert. Résztvesz a nyomorenyhítő akcióban, propagálja a nemzeti viseletet, harcol a német ízlés és nyelv ellen.

Az Erdélyi Múzeum megszűnése után barátai közül többen biztatják folyóirata folytatására, pénzt is ígérnek, de Döbrenteit most már inkább új tervei, elsősorban a Tudós Társaság létrehozása izgatja. BUCZY EMIL szeretné, ha a Múzeum számára begyűlt anyag egyrészét kötetben kiadnák,⁸⁰ Döbrentei azonban erre sem lát lehetőséget, bár Buczy ötletét kedvezően fogadja.

Döbrentei erdélyi szereplésének jellemző vonása a partikulárizmus tagadása és az egységes magyar szellemi élet hitvallása. Tetteivel, írásaival és egész művelődésprogramjával a két magyar haza szellemi egységére törekedett, éppúgy, mint két évtizeddel előtte ARANKA GYÖRGY. Nem fogadható el tehát Varjas Béla⁸¹ azon állítása, hogy „Döbrentei folyóiratával önkéntelenül is a külön erdélyiség gondolatát táplálta. Az erdélyiek nem tudják többé elfelejteni, hogy nekik önálló folyóiratuk is volt és állandóan keresik a lehetőségeket, hogy azt újra megvalósítsák, még pedig lehetőleg ne magyarországi ember vezetésével. Ezzel természetesen megint csak hátráltatják azt, hogy Erdély beleolvadjon a magyar irodalom egyetemességébe.”

Az Erdélyi Múzeum megszűnése előtt Döbrentei már látja azokat a nehézségeket, amelyek folyóirata továbbvitele elé tornyosulnak. Ezért határozza el, hogy helyette megpróbálja megvalósítani régi tervét, az ARANKA által alapított Nyelvmívelő Társaság felújítását.

⁷⁹ Döbrentei drámaírásra biztatta többek között Berzsényi Dánielt, Kölcsey Ferencet és Bölöni Farkas Sándort.

⁸⁰ Döbrentei Gábor levele Buczy Emilhez. Marosnémeti, 1819. nov. 22. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. K. 1943. 72.

⁸¹ Varjas R. Béla, *Erdély és irodalmunk nemzeti egysége*. Bpest, 1934. 65.

Döbrentei Tudós Társasága.

Döbrentei a „Tudós Társaság” eszméjét ARANKÁTÓL vette át. Az 1791-ben felvetett és 1793-ban megindult Erdélyi Nyelvmívelő Társaság⁸² nyolc évi lelkes és eredményes munka után, 1801-ben megszűnt. Azonban buzgó híveinek egy része, köztük maga Aranka György is, többször próbálta életre kelteni azt. 1803-ban a társaság volt tagjai közül néhányan, elsősorban a Marosvásárhelyt lakók, ismét gyűléseket tartanak és azokon bölcseleti, történeti és nyelvészeti dolgozatokat olvasnak fel. 1806 telén pedig két gyűlést is tartanak (febr. 26-án és márc. 5-én),⁸³ főként a társaság újjászervezése érdekében. Aranka mellett CSEREI FARKAS, CSEREI MIKLÓS, gr. TELEKI JÓZSEF, KÖTELES SÁMUEL és BOLYAI FARKAS⁸⁴ lelkesednek leginkább a társaság felújításának eszméjéért. Mindnyájan úgy látják, hogy a társaság régi szervezete már nem alkalmas többé a komoly és szervezett, tehát eredményes és jövőt ígérő munka megkezdéséhez. Gyakorlati tapasztalatok, értékes ismeretek állanak rendelkezésükre a társaság múltjából, ezért, az új munka megkezdése előtt az azt biztosító keretek felépítését határozzák el. Terveket dolgoznak ki és azokat közösen megvitatják. Az egykori tervezetek javarésze fentmaradt, de e tervek (Zeyk Dániel, gr. Teleki József, Bolyai Farkas, Marosi Mihály és Cserei Miklós) egymásnak ellenmondanak, csak a legfőbb kérdésekben haladnak többé-kevésbé együtt. A megmaradt terveket összehasonlítva ARANKA egykori „Rajzolatjával”,⁸⁵ lényeges eltérést látunk úgy a társaság célja, mint szervezete tekintetében. A történeti, nyelvészeti és irodalmi érdeklődés az új célkitűzésben háttérbe szorul és helyét a természettudományi és gazda-

⁸² Az Erdélyi Nyelvmívelő Társasággal behatóbban foglalkoznak Perényi József, *Aranka György Magyar Nyelvmívelő Társasága*. Bpest, 1918.

Jakab Elek, *Aranka György és az Erdélyi Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság*. Bpest, 1884.

Jancsó Elemér, *Aranka György: Kristóf emlékkönyv*. Kolozsvár, 1939.

⁸³ E két gyűlés kiadatlan jegyzőkönyve a kolozsvári róm. kath. főgimnázium Aranka-gyűjteményében van. Aranka-gyűjtemény I. jegyzőkönyvek 65–66. sz.

⁸⁴ Uo. Ezeket a terveket részletesen ismerteti Perényi József, „*Aranka György Magyar Nyelvmívelő Társasága*” c. munkájában. Bpest, 1918. 55–59. Ugyancsak ő közölte Bolyai Farkas tervezetét is az I. K.-ban 1917. 88–89.

⁸⁵ Aranka György, *Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való Rajzolat a Haza Felső Réndeihez*. Kolozsvár, 1791.

sági ismeretek tudományos feldolgozási szándéka váltja fel. Általában mindenik terv az erdélyismeret kialakítására és fejlesztésére tör, az elméleti és gyakorlati szempontok párhuzamoságának szigorú tekintetbe vételével. Nem tudjuk mi lett e tervezetések vége, mert a társaság további iratai elvesztek, de CSEREI FARKAS KAZINCZYHOZ írt egykori levelei azt sejtetik, hogy ismét a személyi ellentétek buktatták meg a lelkesedők építeni akaratát. Cserei Farkas 1806. márc. 3-án,⁸⁶ Marosvásárhelyről azt írja Kazinczynak, hogy „Hosszas halgatásomat okozta nevezetes Intézetem kifejtődésire való várakozásom. Szivem minden Barátim között téged szeretvén megkülönböztetett indulattal, úgy akarom, hogy a dolog ki menetelérül Te tudósittassál leg előbb, azomba még előre semmit, vagy csak igen keveset mehetvén, nem akarom irántad viseltető valóságos egyenességem kötelességit továbbra halasztani. Okát, hogy előtted is ismeretes célomhoz, a köz jó céljához ilj későn juthatok, Te minden bővebbi leírás nélkül által tudod látni; ismered Nemzetünket, ismered azon környül állásokat, meljekkel küszködünk, és még se tudgyuk nyakunkról le rázni.” Majd levele végén a tervezett társaságra most már határozottan célozva, így ír: „Innen Aranka szívesen tisztel – holnap után tartok itten az általom fel álitandó tudós Társaság iránt nagy gyűlést – ki menetelérül azonnal tudósitlak. – Tegnap is említettük Arankával, hogy bár csak Te volnál most itten.” Néhány nap mulva, 1806. márc. 6-án⁸⁷ Cserei Farkas ígéretének eleget téve, beszámol Kazinczynak a megtartott tudós társasági gyűlés eredményéről. „A mit utolsó levelembe ígértem, – írja CSEREI – teljesítem ezennel, – Tegnap dél után Aranka Barátomnál egy számos gyűlést tartván, az én intézetem szerint fel állítandó Tudós Társaság tárgyairul igen szép gondolattyaikat olvasták fel néhány érdemes Hazafiak, nevezetesen pedig ide való Reformatus Professor Köteles eruditiot, és jeles culturat magába foglaló munkát készítet a tárgyra. – Ezen gondolatok meg edgyeztetése ki menetelének állapottya abba határozódék, – hogy ezen magyar Tudós Társaság foglalatosságául meg álitatot Erdéljnek Historica, Physica Mathematica állapota, a Társaság organisatiojára pedig néhányon ki vagyunk rendeltetve, kik most annak ki dolgozásába foglalatoskodunk, és eggy más gyűlésen ez iránti munkákat be nyuittyuk. – Meg vallom, kedves Barátom! nem az én arányomra

⁸⁶ Cserei Farkas levele Kazinczyhoz. Marosvásárhely, 1806. márc. 3. *Kazinczy Ferenc levelezése*. IV. k. Bpest, 1893. 73.

⁸⁷ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Marosvásárhely, 1806. márc. 3., uo. IV. k. Bpest, 1893. 75–76.

ütöt ki a dolog, és mások azt vették czélul, a merre én néztem, de eszt idővel meg lehet orvosolni – csak hogy most tegyünk okos lépést az intézet el érhetésire. Barátom! kevesen vannak köztünk, igen kevesen, kik valóságra iparkodának, küső fény, hiú fény kápráztattya képzeményeinket, és vakmerő megátalkodástul vezéreltetnek önnön tetzéseknak arányához. Sokan a külső fény ragyogásátul vakittatnak el, mások önnön képzeményeiket vélik tökéletes valóságnak, és makacsul harcolnak a mellett, a mi éltek pálcájának fő, de gyáva idotuma, leg több pedig az, ki ezen Társasági szövetséget meg zavaró hibák mellé önnön vágyásinak kecségető képzeményeit foglalván, elégtelennék [!] építeni csak azért is, mivel az építéshez meg kívántató materialek nélkül szükölködik, vagy ha mi matériáleja van is, az az iljennél sükertelenné lészen.” Cserei Kazinczyhoz írt levele világosan rámutat az elvi ellentétek mögött meghúzódó személyi érdekekre, hiúságra és dicsőségvágyra. Levele végén⁸⁸ elkeseredve írja: „Keserves gondolatok lepik meg ilj elmélkedésekkor szívemet, azon szívet, melj forón érez nemzete Javáért, de a meljnek keserveit, vigasztaló csillaga Hazám javának, sűrű homájoktul fedeztetvén, nem látom ki vagy mi szélszese el a Jót a setétség utálatos bilincsein tartó, a rosszat ellenben gyarapító ködöt.” A társaság sorsára vonatkozólag Csereinek még egy harmadik levele is fentmaradt. 1806. márc. 30-án⁸⁹ ugyancsak Kazinczynak azt írja: „Amint megjövendöltem, füstbe ment M. Vásárhelyen minden igyekezetem – a Tudós Magyar Társaságnak fel álitásába. Olj csudálatos akadékok adták elő magokat, meljeket – noha a setétség homáljának veszedelmes fortéljait ismerem – nem képzeltem volna még is előre, olj ocsmány akadékok voltak ezek, hogy le irni szégyellem, de néked személjessen elő beszélni még is ohaitom és pedig sok tekintetből ohaitom. Ők ugyan a rut setétség faizati, most is munkálkodnak fel álitásába annak, a mit én gondoltam, de se nem ugy munkálkodnak, a hogy kellene, se nem oda aranyoz gondolatok, a merre én néztem. Aranka és CSEREI JÓSEF atyámfia M. Vásárhelyi Plebanus érdemesen igyekeztek segíteni engemet, de a volt elhibázva, hogy igen sokan elegyedtek közünkbe, és így annak kelle bekövetkezni, a mi el rontá a jó intézetet. Én ugyan egész igyekezettel kerülöm őket.”

Az 1806-os tudós társasági mozgalomról CSEREI fenti levele az utolsó hiteles tudósítás. Későbbi adat a társaság munkásságáról nem áll rendelkezésünkre és így egyes irodalomtörténészek állítása,

⁸⁸ Uo. 76. l.

⁸⁹ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Ugra, 1806. márc. 30. Uo. IV. k. Bpest, 1893. 97–98.

hogy az 1810-ig működött, levéltári adatokkal nem igazolható. Cserei Farkas szerepével azért foglalkoztunk ily részletesen, mert Cserei képezi a láncszemet Aranka és Döbrentei tudós társaságai között. Döbrentei Erdélybe jutása után nemsokára Cserei Farkassal is megismerkedik, tőle szerez tudomást Aranka egykori társaságáról és ugyancsak ő biztatja legelőször annak feltámasztására. Cserey Farkas önzetlenül ott áll Döbrentei mellett; pénzzel, tanácssal segíti és amikor újból felmerül a társaság felélesztésének gondolata, annyi csalódás után ismét hisz meg nem valósult terveiben, annyi magányos erdélyi tudós meddő vágyakozásában: az erdélyi magyar tudós társaság megszületésében.

A vajúdasok és kiábrándulások eme sötét és kilátástalan éveiben a fiatal Döbrentei gondol először ismét komolyan a társaság felélesztésére.⁹⁰ Még az Erdélyi Múzeum felállítása előtt létre akarta hozni Tudós Társaságát, de puhatolózásai nem vezettek akkor eredményre. Ezért határozza el a könnyebben megindítható folyóirat megteremtését. Az Erdélyi Múzeum köré baráti társaságot szervez, ami tulajdonképpen más formában való folytatása az akkor véglegesen megszűnt Nyelvmívelő Társaságnak. A lap körül valóban olyan tudós és írógárda tömörült, ami már csiráját képezhette egy későbbi hivatalos formák között is megalakítandó tudós társaságnak.

Az Erdélyi Múzeum megszűnésekor Döbrentei rögtön nekifog régóta tervezett Tudós Társasága megvalósításához. Most már kettős hagyományra támaszkodott: a megszűnt Nyelvmívelő Társaság és az Erdélyi Múzeum még mindig lelkesedő tudós és pártoló rétegére.

1817 nyarán határozza végleg el az Erdélyi Tudós Társaság megszervezését és terve megvalósításához nyomban hozzáfog.

A felújítás gondolata azonban mégsem tőle származik. Döbrentei szerint 1817-ben, amidőn tanítványával, gr. GYULAI LAJossal aug. 25-én elment KATONA ZSIGMONDHOZ hogy a nála tartózkodó SZÉKELY MIHÁLY ítélőmester előtt a szokásos esküt letegye, találkozott az eskütételnél CSEREI MIKLÓS táblai assessorral, az akadémikus eszme lelkes erdélyi hívével. Cserei Miklós, aki még az Aranka társaságában dolgozott, résztvett az 1806-os felújítási törekvésekben is, látva Döbrentei lelkesedését, felvetette előtte azt a gondolatot, hogy majd Marosvásárhelyt, ottani tartózkodásuk alatt

⁹⁰ Döbrentei Gábor, Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felélesztése körül volt iratok. Magyar Tudományos Akadémia kéziratára. M. Nyelvt. 4. r. 23. sz.

próbálják életre kelteni Aranka egykori társaságát.⁹¹ Döbrentei kapva kapott a biztatáson, hiszen e tervet régóta táplálta lelkében és barátai is lelkesedtek érte. „Előbb is gyakorta elgondolván azt – írja visszaemlékezéseiben – hogy politikai körülményeink miatt, mi magyarok nem haladhatunk akármely tüzes igyekezetek mellett is olly sikeresen, mintha nyelvünknek egy Tudományos Társaság mindenféle gondolkozásuakra béhatható tekintetét nem szerezzük.” A felvetett eszmét vita követte. Cserei fővédnökül FERDINÁND főherceget szerette volna megnyerni, Döbrentei azonban elsősorban a társaság megszervezését, annak anyagi megalapozását tartotta lényegesnek. „Előbb a gálya legyen kész, azután rája az admirált,” – mondotta barátainak. Székely Mihály Döbrentei reális elgondolásaihoz csatlakozva, azt tanácsolta, hogy igyekezzenek 30 olyan nemeslelkű és adakozó hazafit találni, akik kötelező levelet adnának 1000–1000 forint felajánlásáról. Szerinte csak ennek az összegnek a kamata tudná biztosítani a titkár fizetését és a társaság egyelőre szerény keretek között meginduló működését. Döbrenteit a lelkes baráti kör elgondolása teljesen magával ragadta. „Cserei szemében örömet láttam ’s én felmelegített kebellem vettem búcsúmat hinni kezdvén – írja – hogy Marosvásárhelyt a szikra a férfiak kebeléből adja ki magát legszebb tüzeiben.”⁹²

A tervből nemsokára élő valóság lett. Döbrentei, Cserei Farkas, Cserei Miklós, gr. Gyulai Lajos és más lelkes hazafiak ösztönzésére 1818. jún. 21-én Marosvásárhelyt összegyűltek a felélesztés hívei gr. Teleki Mihály elnöklete alatt. Az egykori jegyzőkönyv⁹³ tanúsága szerint a következők vettek részt ezen a gyűlésen: gr. Teleki Mihály, br. Jósika János, Pávai Vajna Elek, Kilyéni Székely Mihály, gr. Toldalagi Mihály, Zeyk Dániel, Cserei Miklós, br. Kemény Simon, Földvári Mihály, Sala Sámuel, gr. Lázár László, Koszta János, Szentkirályi József, br. Apor Lázár, Winkler Károly, Antal János, Dózsa Gergely, Borosnyai Simon, Bolyai Farkas, Molnár, Péterffy Károly, Lokodi, Gabri József, Török Pál, Kovács Miklós, Mezei János, gr. Bethlen Pál, gr. Bethlen Ferenc, gr. Rhédey János és Döbrentei Gábor. Ezen a gyűlésen a résztvevők elhatározták, „hogy az 1791dikbeli Ország-gyűlés alatt felállani kezdett Magyar Nyelv művelő Társaság gyűjteményei, annak egykori Titoknoka néhai Aranka György halála után számba

⁹¹ Hofbauer László, *Döbrentei Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társasága. (1817–1821)*. E. M. 1933. 337.

⁹² Rubinyi Mózes, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története*. Bpest, 1911. Különlényomat. Magyar Nyelv VII-ik kötetéből. 12.

⁹³ Kézirata az Országos Levéltárban. A széki gr. Teleki-család levéltára. Gróf Földváry osztály 67–77. sz.

vétessenek, 's ezen Társaság felelevenítették, a' felől tanácskozó gyűlés hirdetésére, M. Itélő Mester Székely Mihály és M. kir. Tábla-Bíró Cserey Miklós Urak megkérték a Társaságnak itteni elől ülőjét, Mélt. Gróf Teleki Mihály Ur Ö Excellenciáját, a' ki azt az említett napon meg is tartotta."

Döbrentei „Tudós Társasága” tehát egyenes folytatása akart lenni ARANKA GYÖRGY megszűnt „Erdélyi Nyelvmívelő Társaságának”. Döbrentei több okból döntött a régi társaság felelevenítése mellett, ahelyett, hogy egy új és előzmény nélküli tömörülést hozott volna létre. Az egyik ok a hagyománytisztelet volt. Döbrentei nemcsak erdélyi barátaitól, de Arankától magától is sokat hallott a megszűnt erdélyi tudós társaságról. Ismerte tagjai jelentékeny részét, működésének eredményeit és hibáit egyaránt. Amikor tehát a múlt tanulságain a régi hagyományok felelevenítésére törekedett, számolt nemcsak a még élő egykori tagok támogatására, hanem a régi társaság által már megszerzett erkölcsi tőkére is. A másik ok, ami a felelevenítés mellett szólt, a jogfolytonosság elve volt. Tisztán jogi szempontból könnyebbnek vélte Döbrentei egy régi és a hatalomtól félig-meddig elnézett, az országgyűléstől egykor jóváhagyott és a kormányzótól jóindulattal támogatott egyesület fel-támasztását, mint egy új társaság engedélyezését. Természetesen Döbrentei, mint tapasztalt műveltség-szervező számolt a nehézségekkel és a megváltozott viszonyokkal is. A kormányzó támogatására ezúttal is számíthatott, bár e tekintetben CSEREI FARKAS peszsimista volt. A régi tagok mellett az új író és tudósnemzedék lelkesedését is előmozdító tényezőként foghatta fel. Az Aranka-féle társaság tagjai közül Döbrentei mellett találjuk többek között gr. BÁNFFY GYÖRGYöt, gr. TELEKI MIHÁLYt gr. TELEKI SÁMUELt, SZÉKELY MIHÁLYt, CSEREI FARKAST, CSEREI MIKLÓSt, SALA SÁMUELt, KOSZTA JÁNOST, ANTAL JÁNOST, BOLYAI FARKAST, BOROSNYAI SIMÉONT és FRICSI FEKETE FERENCET, s még sok másokat. A tudós társaság másik részét viszont a megszűnt Erdélyi Múzeum és a fiatalok új köre alkotta volna. Döbrentei elgondolásai e tekintetben reális alapokon nyugodtak. A három fő probléma most már inkább a személyi ellentétek elsimítása, az anyagi alapok biztosítása és az udvar engedélyének megszerzése volt. Az elsőt Döbrentei ügyes diplomáciai érzékével remélte megoldani, okulva Aranka társasága jól ismert tapasztalatain. Döbrentei fiatal és tetterős volt, alkalmazkodó és rábeszélő képessége e tekintetben is meghozta a várt eredményt. Felhívásának, személyes megbeszéléseinek eredményeként sikerült legalább a kezdetben elsimítania a legjelentékenyebb személyi ellentéteket és egy átfogó, eszmei keretben egyesíteni a

sokszor ellentétes célokat valló, külön utakon járó tagokat. Az anyagi alapok megteremtése már nehezebb feladatnak látszott. Itt lényeges az eltérés Aranka és Döbrentei művelődésszervezői elképzelései között. Aranka, bár hangsúlyozta felhívásaiban és leveleiben a társaság anyagi megerősödésének szükségességét, mégsem tett meg mindent, talán túlzott szerénységből adományok és segélyek megszerzésére. Döbrentei Arankával ellentétben már a társaság megalakulásakor elsősorban annak anyagi biztosítására törekedett. Felhívásaiban, személyes megbeszéléseiben az áldozatkészség felébresztését tartotta egyik főcéljának. Elsősorban Erdély öntudatra ébredő főuraira számított, tőlük remélte a szükséges pénzt előteremteni. Agitációjának eredményeként olyan jelentős összeg megajánlása történt, ami a Tudós Társaság megindulását lehetővé tette volna. A harmadik és a legfontosabb akadály elhárításában, az udvar engedélyének megszerzésében ekkor még bízott Döbrentei. Gr. BÁNFFY GYÖRGY és később gr. TELEKI SÁMUEL ígéretei azt a látszatot keltették, hogy az udvar nem fog akadályokat gördíteni a Tudós Társaság megalakulása elé. Sajnos, e tekintetben CSEREI FARKAS borulátásait igazolták a későbbi fejlemények, de Döbrentei addig is azt remélte, hogy miként a Nyelvmívelő Társaság, úgy az ő Tudós Társasága is működhet kormányzói engedéllyel.

1818 a derűlátás, az alkotni akarás éve volt Döbrentei életében. Az épület még készen sem volt, de a munkát ő már megkezdi benne. Még a jún. 21-iki⁹⁴ gyűlésen elhatározzák az egybegyűlt tagok, hogy ARANKA gyűjteményét számba veszik. „Biztosságot” neveznek ki, „melly a’ Társaság Jegyző-könyveit megvizsgálja ’s az azokban feljegyzettekről egy illy másodszeri Gyűlést tudósítson. Ez közönségesen helyben hagyattván, M. Székely Mihály Biztossági Tagokat ajánl, kik elfogadtatnak. E’ szerint M. Cserey Miklós a’ Biztosság Elölülőjének kértetik, ’s melléje rendeltetnek: Sala Sámuel, Gróf Lázár László, Prof. Lokodi Ignác, Gabri József, Borosnyai, Bolyai Farkas, Proc. Török Pál, Fülep József, Protoc. Mogyoróssy Márton, Szentgyörgyi Imre. Döbrentei Gábor ezen Biztosság Actuáriusává tétetik, rá bizattatván e’ Gyűlés végzésének írásba tétele is.

Eléadja M. Székely Mihály Ur, hogy a’ Társaságnak új egybeszerkesztése módjáról, Döbrentei Gábor egy planumot készített. Ezen planum által nézése is a Biztosság másik tárgyává tétetik.”

⁹⁴ Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felelevenítése felől tartott gyűlések Jegyző-könyve. Első ülés. Marosvásárhely, 1818. jún. 21. Országos Levéltár: A gróf Teleki-család levéltára. Gróf Földváry-osztály 67–77. sz.

A kijelölt „Biztosság” hamar elvégezte a rábízott feladatát és már 1818. jún. 27-én⁹⁵ CSEREI MIKLÓS szállásán gyűlést tartott. Ezen a gyűlésen Döbrentein kívül jelen volt: SALA SÁMUEL, LOKODI IGNÁCZ, GABRI JÓZSEF, TÖRÖK PÁL, FÜLEP JÓZSEF, MAGYORÓSSY MÁRTON és SZENTGYÖRGYI IMRE. A gyűlés egyetlen tárgya a Biztosság jelentése volt, melyet maga Döbrentei adott elő. A gyűlés megbízta Lokodi Ignácot, Fülep Józsefet és Magyoróssy Mártont, „hogy a’ Regestrumban feljegyzetteket vegyék a jövő sz. Márton napig alphabetum rendjébe, azután vessék egybe az ott lévőkkel a’ Jegyző könyvekben elészámlált könyveket, kézírásokat, pénzeket, ásványokat ’s egyéb ritkaságokat, ’s a miket a Regestrumban nem találnának, azok vétessenek ki a’ néhai Aranka György masszájából, mivel azok hibából fogtak oda elegyedni; tegyék azokhoz, mellyek eddig is a’ Társaság keze alatt vagynak, ’s adják bé az Egészet a’ Ref. Kollegyiomba, hogy bátorságos helyen álljanak ott míg a Társaság új felálhatásakor más Titoknok fog lenni, kinek, akkor mind azon gyűjtemények számba adassanak.”

A társaság esetleg megmaradt vagyonára vonatkozólag az volt a Biztosság véleménye, hogy „A’ fennmaradt 117 Rfr 42 kr” amint azt a Titoknok egykori számadásai mutatják, bizonyosan a’ Társaság költségeire, ugymint ujság hozatására vagy levelezésre elkölt. Egyéb bégyült pénzek felől pedig olly vélekedésben van a Biztosság, hogy azok a’ Társaság által kiadott Munkák nyomtatásaira fordítottak. A’ külön személyek által tett ígéretek pedig a’ mint a’ jegyző-könyvek mutatják, bé sem fizetettek.” A gyűlés végén⁹⁶ „Tisztelettel említette volt a’ Biztosság, Aranka Györgynek ’s vele más jó Hazafiaknak a’ Jegyző-Könyvekből kitetsző igyekezeteket ’s ohajtja hogy ezen elkezdett Társaság semmi féle akadályt ne láthasson újabb feléledésében, hanem abban minden Hazafiak, minthogy az egész Ország hasznát ’s dicséjét illeti, nemes buzgósággal fáradozzanak.”⁹⁷

A gyűlés elhatározza a társaság munkájának azonnali elkezdését, addig is, míg az ahhoz szükségesnek vélt 62,000 Rf. be fog fizetődni. Elhatározzák, hogy a legelső bejövő összegekből első-sorban a titoknok fizetését fogják biztosítani, hogy az „mingyárt” a hivatalához foghasson. A Tudós Társaság eme határozata, bár egyelőre csak elvileg, biztosította volna Döbrentei megélhetését, amitől első-sorban függött Erdélyben maradása.

A Tudós Társaság gyűléseinek székhelyéül egyelőre Marosvásárhelyt választotta. „Mindazonáltal nem találja szükségesnek

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.

a' Biztosság, hogy a' Társaságnak mindenkori gyűlési helye e' város legyen, hanem az körülállásához képest változhatik."

A fenti tárgysorozaton kívül a gyűlés főtárgya Döbrentei „Plánumának” felolvasása és elfogadása volt.⁹⁸

A „Planum” szerint: „A' Régiőbb Társaságból most magát némüképpen ujonnan formáló Tudományos és Nyelv-mivelő Társaság Tagjai ezek lennének: 1. Első Elölülő. 2. Vice Elölülő. 3. Tudományos Társaság fundálói. 4. Titoknok. 5. Két fizetett munkás Társ. 6. Két becsületbeli munkás Társ. 7. Becsületbeli ítélő Társak. 8. Becsületbeli Tagok, másutt lakó Uraságok közül. 9. Perceptor.” „A' Társaság a' maga Első Elölülőjének újra meg-kérné Nagy Méltoságu Gróf Bánffy György Gubernátor Ö Excellentiáját, mint a' ki eddig a' Nyelvmivelő Társaságnak Pártfogója volt.” Az így megalakult társaságnak a következő osztályai lettek volna. „I. Híztóriai Osztály.” Ennek feladata az Erdély történetére vonatkozó kéziratok kritikai kiadása, Erdély művelődésének feldolgozása, stb. A Planum felemlíti, hogy számos történeti munka le van fordítva, másokat meg le kell fordítani a klasszikus és modern nyelvekből. Ennek a szakosztálynak volna a feladata Erdély földrajzának elkészítése, továbbá a „nevelést illető külföldi munkának vagy fordítása, vagy a' mi hazai neveltetésünkre való alkalmaztatása, 's egyszersmind elementáris iskolai könyvek' készítése.” Volna ezenkívül „Szép Literaturai 's Nyelvtudományi” és „Természet Historiai” szakosztály is. Itt is, mint az előbbi szakosztály munkaprogramjánál, Döbrentei legtöbb alapeszméjét Aranka egykori Rajzolatjából merítette. A lényeges különbség csak az, hogy Döbrentei a világirodalom és általában a külföldi eszmeáramlatok és tudományos eredmények rendszeresebb ismertetésére törekedett, mint Aranka. A természettudományok előretörése már Aranka társaságának utolsó éveiben éreztette hatását, egyelőre természetesen csak a társaság jövőt illető terveiben. Döbrenteinél ez a gondolat is nagyobb jelentőséget nyert, ami a század megváltozott szellemének és a természettudományok iránti érdeklődés gyors előretörésének tulajdonítható.

⁹⁸ Döbrentei több tervezete maradt fenn. Ezek közül két kidolgozott, de nem azonos szövegű tervezet a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában van M. Nyelvt. 4. r. 23. sz. alatt, Döbrentei hátrahagyott iratai között. A rövidebb tervezetet *Rubinyi Mózes adta ki* az Ak. É. 1911-iki kötetében (119–122). A részletesebbet Hofbauer László, „*Döbrentei ismeretlen akadémiai tervezete*” címen az E. M. 1933-ik évfolyamában (345–347). Az itt idézett terv egy harmadik és eddig ismeretlen, de azt eddiginél teljesebb tervezete volt Döbrenteinek. Kézirata az Országos Levéltárban van, a széki gr. Teleki-család levéltárában, gróf Földváry-osztály 67–77. sz. alatt.

A Planum ezután a „Titoknok” és a két fizetett „munkás Társ” kötelességeivel foglalkozik, majd a tagok feladatairól szólva, a tudományos munka szabadságát hirdeti, mint ami egyedül biztosíthatja a Tudós Társaság eredményes működését.

„A’ Társaság közép pontja lenne Marosvásárhely, mivel Mlgs Gróf Teleki Sámuel Ur Ö Excljának közhaszonra nemes lélekkel fundált Bibliothecája, ’s mostani Vice előlülője itt van,” s Vásárhely mellett szól Döbrentei szerint az is, hogy a Királyi Tábla itt van és az ottani „Professor Urak” is értékes munkásságukkal segíthetnék a társaságot. A társaság egyik célja tehát a tudományos munka volna, a másik és egyaránt fontos cél Döbrentei szerint „Gyűjtemény” létesítése, amelynek alapjául a Nyelvmívelő Társaság kéziratai, könyvei, ásványai, levelei szolgálnának. Döbrentei ugyan nem mondja ki a „múzeum” szót, de az erdélyi múzeumi gondolatnak mégis előfutárja, mint ARANKA GYÖRGY, aki egyenesen „Gyűjteményes Ház”-ról ábrándozott.

A Planum további részeiben Döbrentei a már felajánlott özszegek adakozóinak névsorát adja, a tisztviselők kötelességeiről beszél, a társaság költségvetését és munkaprogramját ismerteti. A társaság minimális évi költségvetését 3720 forintra teszi, amiből a titkári fizetés 1400 forint lett volna. A vidéken és a Magyarországon élő „Tudományos Uraságok hozhatására” 160 forintot szán, hogy ezáltal a távol élő és szegény tudós-társak is bekapcsolódhassanak a társaság munkásságába. Az egykori jegyzőkönyv sajnos, nem ismerteti a Planum körüli vitákat, megbeszéléseket. Csak annyit jegyez meg, hogy azt a gyűlés „elfogadta”.

Döbrentei Tudós Társaságának még két gyűléséről van⁹⁹ biztos tudomásunk. Az egyiket 1818 július 1-én, a másikat 2-án tartotta, ugyancsak Marosvásárhelyen. A július elsejei gyűlésen felolvasták a Biztosság jelentését és annak már előbb ismertetett javaslatait a gyűlés elé tárták. Ezen elhatározzák a Planum ki nyomtatását, de olyan kérdésekben, mint a Titoknok és a Perceptor fizetése, egyelőre nem döntenek addig, amíg a társaság anyagi helyzetét biztosítva nem látják. Ezen a gyűlésen választják meg titoknokká Döbrentei Gábort, aki már a következő, július második gyűlés jegyzőkönyvét alá is írta és megköszönte a gyűlés résztvevőinek „hozzá való bizodalját”.¹⁰⁰

Döbrentei bizakodva tekintett 1818 végén és 1819 elején a társaság jövője elé. Tervét részben már siker koronázta. Megnyerte Erdély tudósait és főúrait egyaránt az akadémiai eszmének. A

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

társaság szellemi és anyagi feltételei is biztosítottak látszottak, bár a tervezett 62.000 forintnál jóval kisebb összeget ajánlottak fel a társaság alapítói és pártfogói, de az elinduláshoz egyelőre ez is elegendőnek látszott. Az udvar jóakarátának megnyerését Döbrentei Bánffytól és Telekitől remélte. Kettőjük ellentétét jól ismerte, de önzetlen művelődéspolitikai elképzeléseit úgy Bánffy, mint Teleki támogatták is, látszólag félretéve az egymásközi régi ellentétet. CSEREI bizalmatlan Bánffyval szemben, de ez Döbrenteit nem befolyásolja egyelőre magatartásában. TELEKI SÁMUEL örömmel üdvözli tervét, annál is inkább, mert a vásárhelyi „Tudós Társaság” létrejöttével azt remélhette, hogy a Teleki Theca, nagy és nemeslelkű alkotása, így jobban meg fog felelni rendeltetésének. „Ismeretlenül is nagyon becsülöm az Urnak dicséretes intézetét s munkásságát a Magyar Literaturának művelésében és terjesztésében – írja Döbrenteinek 1820. jan. 23-án –.¹⁰¹ Az Erdélyben fennállott Magyar Társaság iránt küldött relációját a’ K. Guberniumnak kedvező opinióval terjesztette az Udvari Cancellaria Felsőleges Urunknak eleibe és a’ királyi kegyelmes resolutio iránt sem kételkedem.”

1819 a nagy várakozások éve Döbrentei életében. Jövőjét nem is tudja egyelőre Erdélyen kívül elképzelni. Ide kötik barátai, terveit, bár megélhetése nem látszik biztosítottak. A Gyulai-gyerekek nevelése befejezéséhez közeledett, gondoskodni kellett tehát új, és a megélhetését biztosító, de ugyanakkor lelkét és vágyait kielégítő életpályáról is. Erre a titkári fizetés elég lett volna, a munka pedig egész lelkét betöltő élethivatásának ígérkezett. Terve nemcsak az erdélyiek, de a magyarországiak figyelmét is felkeltette. Érdeklődő és buzdító leveleket kapott mindenünnen, a borúlátók sem terveinek helyes és becsületes voltában kételkednek, egyedül az udvar halogató politikájától és a közönytől féltik vállalkozása sikerét. CSEREI FARKAS, aki már több ízben nyilatkozott előtte borúlátóan, KAZINCZYNak írja 1819. júl. 8-án:¹⁰² „A mi Döbrenteink azt véli, hogy lábra állítja Erdéljben a Tudományos és Nyelv művelő Társaságot – én pedig azt mondom, mind a ki Erdéljt és az Erdéljieket fundamentumosan ismerem, hogy ha ezen Szent célbul a kezdet meg is lesz, de foljamatjában fen fog akadni: adják az Egek, hogy hibáson mondjam esztet. Sokan és nagy Summákat subscribáltak – leg töbnyire – leg töbnyire oljanok, kik-

¹⁰¹ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. feb. 27. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVII. k. Bpest, 1907. 98.

¹⁰² Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Kraszna, 1819. júl. 8. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVI. k. Bpest, 1905. 434–435.

nek erejeket meg haladja azon Summa, meljnek interesse fizetésire kötelezik magokat Valameddig egy Summa tőke pénz valóságba – nem hangba – nem lészen egybe téve; valameddig a nagy cél eszközlésit Lélekbe és Szivbe erős férfiak nem vészik munkába; valameddig gondolkodásunk módjába egyformaság nem lészen: mindaddig az illetén Szép és nagy arány édes Keménynek marad. Más felől meg ért elmével aszt kérdem: célt érünk é, ha csupán a Szép Tudományok gyarapítására fordítjuk igyekezetünket, arányunkat, kötelességünket? A szép tudományok érlelik az izlést, az pedig divatba hozza a Szép Mesterségeket, meljnek nemesítik a nemzeti caractert, de ugy é bár mind ezek nevezetes kölcségeket kívánnak, – bírunk é ezekre szükséges erővel? és ezen erőre juthatásra nem kívántatik é az, hogy azon eszközökről gondoskodjunk, meljnek illetén erőt adnak nekünk.” Néhány hónap múlva ismét ír Cserei Kazinczynak¹⁰³ és ebben a levélben tudatja barátjával, „hogy Döbrentei egészen el van bájolva Planya [!] által, a mibül csak ugyan semmi se lesz; panasolja nekem irt Levelébe, hogy tölled rég nem vett Levelét.” Cserein kívül hasonló borúlátó hangú levelet ír az erdélyi és magyarországi tudóstársasági igyekezetekről KAZINCZYNak gr. TELEKI JÓZSEF:¹⁰⁴ „Hogy Magyarországi Tudosaink közzül csak igen kevesen szolgálhatnának egy fel állítandó hasznos Tudóstársaságnak, melly honi Tudományosságunk foyamatjába uj erőt, uj világot hintene, díszére, ugy gondolom, senki sem fogja tagadhatni, a ki Tudossainknak egy oldalúságát, izetlen voltát, oskolás gondolkozása módját és megörögzött előítéleteiket esméri. De éppen ezt mondhatjuk, kevés kifogással, az Erdélyi számosabb tudósokról, de igen csekély számu szerzőkről; a mennyire ezeket a nyáron megesmérni alkalmaságom volt: Ezen Tudós-társaságoktól, ha a két haza, megfoghatatlan hidegsége és apáthiája mellett felállhatnának is, csak igen keveset várok, és minden reménységem abban áll, hogy általok a tehetősebb hazánkfiái nagyobb részvételre buzdítanak a Tudossaink munkássága felélesztetik, és talán némely költségesebb és fáradtságosabb munkák, melyekre kerülhetetlen szükségünk vagyon, de egy magányos embernek sem erszénye, sem munkálkodása nem elégséges, elkészülhetnek, ha mindjárt nem olly tökéletességben és olly szellemmel, mint óhajtánunk lehetne; a jó ügytől lelkesített tisztább elméjű tudósaink merész és fáradhatatlan törekedései

¹⁰³ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Kraszna, 1819. aug. 10. Uo. XVI. k. Bpest, 1906. 487.

¹⁰⁴ Gr. Teleki József levele Kazinczy Ferenchez. Hely és dátum nélkül. Uo. XVI. k. Bpest, 1906. 522–23.

akár magokban a társaságokban, akár azokon kívül, minden veszedelmesebb következtetéseket hathatósan meggátolhatván.”

Döbrentei azonban nem csügged el, örvend barátai biztatásának és őszinte hálával köszönti Kazinczyt akkor, amidőn értesíti őt, hogy tiszteletére Cserei emlékérmét veretett. „Kedves Barátom – írja KAZINCZYNAK¹⁰⁵ – Igen is, felpillanték képedre, ’s láttam azon nemes szived által felmelegített szereteted ujjulását. Elérzékenykedve tekinték elmúlt 14 esztendeimen végig, mellyek olta hozzám jó valál, ’s örömmel gondolám a’ jövendőt, változhatatlan barátságod birtokában. Mi mind a’ ketten szeretjük kimondani vélekedésünket ’s még pedig tüzzel, de csak az látás különbözősége viv, szivünk hü marad.” Majd levele végén így ír:¹⁰⁶ „Te szerzettél bé engemet Erdélybe, ’s személyesen nem is ismerve mertél barátnédnak ajánlani. Előttem volt ez barátom mindenkor, ’s csak megvallom egyenesen, sokat eltűrtem és eleinte azért, hogy a’ háznál becsületedre legyek. Kedvetlenségim ott rég jóra váltak, ’s a’ ház nekem örökre kedves lett, ’s Erdély pedig íme, miképpen különböztet meg engemet! Mert Erdélyt kell mondanom, midőn Assessorrá létem után, a’ Kir. Kormányzók is készséggel engedi, tiszteletemre a’ monétát verettetni. ’S midőn Csereink barátsága érzéseimet anyira olvasztja, hogy jósága megköszönésére elégtelen vagyok, akkor Krasznán keresztül némán mély hálám hevének feléd is kell menni. És így újra köszönöm Neked, egykori rólam való gondoskodásodat, ’s örvendj velem ’s légy büszke velem, hogy nem érdemtelennek ajándékozád bizodalmaidat, midőn Szerencsynének megdicsértél. Az ég irántam igasságos, sokszor kiszakasztottam szivemet nevelői kötelességeimért, elsiketülve minden guny, vád, kacagás iránt, gyultak lángjaim a’ Haza oltárán, ’s minekutánna akadályaimmal megküszdöttem volna – ime melly rózsás táj nyilik előttem.” A „rózsás táj”, Erdély valóban hálásnak mutatkozott Döbrentei iránt. Terveit magáévá tette és nem rajta mult, hogy e tervek nem úgy alakultak, ahogy Döbrentei szerette volna. 1819 nyarán optimizmusa még éppolyan erős, mint egy évvel azelőtt, amidőn Kazinczynak azt írta,¹⁰⁷ hogy bízik a kormányzó ígéréiben. „O barátom – írja, – melly becses lenne előttem az élet, ha közbenjárásom által a’ Társaság felállhatna.” Azonban az 1818-as reménységek

¹⁰⁵ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1819. ápr. 7. Uo. XVI. k. Bpest, 1906. 340.

¹⁰⁶ Uo. 340. l.

¹⁰⁷ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Kolozsvár, 1818. júl. 15. Uo. XVI. k. Bpest 1906. 115–116. l.

1819-ben sem váltak valóra. A hosszú várakozás előbb-utóbb letör minden optimista szándékot, jövőbe törő akaratot. Ez lett a Döbrentei sorsa is. Előbb a lassú, de őrlő kétely költözik lelkébe terveinek sikerét illetően, később a bizonytalanság érzése, majd a kiábrándulás fájó tudata válik úrrá érzésein.¹⁰⁸ 1819 még csak a kételyek sötét árnyékát veti elő, amelyen áttör derűs élet-akarata, férfias sorsvállalása. 1819. júl. 29-én írja¹⁰⁹ Kazinczynak hogy „A’ mult Május 23 dikán már desperálni látszott Cserey Miklós hősi vívásai után, reggel még ágyban valék, mikor jött hozzám, elgyávásadottnak mondván Nemzetünket, mellyen a’ hazafiuság dicsőre ébresztő szavai nem fognak, kedvetlenségében a’ külföldi ujságokba akarta megírni, hogy milyenné lett a’ Magyar”. Döbrenteit annyira lehangolta ez a beszélgetés, hogy mint írja „eloszlani látszának előttem is reményeim ’s készültem magamban elhagyni Erdélyt. Másnap megtanulám, hogy csak a’ jobb oldalát kell kitalálni valami segíthető környülállásban, ’s a’ czél valósággra válhatik.” Sajnálja, hogy KAZINCZY kételkedik az erdélyi Tudós Társaság sikerében. „Te nem hiszed – írja barátjának – fáradozásomnak, hogy inkább kell vala irnom, izzadásomnak leendő sikerét, az Erdélyi most ekképpen általam elnevezett Tudományos és Nyelvmivelő Tudós Társaság felállhatásában, kételkedem én is benne, de azért mindaddig nem nyugszom, mig magamat mindentől el esni [nem] látom.”¹¹⁰ Remények és kételyek között így telt el az 1819-es esztendő, de változást a következő év sem hozott. Kazinczy többször érdeklődött a társaság iránt, így 1819. nov. 14-én¹¹¹ írja: „Bár dolgaid ’s az Erdély dolgai megengednék, hogy tollhoz nyulhass, ’s nekem azok felől, a’ miket hallanom nem lehet részvétel nélkül, irhass.” GR. DESSEWFFY JÓZSEFnek meg ugyancsak

¹⁰⁸ A kicsinyes támadások felett igyekszik napirendre térni Döbrentei, de keserűségét nem mindig sikerül elfojtania. Döbrentei Marosnémetiből, 1819. márc. 22-én Vajda Dánielnek a gr. Teleki Mihállyal való összeveszése alkalmából írja: „Sajnálva kell nézmem az embereket”, „kik a’ Jót, csak a’ magok kedves Énjek kitetszhetőségénél fogva segítik elé. Ha nekem kell kiszervenem, hogy a’ Társaságból valami legyen, nem bánom, eltűnök mindent. Úgy tetszik, mintha a’ magánosságban több erő gyűlne az olly nemű munkálkodásra, mellyről szólok, érzéseink magokba szorulnak ’s a’ gondolatot nagyobb indulattal segítik elé. A’ sok társalkodás a darabosságot lesurolja ugyan, de széllyel oszlatja a’ lélek energiáját.” Székely Ödön, *Döbrentei Gábor eddig ismeretlen levele az Akadémia szervezéséről és megalakulásáról*. I. K. 1908. 469.

¹⁰⁹ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1819. júl. 29. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVI. k. Bpest, 1906. 473.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. 1819. nov. 14. Uo. XVI. k. Bpest, 1906. 532.

1819 végén¹¹² azt írja: „Gyönyörű az a’ mi Tud. Gyűjt. Szeptemberi vagy Octóberi darabjában a’ Döbrentei által munkába vett Erdélyi Társaság felől modatik. Úgy én is akarom, hogy Académiánk legyen. Nem úgy hogy alku, ’s számlált voksok határozzanak – meg valamit a’ Tudomány dolgában.” Döbrentei Kazinczy érdeklődésére sokáig nem válaszol, mert nincs mit írnia terve előrehaladásáról. Végre 1820. febr. 27-én¹¹³ beszámol a társaság ügyéről. Tudatja barátját, hogy gr. TELEKI SÁMUEL jan. 23-án írt levelében derűlátóan nyilatkozott az udvar jóváhagyását illetőleg. „A’ Gróf Secretarius, Szent Györgyi Imre azt válaszolá, hogy planumunk Január 21 dikén adatott bé Ő felségéhez. Irt e’ felől a’ Cancellarius Cserey Miklósnak is, ’s hogy ennek is irt, Elölülönk Gróf Teleki Pál nagy örömök közt adta tudtomra. Csak nem hihetem, hogy Ő felsége, igazgatása idejének dicsőségét, mellyet tudós Társaságok megengedése nyujt a’ fejedelmeknek, magától eltaszítsa, hanem ha az az ellentállás, mellyel Erdély az Urbariumnak nem törvényes uton való béhozatása miatt van, nehezteléssel eltölné, a’ minek azonban, amarra befolyásának nem kellene lenni.”

Az 1817 és 1821 közötti évek Döbrentei számára nem sok eredményt hoztak. Fiatalos tennivágyát, építő szándékait nem állíthatta maradandó alkotások szolgálatába. Hitét táplálták ugyan barátai biztatásai és az a néhány felülről jövő ígéret, amik időnként a siker reményét csillogtatták meg előtte, de a hosszú és meddő várakozás lassanként aláásta derűlátását. Bántotta Döbrenteit az erdélyiek és a magyarországiak egyrészének irigykedése is, akik már eddigi sikereit sem nézték jó szemmel.

Döbrentei erdélyi irodalmi vezérsége elsősorban a magyarországi írók körében szerzett számára a barátokon kívül irigyeket, ellenségeket. De Erdélyben is voltak néhányan, akik a távolról jött műveltségszervező nagy népszerűségétől saját dicsőségüket féltették. Döbrentei ezekre az ellenségeire célozva írta KAZINCZYNak 1820 elején:¹¹⁴ „Kimondhatatlan megnyugvást ada leveled, hogy Erd. utazásod leírásában mindent kihagyál, a’ mire kértelek. Sokért nem adnám én, ha uj ’s úgy hiszem utolsó kidolgozásodat még egyszer láthatnám, ’s bár valamely uton azt kezembe küldhetnéd. Nekem, édes barátom, felette kényesnek kellennem azok iránt, a’ mik általam mondatnak, a’ nagy dicsértetés, a’ Prometheus említése

¹¹² Kazinczy Ferenc levele gr. Dessewffv Józsefhez. Széphalom, 1819. dec. 20. Uo. XVI. k. Bpest, 1906. 544.

¹¹³ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. febr. 27. Uo. XVI. k. Bpest, 1906. 98.

¹¹⁴ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. febr. 27. Uo. XVII. k. 1907. 98–99.

irigyeket támaszt, 's a' ki ugy is, egyik 's másik pulyának szemében mint [a] Társaság Secretariusa tövis gyanánt állok, vigyáznom kell, hogy befolyásom hathatosságát el ne veszítsem. Tudod az emberek gyengéjét, haragusznak arra, a' ki homályba veti őket. Nekem pedig inkább a szivemen fekvén, a' Magyar álmasságának félre üzése, minthogy csak hangozzék nevem, azt a' bátrabb utat választom, melly ne ingereljen senkit, 's győzzek. Calvin emberei közt némellynek az se tetszett, hogy engem Lutheranusnak hívnak, más pedig Magyar Országiságom miatt suttogott. Ne talál-tassék é Erdélyi Secretariusnak, mondák, 's ezek közt van Cons. Kenderessy is." A társaság titkárságára elsősorban a vásárhelyi kollégium tanárai közül akadtak titkos pályázók, akik Döbrentei szerint szerény fizetésükhöz „mellék keresetként” akarták csatolni a titkári fizetést. Ez a kérdés azonban Döbrentei titkárrá választásával eldőlt, de a titkos irigykedésnek és a „suttogó” rosszakaratnak, ahogy Döbrentei ellenségei támadásait jellemezte, nem vett véget. Maga Kazinczy sem szereti úgy Döbrenteit mint eddig, bár leveleiben dicsérő jelzőkkel halmozza el, de már itt-ott barátainak élcelődő hangon ír róla, különösen a Döbrentei tiszteletére vert emlékéremmel kapcsolatban. Egyelőre azonban a hála és a tisztelet és a régi barátság emlékei homályt vetnek a kettőjük között lassan, de biztosan kifejlődő személyi és elvi ellentétre. Erre mutat Döbrentei 1820. febr. 27-én¹¹⁵ Kazinczyhoz irt levele is, amelyben engedelmet kér barátjától „heves” természete miatt, „Én, heves vagyok az igaz, 's néhányszor nem esett jól holmi leveleiden, de csak hamar megint forrón szerettelek ölelni. 'S hülhetnék é el én irántad valaha? te engemet még gyermeket barátsággal vezetél, ajánlál ide ismeretlenül, 's tudom most is megtennél a' kitelhetőségig mindent.” „Fenn maradt – írja Döbrentei – mindenkor szivemnek gyengéd érzése hozzád, 's ez, midőn vélekedéseink harcra kelnének is, egymásnak nyakára borítja a busongókat. Fájdalmas előttem, mikor két egykori barátok között megszűnt szeretetre kell emlékezni, 's nem akarom egy barátommal is azt a széllyeloszlást.”

Döbrenteit Erdélyben tartja házassági terve is. Több leveléből, így BÖLÖNI FARKAS SÁNDORHOZ 1819. nov. 17-én¹¹⁶ és később írottakból értesülünk a szándékáról.

¹¹⁵ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. febr. 27. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 97.

¹¹⁶ Döbrentei Gábor levele Bölöni Farkas Sándorhoz. 1819. nov. 17. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1943. 3. f. 132. l.

KAZINCZY 1820. márc. 15-én¹¹⁷ írt levele is erre tesz célzást. „Ha egy érdemes leány talál megkapni, annak örvideni fogok. Házasságon kívül nincs idvezség. Perduto e tutto il tempo che in amar non si spenda.” Ki volt e leány, nem tudjuk biztosan, de a benne való csalódás valószínűleg szintén hozzájárult ahhoz, hogy később, 1821-ben Döbrentei elhagyta Erdélyt. A társaságra vonatkozólag ugyanebben a levelében írja Kazinczy:¹¹⁸ „Én a’ M. Társaság felállithatását lehetetlennek képzeltem, mig azt olly emberek akarták mint a’ tiszteletre méltó, de szörnyű Aranka, ’s nem is óhajtottam mig azon igyekeztek, hogy a’ Nyelv’ dolgai parancsolgatás által menjen-elő [!]: most, midőn az a te kezeiden forog, ’s nem parancsolgatás, hanem merések, az az Szabadság, által akarjátok: senki sem ohajtja inkább mint én, hogy felállhasson. Még most is lesznek parancsolgatók: de azokat elnémítani nem lesz nehéz. Többére azok parancsolgatnak, a’ kik nem tudnak a’ dolgokhoz.” Kazinczy tehát azt remélte, hogy sem Döbrentei, sem társasága nem fog a nyelvi kérdésekben vele vitába szállni. E reményében azonban szintén csalatkoznia kellett. A sokat hangoztatott kritikai „szabadság” elvét ő is egyoldalúan értelmezte, a neki nem tetsző felfogásúakkal, így Aranka nyelvi programjával szemben is, értetlen és ellenséges maradt.

A tél nagyrészét Hunyadmegyében töltötte Döbrentei a Gyulai-családnál. Résztvett a dédai és vajdahunyadi bálokon és társas összejöteleken, de nem érezte jól magát a megye mulatozó és komoly dolgok iránt kevés érdeklődést mutató vezetőrétege között. Panaszodik is emiatt KAZINCZYNak, majd a nyári terveit illetőleg azt írja,¹¹⁹ hogy atyját meg akarja látogatni augusztusban „addig még mind Erdélyben óhajtván várni azt, ha Bécs valóságos királyi kegyelmet mutat-é Társaságunknak, vagy Vetot dörög. Ha az említett, ideig lejjőne a’ megerősítés, Kolozsvárról indulnék-ki, hol elébb a’ Társaság valóságos megkezdését kieszközleném.” Júliusban és augusztusban Döbrentei néhány hetet töltött Kolozsvárt és Radnán. Augusztus 20-án¹²⁰ ismét Marosnémetiből ír Kazinczynak. Elmondja, hogy gr. Teleki Pállal milyen kedves napokat töltött és mennyire szeretik őt Erdélyben. „Nem lehet semmi panaszom, – írja – hogy engemet, ha úgy

¹¹⁷ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. 1820. márc. 15. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVII. k. Bpest, 1907. 107. l.

¹¹⁸ Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 110. l.

¹¹⁹ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. máj. 16. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 147. l.

¹²⁰ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. aug. 20. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 220.

veszem magamat, mint Magyar Író, Erdély a' legkitetszőbb módon meg nem különböztetett volna. Több helyt tapasztaltam ezt most is melly kedves lelkektől. Nekem Erdélyben nyílt a' borostyán." Majd jövő terveit illetőleg így ír:¹²¹ „Ha Pestet látom é ez Ősszel vagy nem, alig tudom még. Horvát Pista ajánlani fog a' Palatinusnak, ha lesz a' Múzeumnál, ezt kívánja tenni Gróf Teleki László is, 's én elfogadom, ha Erdélyi Társaságunkra az Udvartól elosztató villám jó, Ha felderítendő Napot ereszt-ki a Kabinét, úgy Erdély a' Hazám!”¹²²

1820. december 15-én írt levelében Döbrentei kéri KAZINCZYT, hogy az Erdélyi Levelek kéziratából húzza ki az őt dicsérő sort: „*Erdélynek Prometheuszává Döbrentei leve.*” Döbrentei évvégi pesti útját új írói és társadalmi összeköttetések szerzésére használta fel, felkereste régi ismerőseit is, akiknek támogatására esetleges pesti letelepedésével kapcsolatban számított. Találkozik Majláthtal, Podmaniczky Józseffel, gr. Ráday Pállal, Szemerével, Vitkoviccsal és gr. Teleki Lászlóval. Ugyancsak e levélben küldi el Döbrentei Kazinczynak Erdélyi Leveleinek kéziratára tett újabb jegyzéseit. E jegyzések Döbrentei alapos erdélyismeretéről tesznek tanúságot, bár sok helyt, különösen az erdélyi vezetőcsaládok jellemzésénél inkább a diplomata, mintsem a tudós kerekedett felül.

A társaság ügye közben tovább vajúdott minden eredmény nélkül. CSEREY MIKLÓS 1821, január 6-án¹²³ KAZINCZYHOZ írt levelében azt írja, hogy „A Magyar Társaságról a minap azt a Tudósítást vettem, sokszori alkalmatlankodásaim után: hogy a Primás Ő Felségét annak *ártatlan* és *hasznos* intézeteiről egészen megvilágosított. Sokat írtam én erről, és merészen! – Két Erdélyi Úr tette az Udvarnál gyanússá!! Bámuly! – Neveket megkímélnem; anyi bizonyos, hogy *mind a kettő nagyravagyó, mind a kettő egoista, mind a kettő gyenge Litterator*, – és mind a kettő bukik! – A mű Cancelláriusunk meg bizonyította, hogy tudja betsülni a jót ebben is. Küldöm neked egy régi Válaszát, melyet nekem írt vólt! – de ezenkívülis tudom! Az az egy igaz nagy emberünk van, akármit mond a világ!” Kazinczy Csereyhez írt válaszában¹²⁴ bizalmatlan általában az akadémiák nyelvművelő

¹²¹ Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 221.

¹²² Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1820. dec. 15. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 303.

¹²³ Cserey Miklós levele Kazinczy Ferenchez. 1821. jan. 6. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 325.

¹²⁴ Kazinczy Ferenc levele Cserey Miklóshoz. Széphalom, 1821. jan. 12. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 352-353.

törekvéseivel szemben, de ugyanakkor az erdélyi törekvésekben azért lát jövőt, mert azok a nyelvi kérdésekben nem akarják a tekintélyi elvet gyakorolni. „Ti, nemeslelkű férfiak, Erdélyben oly határt szabtatok a’ ti Társaságotoknak, a’ mellyet minden józan és hiv Magyar javalhat. Ti nem parancsolni akartok; nálatok a’ Szabadság az alap; ti csak segíni akarjátok az Irók’ igyekezeteiket, nem egy bizonyos célra intézni; ’s erővel, tekintettel vagy ravaszsággal kényszeríteni.”

Az 1820-as év sem hozott a társaság életében változást. Döbrentei azonban mindent elkövet, hogy jövőjét Erdélyben biztosítsa.

Erdélyhez való önzetlen ragaszkodását még két, nem jelentéktelen tény bizonyítja. Ittmaradása érdekében két kedvező elhelyezkedést is visszautasít. 1819-ben KULCSÁR ISTVÁN lapjához kerülhetett volna társszerkesztőként. De ő – bár kitűnő szerkesztő volt – a hivatásos újságírást írói tolla megbecsztelenítésének tartotta. Nem fogok elmenni Kulcsárhoz – írta BUCZYNAK,¹²⁵ mert nem akarok „újsághazudni” naponta. A másik lehetőség KOVACHICH tervezett lemondásával kínálkozott számára a kancellistaságra, de ő barátja biztató ajánlatát visszautasította.¹²⁶ „Egy ideig Erdélyben maradok – írja BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNAK.¹²⁷ – Mit hoz rám a tavasz, nem tudom. Én dolgozásokkal felejttem a meg nem változhatót, ámbár azokat hideg Haza fogadja.”

A hosszas várakozás azonban lassanként kedvét szegi. A Gyulai-gyerekek nevelése befejeződven, jövőjéről, megélhetéséről kellett gondoskodnia. Hivatása és lelke igazi törekvései Erdélyhez kötik, de ittlétét már céltalannak látja, ha a tervezett társaság nem jöhet létre. Türelmetlenül várja tehát a döntést, de az egyre késik. Döbrentei azonban nem akar kimenni Magyarországra¹²⁸ mindaddig, míg a Társaság ügye el nem dől. A kor-

¹²⁵ Döbrentei Gábor levele Buczy Emilhez. Marosnémeti, 1819. nov. 22. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. K. 1943. 1. f. 57–58.

¹²⁶ Döbrentei Gábor 1820. február 19-én írja Marosnémetiből Bölöni Farkas Sándornak: „Nekem magamnak is feltételem, hogy a midőn Társaságunk megerősítése lejőne, s én Kolozsvárra mennék, fogadott szálláson lakjam, mivel a Grófnénak, ha egész háza népével benn van, szűk a háza. Im látod ebből szándékomat. Már most addig nem is akarok Atyám látogatására menni, míg az Udvarnál dolgunk el nem határozódik.” Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1943. 3. f. 135.

¹²⁷ Döbrentei Gábor levele Bölöni Farkas Sándorhoz. Marosnémeti, 1819. nov. 17. Uo. 1943. 3. f. 132.

¹²⁸ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. máj. 16. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 147.

mányzó ideiglenes engedélyével tartott összejöveteleknek is hamar vége szakad. A királyi megerősítés megérkezéséig függesztették a társaság gyűléseit is, de a várt megerősítés csak nem érkezett meg.

Még 1819. őszén Döbrentei elvállalta ideiglenesen a Gyulai-család marosnémeti gazdaságának vezetését. A nagy kastélyban hónapokig egyedül van, irányítja a gazdaságot, de közben írogat is. Ekkor írja meg „A kenyérmezei diadal” c. elbeszélő költeményét és fejezi be a már régebben megkezdett „Klára Visegrádon”-t. Molière „Fösvényének” fordítása mellett a tervezett „Külföldi színjátékjaihoz” ír bevezető tanulmányt és Kazinczy Erdélyi Leveleit itt dolgozza először át. A külföldi klasszikusok művein kívül esztétikai tanulmányokat olvas és barátaihoz szorgalmasan küldi hol reménykedő, hol csüggedő leveleit. 1820. május 16-án¹²⁹ ismét szomorúan jelenti Kazinczynak, hogy az udvar „rettenetes” keveset gondol a társaságra, de ő mégis várni fog. Az udvar azonban nem sietett a döntéssel. A társaság megalakulásának visszautasítása helyett a végtelenségig való halogatás álláspontjára helyezkedve azt remélte, hogy az érdeklődés lassanként úgyis le fog lankadni. És ebben a számításában az udvar ezúttal sem csalatkozott. A hosszas húza-vona nemcsak a tagokat, de magát a lelkes vezért és eszmeérlelőt, Döbrenteit is le-törte. Fájó szomorúsággal írja BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNak már 1819. október 31-én:¹³⁰ „O nem fárad é ki e' Hazában a' legbuzgóbb szorgalom, a' legelragadottabb enthusiasmus is?”

A társaság bukásáról csak Pesten értesül, másfél év múlva. 1821. március 5-én¹³¹ írja Kazinczynak: „Az Erdélyi Társaságról még semmi új hír. Már nem hiszem, hogy megerősítsék. Menyi áldozatom hijában! Nemesis, ezen században elé fog állani a' Jó akadályoztatójit megrezzentvén.”

Döbrentei Pesten és Bécsben.

Vidéki magányában hosszas töprengései között végre döntenie kellett. Döbrentei nem volt a meddő várakozások embere. Fiatal volt, telve rajongó gondolattal, nagyratörő tettvágygal.

¹²⁹ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Marosnémeti, 1820. máj. 16. Uo. XVII. k. Bpest 1907. 147.

¹³⁰ Döbrentei Gábor levele Bölöni Farkas Sándorhoz. Marosnémeti, 1819. okt. 31. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1943. 3. f. 228.

¹³¹ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1821. márc. 5. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVII. k. Bpest, 1907. 413.

Tervei Erdélyben, saját akaratán kívül álló erők miatt, nem kecsegtettek többé sikerrel. Magyarországon viszont már gazdagabb lehetőségek nyíltak meg előtte. Ottani barátjai biztatják, hogy jöjjön ki. Hosszas töprengés és helyzete, lehetőségei komoly mérlegelése után fájó szívvel határozza el Erdély elhagyását. 1820. november 1-én indul el M.-Németiből és 9-én érkezik Pestre. Barátai örömmel fogadják. VITKOVICS lakását ajánlja fel, amit rövid időre igénybe is vesz. Ezzel Döbrentei erdélyi szereplése véget is ért.

Erdélytől elválását megkapó szavakban közli nagy pártfogójával, tanítványai anyjával, gr. Gyulai Ferencnével.¹³² „Az eltöltött kedves órák emlékére – írja – édes lassú köny is futja meg szemeimet, mint újra ismét most tapasztalom. Mert megint vissza zajog keblemben a Nagyságodtól s kedves gyermekeitől való elválásom, melynél nehezebben soha elválás nekem nem esett. Hiszem, hogy meglátom Erdélyt, a hozzám jót, az előttem örökké kedveset, ’s mégis kimondhatatlanul fáj, a’ már induló órák felé, távozásom. Ez a kijövetel engemet Nagysád házához még inkább közelebb kapcsolt.” „Nekem a Nagysád háza mindenem; oda vonzz ifjúkorom legszebb idejének ott lefolytára való emlékezetem, oda Nagysádnak hozzám viseltetett anyai jósága, oda gyermekeinek szíves szeretete. Oh Méltóságos Grófné, anyámnak hívom magamnak, hálám érzéseiben Nagysádat, ’s az úgy nevezetetés engedelmet könyörgeném.”

Majd első pesti benyomásairól és fogadtatásáról a következőket írja: „Barátaim itt örömmel fogadtak, ’s mindent elkövettek könnyítésemre. Gróf Teleki László ’s a’ Grófné szívességgel nyitották meg Bibliothekájukat, hogy abból, céломra dolgozhassam, ’s ajánlották házukat akkor meglátogatnom, a’ mikor csak időm engedi’ s kedvem tartja.” Beszámol többi barátjáról is. Szemere Pál gr. Majláth Jánossal hozta össze. Találkozik gr. Teleki Ferencsel, aki éppen akkor fordítgatta németre az „Adriai tenger syrenáját”. Majláth, aki a magyar költészetnek a németekkel való megismertetését tűzte ki élete fő céljának, Döbrentei néhány versét is lefordította. Barátai felviszik gr. Rádayékhoz, „ahol – mint írja – különös tekintettel fogadtattam.”¹³³

Megismerkedik Kisfaludy Károllyal is, de kettőjük között különösebb barátság sem ekkor, sem később nem fejlődik ki. Döbrentei Pesten sok régi erdélyi ismerőst talál, különösen a

¹³² Gr. Kuun Géza, Döbrentei Gábor felett mondott beszéd. 131–134.

¹³³ Gr. Kuun Géza, *Budapest 1820-ban*. E. M. 1902. 12–14.

főúri körökben, akik nagyban elősegítik új ismeretségek szerzésében, terveit végrehajtásában.¹³⁴

Döbrentei Gábor 1812. február 2-án¹³⁵ leírja BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNak pesti élményeit és kiábrándultan beszél az írók és tudósok közötti intrikákról. „A Pesti Literátorokkal való társalgás nem szülhet mást, mint egymás eránt való hidegséget, vagy legfeljebb egymás eránt való közömbösséget, egyenlekenységet(!) azaz indifferentizmust, azaz Gleichgültigkeitot, avagy még ennél is feljebb, való-való-való és azaz-azaz-azaz-ságoskodást, olly sületlen tréfát, mint itt ez az enyém. De a könyvgyártás Istenére, vagy Istennőjére kérlek! Ez csak papiroson maradjon! Mert a Pesti Literátorok közé Béavatottnak – noha én még csak Béavatandó vagyok – kisebbítve emlékezni önmagáról, éppen olyan keményen tilalmas, mint a hogyan szabad, sőt kötelesség másokat torzítani, hogy az édes kedves Én annál roppantabb, colossálisabb lehessen. A honnan itt a dicsérek és gyalázok verbumok nem úgy conjugáltatnak, mint Erdélyben. Az elsőbb verbum sem activa sem passiva formával nem bír, hanem mindenkor reciprocum defectivum; minthogy minden modusban tempusban csak az első personat veheti maga mellé péld. o. dicsérem, dicsérem, dicsértem, dicsérendem Magamat; ellenben a dicsérem őt vagy dicsérek mást, solvexismusok. E szerént az utóbb(i) verbum conjugatióját tennen magadtól is kitalálhatod.”

Döbrentei Erdélyt elhagyva belekerült a magyar szellemi élet központjába: nemes harcok és lelket lealacsonyító intrikák közé. Pesten barátok fogadták, neve már ismert volt, de már megjelenése után feltűntek az első ellenségek is, akik szereplésétől saját híruk és befolyásuk háttérbeszorítását féltették. Döbrentei azonban még fiatal és magabízó volt. Ismerte már Erdélyből az írók és tudósok hiúságát, de remélte, hogy miként Erdélyben, úgy Magyarországon is sikerül majd minden nehézségen felülkerekedni. Leveleiben sokszor ír elkeseredéssel író társai önzéséről, de végül mindig a derűlátás válik úrrá lelkén. 1821. augusztus 20-án¹³⁶ írja BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNak őt és mintegy saját magát is vizsgálva: „Örvendek Sándrim, hogy dolgozol. Akárhogy s

¹³⁴ Döbrentei budapesti életéről és a múlt század húszas éveinek pesti irodalmi viszonyairól értékes tanulmányt írt gr. Kuun Géza „*Budapest 1820-ban*” címen. E. M. 1902. 1–18.

¹³⁵ Döbrentei Gábor levele Bölöni Farkas Sándorhoz. Buda, 1821. febr. 2. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1943. 4–5. f. 197.

¹³⁶ Döbrentei Gábor levele Bölöni Farkas Sándorhoz. Újfalu, 1821. aug. 20. Uo. 199.

mint mégis csak a Hazának szánt órák a legédesebbek. Elynyomják az élet egyéb terheit.”¹³⁷

1820 és 1826 között, az egyéni élet és jövő bizonytalanságai ellenére is Döbrentei állandóan ír, fordít és tanul. Lázás érdeklődéssel tanulmányozza az angol, francia és német irodalom klasszikusait és olvasmányai hatása alatt irodalmi ízlése megszilárdul, írói tervei határozott formát öltenek. A német szentimentális irodalomtól most már teljesen elfordul és az angol és francia irodalom eszményei hatnak döntőleg irodalmi szemlélete új korszakának kialakulására. BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR-nak írva, dicséri ugyan fordítói szándékát, de ugyanakkor szembe fordul a divatos német szentimentalizmussal.¹³⁸ „A Wertheriade jó speculatio volna neki – írja barátjának – mintha látnám millyen örömet adják érte a leánykák három forintjukat, csak hogy sírhassanak rajta.” „Ebbeli koromban azt tartom, hogy az érzés munkái között csak az a jó, a mit a józan és férfijúi kebel is meg nem vet. Werthernek a gyermeki ifjúságra rossz befolyása van, mert érzelössé hiún álmodozóvá teszi, a férfi pedig csak mint psychologus becsüli, a hogy még másokat is figyelemre méltónak tart, ámbár egyéb oldalról megveti. Én részemről nem adnám ki Werthert magyarul, mert nem óhajtom, hogy a német földön volt Wertheriade itt reprodukáltassék, vagy ha adnám, másképpen dolgoznám-ki végét, hasznát vevén Grave intéseinek. Sőt szeretném elűzni azt az Egünkre részszeit szállott, részszeit szállani akaró Német Schwärmereyt s inkább mint fordító e nemben a francziákat venném elé. Már Corinnodnak tapsolok. Az felséges román. S megnyit fog nyerni nyelvünk is kezében, ha Stäel francia eleganciáját, kényességét mindenütt kiteszed.” Döbrentei irodalmi működésének javarészét a húszas

¹³⁷ A pesti irodalmi életet kitűnően jellemzi Döbrentei a Bölöni Farkas Sándorhoz írt leveleiben: „Felette megúntam a Literatori barátkozást – írja Döbrentei Bölöni Farkas Sándornak, – ha magamnak multságára nem volna a dolgozás, ha vérem nem hajtana rá, ha a közre való dolgozás indulatja közikbe nem ragadna, le mondanék minden ez utáni nyomtatásról. Az írók többnyire mind Actorok, akik egymásra irigykednek, s mindenik feljebb akarja fejét tolni a másiknál, s a kinek több taps jut, azt a kárpitok megett gyalázzák.

Igazán Sándor, egyéb kössön ezutánra is össze benünket ne a Literatura csupán. Mi mind a ketten sokban különböző természetűek vagyunk, hanem szíveinknek vagynak bizonyos solid húrjai, a mik más oldalainkat el távozni úgy hiszem soha se engedik.” L. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. Uo. 1944. 1. f. 42–43.

¹³⁸ Döbrentei Gábor levele Bölöni Farkas Sándorhoz. Újfalú, 1821. aug. 20. Uo. 1943. 3. f. 199.

években a fordítások vették igénybe, de gondol önálló szépirodalmi alkotásokra is. Néhány versen kívül, regényt is tervez írni. „Most egy eredeti románon dolgozom – írja Bölöni Farkas Sándornak¹³⁹ – azért választván Románt, mert annak mézes fonalán legtöbbet el lehet mondani, a mit az ember Publicuma eleibe szeretne kitenni.”¹⁴⁰ E lázas írói és fordítói munka közben, Döbrentei nem felejtkezik el műveltségszervezői tevékenységéről sem. Tervez naptárt, lapot, írói összejeveleteket, de egyelőre a körülmények sem kedveznek azok megvalósításának, sem benne nincs elég kitartás a végrehajtáshoz. Mindenesetre Döbrentei pesti évei tapasztalatokban gazdagítják emberismeretét és előkészítik útját a nagy műveltségszervezői szerepvállalásra, az akadémiai titkárságra, Döbrentei nem látja még tisztán működésének igazi területét, de az akadémikus-gondolat elevenen él már a lelkekben, csak a kellő pillanat és a megfelelő emberek szükségesek a régi álom megvalósulásához. Egyelőre addig is Döbrentei vezetős szerepre vágyik, mert úgy érzi, hogy az ellentétes tervek és a szembenálló írók egységbe forrasztására ő a legalkalmasabb. Az irodalmi vezérség felé kettős út vezet. Egyrészt az írókkal és tudósokkal való barátság,¹⁴¹ másrészt a legmagasabb társadalmi körök bizalmának megnyerése. Döbrentei mindkét irányban lázas tevékenységet folytat. Alig néhány hónapja van még Pesten és máris ismeri a magyar főváros minden számottevő íróját és tudósát. Személyesen felkeresi őket, vagy lakására hívja beszélgetni, de jól vigyáz arra, hogy az írók és tudósok közötti ellentétek ne keresztezzék terveit. A nagy nemzeti célok érdekében igyekszik elsimítani az írók ellentéteit, de vigyáz arra is, hogy elvi álláspontját ha nem is erőszakosan, de baráti rábeszéléssel, határozott állásfoglalással elősegítse. Jóban van a kiadókkal is, a vidéki

¹³⁹ Uo. 200. l.

¹⁴⁰ E regényből egyik későbbi dátum nélküli levelében is tesz említést. „Hogy ha a könyvecskémre (a »kis Gyula könyvére« céloz) sok el'fizetöm lesz, akkor a jövő télen Veszta nevű eredeti román is kijő, s ki ezen Munkám; Magyar dolgok Bécsben” – írja Döbrentei Bölöni Farkas Sándornak. – Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. Uo. 144. l. f. 37.

¹⁴¹ Döbrentei Gábor gyakran járt Takács Éva, Karacs Ferenc rézmetsző művész feleségének szalonjában is. Takács Éva házáat – írja Kornis Gyula, – „a kor legkiválóbb magyar írói sűrűn látogatják: Horváth István, Virág, Fáy, Döbrentei, Katona József, Vajda Péter, Kovács Pál, Bajza, Vitkovich. Szívesen elvitatkoznak a nagy műveltségű és szellemes asszonnyal, a magyar nőnevelési mozgalom egyik úttörőjével s leányával, Karacs Terézszel, a későbbi nagy magyar nevelőnővel.” Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei*. 1777–1848. II. k. Bpest, 1927. 504–505.

írókkal pedig Kazinczyhoz hasonlóan sűrű levelezést folytat. Az írókon kívül Döbrentei legtöbbit Pest és Buda főúri köreiben mozog. Mint a Gyulai-gyerekek nevelője, Erdély főúrait csaknem mind ismerte már. Az ő ajánlásaira megnyílnak előtte a magyar főváros legelzártabb főúri szalonjai is. Olyan helyekre sikerült bejutnia és olyan emberekkel tud őszinte, baráti kapcsolatokat teremteni, akiktől később tervei megvalósulását remélhette. Döbrentei főúri összeköttetései természetesen nem estek jól íróbarátainak, akik közül nem egy irigykedve látta a vidékről jött író gyors sikerét és az ellene később nyíltan megnyilvánuló ellen-szenvnek éppen ez vált döntő tényezőjévé. Pedig Döbrenteit nem öncélú szórakozás vezette a magyar főváros vezető köreibé. Jól látta főúraink hibáit, de viszont azt is tapasztalhatta, hogy a főúrak támogatása nélkül semmi sem sikerülhet a magyar földön. Ezért alkudott meg néha elveivel, ezért viselte némán azt a rosszindulatú vádat, hogy ő csak az arisztokraták érdekeit tartja szem előtt.

1820. és 1825. között Döbrentei már jóformán minden magyar író és tudóst ismer. Mindenkiel igyekszik jóban lenni, csak hogy művelődéspolitikai elveinek híveket szerezzen. Látja ugyan a nehézségeket, de bízik szervezőképességében és fiatalos akaraterejében. Derűlátó tervei azonban lassanként egyéni érdekekbe és hiúságokba ütköznek, barátai is nem egyszer figyelmeztetik a várható nehézségekre. KAZINCZY boldog örömmel és a régi barát-nak kijáró dicsérő jelzőkkel üdvözli Döbrenteit Budán való letelepedésekor: „Melly szép, melly irigylésre méltó sors ez a tiéd! – írja 1821. november 30-án¹⁴² Döbrenteinek – Kisfaludy Sándor a legtömjénzettebb Irónk, Te a legközönségesebben szeretett. Osztán Te Erdélyt s Magyar országot bejáród s mindenhol szeretve s áldva fogadtatok s szeretve a jóktól, mind a rosszaktól nyelved szépségéért. Élj sokáig ezen szerencséd birtokában, s ne hagyjon el soha az alkalom, újabb érdemeket szerezni. Ez az, amit Neked senki sem kíván inkább, mint én.” Kazinczy bízik Döbrentei sikerében, bár a régi, lappangó féltékenység nem teszi mindig őszintévé vele szemben elfoglalt magatartását. Biztatásai mellett figyelmezteti a pesti írók irigykedéseire, gáncsoskodásaira is. Döbrentei terveivel kapcsolatban 1821. február 4-én¹⁴³ gr. DESSEWFFY JÓZSEFnek ezt írja: „Az a' Munka, a' mire vagy

¹⁴² Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Széphalom, 1821. nov. 30. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVII. k. Bpest, 1907. 570.

¹⁴³ Kazinczy Ferenc levele gr. Dessewffy Józsefhez. Széphalom, 1821. febr. 4. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 394.

te buzdítottad Döbrenteit, vagy Döbrentei téged, gyönyörű lehet; de nem látom mint boldoguljatok. Minden író nem ismertek. 'S az Írók hada veszedelmes had. Erre is elmondhatjuk Voltairrel: *Illustres fous!* Alázatosak, szerények, nekik nem kell a' dicsőség, ők érzik munkácskájok csekélységét: de ez a keresztyén alázatoság gőg, iszonyú gőg."

A pesti írók jellemzésére hadd idézzük még PÁPAY SÁMUEL KAZINCZYHOZ írt sorait¹⁴⁴ és akkor tiszta képet nyerünk arról a környezetről, amelyikbe Döbrentei bekerült és amelyiktől a magyar szellemi élet megújódását remélte. „Sok, temérdek sok, édes Barátom, körülöttünk a homályos lelkű ember, s talám soha több nem vala, mint (a) mostani papiros években – írja Pápay Sámuel Kazinczynak 1821. július 20-án. – Tudósaink között is, amit legméltóbbul kell fájlalnunk, nem kevesek a rossz lelkűek, s pirulok, ha eszembe jut, minő gazságokat követnek el némelly Pesti íróink, 's mint mocsollyák be a' tudomány-kedvellők becsületét az egész nemzet előtt.” Pápay, Kazinczy és annyi más egykorú jellemzése sötét képet rajzol a magyar főváros szellemi vezetőinek önző és irigy személyi harcairól és bár Döbrentei mindezt jól tudta és látta, a fiatalság illuziójával indult a küzdelembe, hogy aztán másfélévtized múlva régi illuziói romjain, saját tragédiáján át ébredjen rá az örök emberi gyarlóságok rá és környezetére is vonatkozó, lesújtó törvényeire!

Döbrentei szabad idejében állandóan olvas és fordít, hogy a már Erdélyben félig elkészült drámafordításait kötetben adhassa ki.

A színművészettel foglalkozva ismét Erdély jut eszébe. Külföldi színjátékai bevezetésében¹⁴⁵ ezt írja: „Oda vonzódék szívem hazai örömeivel 's köszönöm újra a' kedves kis Hazát, az el nem felejtendőt.” Ajánlását pedig ezekkel a szavakkal zárja: „Magyar Ország több író adott addig a' Nemzetnek, mint Erdély, de ez még a szerencsés távolban inkább megtartotta még, főházaiban is a nemzeti nyelvet 's látszik azon, mellyet beszéll, hogy egykor Fejedelmének volt udvari nyelve. Magyar Országban pedig még sok főbb magyar úr és kívánt Asszony, csak nevére 's törvényére nézve tekinti magát magyarnak, 's annál fogva hazai lelküségé vesztésében el el hajladoz dicső Eleinek az ilyen meg sem álmodni kívánt árnyékaitól.”

1820. és 1828. között sokoldalú irodalmi tevékenysége kettős

¹⁴⁴ Pápay Sámuel levele Kazinczy Ferenchez. Pápa, 1823. júl. 20. Uo. XVII. k. Bpest, 1907. 498–499.

¹⁴⁵ *Döbrentei Gábor külföldi színjátékai.* I–II. Bécs, 1821–22.

irányú. Drámákat fordít és a magyar irodalom számára értékes külföldi kapcsolatokat teremt.¹⁴⁶ Külföldi színhátaiknak „első kötete 1821-ben jelent meg, de fordításai” nagy részét már Erdélyben elkészítette. Ügyesen ültette át Müllner népszerű darabját: „A vétek súlyát” (Schuld). Könyvét volt tanítványainak, a három GYULAI lánynak (Carolina, Fanny, Constantia) ajánlotta. Előszaván kívül néhány rövid értekezést is közöl. (Müllner élete és munkái. A német színhátszás rövid előadása. Német színhátszók és színhátszónők.) Az első kötetten kívül még hármát szándékozott kiadni és a fordítások nagyrészt 1820–1825. között el is készítette. Célja a régi és új külföldi színháti klasszikusok megismeretése volt a magyar közönséggel. Nyelvújító és magyarító iránya minden fordításán erősen érződik. Barátai már Erdélyben szemérvetették túlzásait, de ő makacsul ragaszkodott jónak vélt magyarításaihoz. Nemcsak színháti fogalmakra használ magyar szót, hanem nagyon sokszor az idegen fogalmakat és személyneveket is magyarral helyettesíti. Így Molière fordításában a francia borok nevei helyett az erdélyi borokéit használja. A XVII. század franciáival „aradi lisztláng” tésztát etet, a párisi előkelő szalonok étlapján meg ilyen magyar ételneveket találunk: „paczal tüdő”, „bagoly tüdő”, „szabógallér”, „rigófütty”; stb. Támadóival szemben azzal védekezik, hogy a francia neveket színészeink nem tudnák helyesen kimondani és a magyarított fogalmak használatával sok értelemzavart lehet elkerülni. Szerinte a német drámafordítók nagyrésze is ezt a módszert követte. A személyneveknél is ez az elve. Így lett nála Harpagon Fukarházy.

Álláspontját azonban nem tudja mindig helytálló érvekkel alátámasztani. Nincs igaza e nevek magyarosításában akkor sem,

¹⁴⁶ Döbrentei Gábor 1820. és 1830. között megjelent kisebb tudományos, szépirodalmi és egyéb vegyes tárgyú alkotásai közül megemlíthetjük még a következőket:

1. *Dugovics Titus*, ki magát csak hogy nemzete győzzön, halálra szánta Belgrádban. T. Gy. 1824. VIII. 16–28. Megjelent olaszul Császár 1833-ban kiadott olasz nyelvtanában. Cikkének tévedéseit helyreigazította Rumy Károly. L. Rumy Károly, *Idő igazítás Dugovics Titus felől*. T. Gy. 1825. IV. 123. Döbrentei akart Rumynak válaszolni, de befejezetlen észrevételei kéziratban maradtak.

2. Remény Andor néven írt *„A magyar literatúráról szóló cikkről”*. L. T. Gy. 1825. VI. k. 104–120.

3. *Poson vármegyei betegház*. T. Gy. 1825. XI. k. 113–119.

4. Remény Andor néven, *Angliának törvényes állapotja*. F. M. 1827. IV. negyed 1488–1492.

5. *Erdély históriájához tartozó iratok*, közölve Kerekes Ábel gyűjteményéből. F. M. 1828. IV. 1919–1921.

midőn arra hivatkozik, hogy az idegen nevek használata esetén: „A játék könnyen elvesztheti befolyását a’ Hallók többsége előtt.”¹⁴⁷ Helyesen jegyzi meg gr. KUUN GÉZA Döbrenteiről szóló kéziratos tanulmányában, hogy amikor ő „máramarosi medvebőrt, aradi lisztlángot említ, a francia Molière munkáját kivételtétül sajátos jellegéből, részleteiben meghamisítja hazafias túlbuzgóságával.”¹⁴⁸

„A francia vígjáték költők” c. tanulmánya talán a legértékesebb dramaturgiai dolgozata. Tudása, ízlése, stílusa itt a legharmonikusabb és mentes minden túlzástól.

Molière „Fösvényét” 1822-ben megjelentette, de tervezett négy kötetes fordítássorozata nem valósult meg. Sok félig kész fordítását másirányú érdeklődése miatt nem tudta befejezni, de néhányat közülök 10–15 év múlva újból elővett. Így jelenik meg 1830-ban Shakespeare Macbethjének az eredetiből való fordítása.

Döbrentei a színház és a drámai irodalom iránti érdeklődését Erdélyből hozta magával. A kolozsvári színház nagyszerű előadásai egész életére elkötelező hatással voltak. Elméleti tanulmányai és fordításai az 1820–1830. közötti évek legjavához tartoznak és színpadi művészetünk fejlődésének komoly tényezői voltak.

Másik jelentős tevékenysége 1820–1830. között a magyar irodalom külföldi megismertetése volt. Amint láttuk, már pesti tartózkodásának első éveiben megismerkedik a magyar irodalom jelentős fordítóival, elsősorban a tragikus életű gr. MAJLÁTH JÁNossal. 1821-ben már határozott formában foglalkozik terve megvalósításával, majd ugyancsak ebben az évben szépirodalmi almanachot is akar kiadni.

A magyar irodalom külföldi megismertetésére nagyszerű alkalom nyílik 1822-ben, amidőn volt tanítványaival, gr. GYULAI LAJossal Bécsbe ment. Itt egy magyar irodalomról szóló ismeretösszeállításán dolgozik és a mű kiadása érdekében körlevelet intéz barátaihoz. Ebben a művében Döbrentei a nevezetesebb élő magyar írók élet- és jellemrajzát óhajtotta összegyűjteni és kiadni, de a kért adatok jórészt nem sikerült megszereznie. Barátai vagy egyáltalán nem, vagy pontatlanul és későn küldik be életrajzi adataikat.

Bécsben megismerkedik néhány magyarbarát német íróval és felkeresi a Habsburg-főváros magyar emlékeit. Ő az első, aki felismeri és kortársaival megismerteti a bécsi levéltárak, könyv-

¹⁴⁷ *Döbrentei Gábor külföldi színjátékai*. Bécs, 1821–22.

¹⁴⁸ Gr. Kuun Géza, Döbrentei Gábor felett mondott beszéd. 62.

tárak és múzeumok nagy magyar anyagát. BERZSENYI egyik későbbi leveléből tudjuk, hogy Döbrentei bécsi tartózkodása alatt „Magyar dolgok Bécsben” címen egy nagy terjedelmű munka vázlatát készítette el és részben ki is dolgozta. A „Magyar dolgok Bécsben”¹⁴⁹ három részre oszlott. Az első részben a császári és királyi intézetekben és a főúri gyűjteményekben levő magyar anyagot írta le. Második és harmadik részében a Bécsben található magyar történeti vonatkozású emlékek részletes leírása volt. A „Bécsi magyar dolgok” kézírata sajnos, elveszett, így nem tudhatjuk, hogy tervét mennyire és milyen alapossággal sikerült végrehajtania.

A magyar irodalom megismertetésében nagy segítségére volt a német HORMAYER és később az angol BOWRING. Döbrentei az első, aki a külföld figyelmét a magyar népköltészetre is felhívta.

Külföldi kapcsolatait később, élete végéig megtartja. BOWRING JÁNOSnak ő küld gondosan összeválogatott magyar népdalokat Londonba. Bár angolul jól tud, levelei kijavítására SZÉCHENYIT kérte fel, aki szívesen vállalta azt. Ugyancsak ő ad gazdag magyar anyagot Miss PARDOENak irodalmunkra vonatkozólag, aki aztán évekig tartó munka után 1840-ben adta ki három kötetes nagy magyarságismertető művét: a „City of the Magyar”-t.

Döbrentei e kettős tevékenysége világos célt szolgált és művelődéspolitikája tervszerű végrehajtásához tartozott. Egyrészt a külföldi írókat akarta megismertetni a magyar olvasókkal és írókkal, másrészt a hazai irodalmat óhajtotta a külföld előtt tiszta világitásba helyezni. Mindkettő tisztánlátását és nemzeti feladatvállalásának önzetlenségét bizonyítja. Helyes és korát megelőző felismerése volt, hogy a magyarságot a külfölddel elsősorban népi műveltségén: népdalain és népmeséin keresztül akarta megismertetni. A magyar romantika korában ez a magatartása nemcsak előrelátás volt, de elvei bátor vállalását, sőt nem egyszer ellenségei kihívását is jelentette. Munkájában természetesen barátai is segítettek. BOWRING számára pl. BERZSENYITől kért népdalokat a Balaton-mentéről. Az ilyenirányú alkotások közlése – írja Berzsenyinek¹⁵⁰ – megcáfolják „Kölcsey azon állítását, hogy a magyarságból eredetileg” nem szakadt ki poétai lélek”. „Ilyesmit – írja – nem a német goth-ablakon keresztül kell hallani, hanem a vérmes kún-legénytől kell, ki félreacsapja turi süvegét s baltenyere végével sarkantyúja tarjába kap. Hogy logikai eszme-

¹⁴⁹ Uo. 165.

¹⁵⁰ Döbrentei Gábor levele Berzsenyi Dánielhez. *Berzsenyi Dániel minden munkái*. Buda, 1842.

sor nincs minden magyar népdalban? S osztán. A gondolat hézaga közt nincs-e? Merész villanás. A német feszesség dragoynosi öltözetei, a keleti suhamlás huszárai, a magyar kert testőrei.”¹⁵¹

Br. HORMAYERnek műveihez is ő ad magyar anyagot. Azonban a külföldi kapcsolatok és az idegen irodalmak ismeretének hangoztatása nála nem az állandó és terméketlen nyugatra-nézést jelentette, nem divat és modorosság volt. Itt is, miként egyéb törekvéseiben egyetlen cél lebegett előtte: az eredeti és a nemzet szellemét kifejező, művészi értékű, magyar talajból fakadó nemzeti irodalom megteremtése. Az Erdélyi Múzeummal kapcsolatban világosan láttuk ezt az álláspontját, de Pesten sem tért el tőle, élete végéig következetesen hirdette.

Az „Élet és Literatura” 1826-ik évfolyamában Döbrentei egy kisebb tanulmányában a magyar írókat eredeti munkák írására szólítja fel. „Nálunk a léleknek – írja¹⁵² Döbrentei – eredeti kifejlődését nagyon hátráltatja, hogy mi nem merünk magunk gondolkozni, s csak azzal maradunk, amit idegen földről békapunk, mellyet vagy némelyben slendriános neveltetésünk, vagy félelmes zebegésünk, vagy energia nélkül való létünk is okoz-e? Nincs önön erőbe való bizakodás, nincs az írói pályára elegendő elkészülés. Tanulunk, hogy hivatalt kapjunk, s hogy mindent mi is úgy folytassunk, a mint régen folyt.” Ugyanez a hang szólal meg egyik BERZSENYIhez írt levelében is: „Eredetit! eredetit! Ezt óhajtják az Előrelátók Hazánkban. Nem helytelenül, mert akármely nyelv is főképp eredeti munkák által nyer felsőbb engedélyt. A fordító csak otthonában világol, s különösen a miénk igen is keskeny körbe szorítódik. Kivált ha olyan nyelvből fordít, mely közöttünk nagyon el van terjedve. Az eredeti otthon és a külföldön szerez hitelt Nemzeti saját műveltségének.”

Bécsi tartózkodása tehát nem volt meddő. Nyugtalan lelke hazai kötelességei mélyebb átérzésre serkenti, lázasan tervez, tanul és tanít. Ugyancsak Bécsben határozza el egy hetilap ki-

¹⁵¹ Döbrentei nemcsak ekkor, de élete végén is gyűjt népdalokat. Malom Lujza írja 1846. szept. 9-én Döbrenteinek erre vonatkozólag a következő sorokat: „Mi a' népdalokat illeti, nekem egy csomó székely eredeti népdalt ígértek, mit, mihelyt kezemhez kapom, azonnal Kegyednek felküldök; azon felül gr. Lázár Kálmán, kinek a' nyáron néhányat le írtam 's át adtam volt, meg ígérte nekem, hogy az ő gyűjteményét is Kegyednek küldi. – Tehát az én dalaim is egy kis kerüléssel csak ugyan Kegyedhez jutnak – 's az én Bácsikámnak lesz egy rakás kiadni való dala, csak mi is meg kapjuk az ígéretekét.” Rexa Dezső, *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz*. I. K. 1907. 482.

¹⁵² É. L. 1826.

adását. A lapot Árpádiának akarta elnevezni, de e címet barátja, gr. DESSEWFFY nem helyeselte, részben a cenzúrától való félelmében, részben már a címet is modorosnak, „túláradónak” vélte. „Baj láncban jól és szépen haladunk – írta Döbrenteinek¹⁵³ – kivált korbács mellett.” A lap címéül ilyeneket ajánl: „Meghívó”, „Édesgető”, „Szoktató”. A folyóiratot szerinte úgy kell írni, „hogy azt a falusi asszonytól az Excellenciás úrnőig mindenki élvezhesse”. Döbrentei kérésére Kisfaludy Károly hajlandónak mutatkozott a társszerkesztőséget elvállalni. 1822. május 21-én a M. Kir. Helytartó Tanácsától Döbrenteihez le is jött az engedély.¹⁵⁴ Kisfaludy Károly azonban megsértődött, mert az engedélyen elől volt a Döbrentei neve, az övé pedig csak utána. Kisfaludynak nem volt joga a haragra, mert mint Döbrentei 1828. március 12-én BERZSENYINEK írta – az ő neve csak azért volt elől, mert a folyamodványt ő írta alá. Anyagi erők hiányában a tervezett lapból nem lett semmi.

1823. őszén ismét Bécsben találjuk. Szeptemberben ment fel és 1824. tavaszáig tartózkodott ott gr. GYULAI LAJOS szállásán. Innen küldi „A hazai jegy” című versét BERZSENYINEK 1824. április 26-án,¹⁵⁵ (a „Ne engedd vesztét Árpád nagy népének” kezdetűt).

„Napi feljegyzései” között így ír¹⁵⁶ a Habsburg fővárosról: „Pestet én királyunk lakával, a császári várossal cserélém fel, már majd két éve hol délelőtt korán gyűjteménykedem, ebéd után járok, mulatok. És ha nemzetünket illető akad elé, lelkem

¹⁵³ Gr. Dessewffy József levele Döbrentei Gáborhoz. Ferenczi József, *Gr. Dessewffy József levelei Döbrenteihez*. F. 1884. 72.

¹⁵⁴ Döbrentei Kisfaludy Károllyal kérvényt adott be a nádorhoz és a helytartótanácsához, „Árpádia” c. folyóirat engedélyezése céljából. A helytartótanács megadta az engedélyt, de a tervezett folyóirat nem jelent meg soha. Az elmaradás oka Kisfaludy Károly féltékenykedése volt Döbrenteivel szemben. „Kisfaludy Károlynak nincs lovagias fensége – írja Döbrentei 1828. márc. 12-én Berzsenyinek. – Az ő szerencsétlensége, hogy nagyra gyűlt heveiben féltékenyebb más iránt, mint illenék...” „Héti lapot akaránk együtt kiadni Árpádia címmel, divat kép is lett volna benne. Hozzám jött az engedelem a m. kir. Helytartótanácsától 1826. május 17-dikéről, mert én írtam a folyamodást, az én nevem állt legelől *ÁBC*ze sor, akár évsor szerint. Majd nem tudta meggyőzni, hogy a címlapon is K legyen D után, – s okosabb volt felsőbbüki Nagy Bencze barátom tanácsát, hivatalra nézve követnem.” *Berzsenyi Dániel minden munkái*. Kiadta Döbrentei Gábor. Buda, 1842. III. k. 115. A kérvény szövegét közölte Rexa Dezső, *Döbrentei irodalmi munkásságához* c. cikkében. I. K. 1898. 106–113.

¹⁵⁵ Döbrentei Gábor levele Berzsenyi Dánielhez. 1824. ápr. 26. *Berzsenyi Dániel minden munkái*. Buda, 1842.

¹⁵⁶ Gr. Kuun Géza, Döbrentei Gábor felett mondott beszéd. 164–165.

azonnal Nála. Tegnap este a Szent István tere mellett üldögéltem sétám után holdvilágon. Elámultam a' XII. száz év óta négy ágú ház alatt épülgetett szentegyházon. Félttem látja még a mi Mátyásunk, midőn 1485b. június 1-én diadal fényével veszi kezére Bécset, s itt ütven lakát Budáé–Visegrádé helyett, el végezteté, a mit, 90 évig csak húzva halasztva félt.”

1824. május 27-én (Napi feljegyzései szerint) ismét Pesten van. A közeledő országgyűlés felvillanyozza nemcsak őt, de egész nemzetét.

Az akadémiai titkárság. Elvi és személyi harcok. Szakítás Kazinczyval. A Conversations Lexikon pere.

1825-ben az országgyűlés elhatározza a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását. Az egész nemzet tapsai között az írók és tudósok öröme a legőszintébb, leglelkesebb. Döbrentei most már régi álmai megvalósulását reméli az Akadémia megalapításától. Hiszi, hogy számára megfelelő lehetőség fog nyílni Erdélyben is hirdett művelődéspolitikai eszméinek diadalra juttatására. Az Akadémia megalapítása után nemsokára felmerül a titkári állás problémája. Döbrentei úgy érzi, hogy e feladatra mindekép alkalmas. Vezetői egyénisége, nyelvtudása,¹⁵⁷ jó fellépése egyaránt táplálták reményeit, hogy a választás majd rá fog esni. A titkári állás betöltése nem látszott könnyű feladatnak, mert arra többen is igényt formáltak. A négy legtöbb eséllyel rendelkező író: KAZINCZY FERENC, KÖLCSEY FERENC, HORVÁT ISTVÁN és Döbrentei Gábor volt. Kazinczy ellen szólt öregkora, Kölcsey esélyeit szerénysége és visszavonultsága csökkentették, Horvát Istvánnal szemben viszont Döbrenteinek volt nagy előnye.

Döbrentei mögött állott eredményekben gazdag erdélyi múltja, nyelvtudása, ellentéteket áthidaló egyénisége és nem utolsó sorban főúri összeköttetései. Ez utóbbiak kihasználásához Döbrentei nagyszerűen értett. Az Erdélyben szerzett előkelő és befolyásos barátokon kívül 1820. és 1826. között megszerzi pesti, bécsi és pozsonyi tartózkodása alatt az ottan élő magyar arisztokraták bizalmát is. A pozsonyi országgyűléseken állandóan a nagyok körül forog és elsősorban Széchenyi István bizalmába férközik be. A legnagyobb magyar Döbrenteit barátjává, segítőtársává fogadta és nagyrészt neki köszönhető, hogy a tit-

¹⁵⁷ Gr. Gyulai Lajos szerint Döbrentei tudott latinul, görögül, németül, franciául, angolul, olaszul és egy keveset törökül is. Gr. Kuun Géza, *Gróf Gyulai Lajos naplótöredékeiből*. Bpest, 1874. 55.

kári állást sikerült megkapnia.¹⁵⁸ Azonban Döbrentei nagy és részben megérdemelt sikerének nem sokáig örvendhetett. Elbukott ellenjelöltjei, elsősorban Kazinczy, mindent elkövetnek ellene, hogy a Döbrentei, szerintük érdemtelenül szerzett babérait megtépázzák. Kazinczytól függetlenül a nagy írói triász: VÖRÖSMARTY, BAJZA és TOLDY is Döbrentei ellen foglalnak állást. A személyi sértődöttségen és a hiúságon kívül elvi szempontok is vezették Döbrentei ellenfeleit. Egyrészt a nyelvi kérdésekben elfoglalt egyoldalú állásfoglalását, másrészt az irodalmi életre gyakorolt befolyását tartották károsnak. Döbrentei jól látta az ellene kialakuló front gyengéit, de merev elvi magatartásában nem volt hajlandó ellenfelei valódi igazságai előtt zászlót hajtani. Pedig ha elvi kérdésekben ugyanazt a hajlékonyságot és alkalmazkodóképességet gyakorolta volna, mint amit a személyi kérdésekben tett, talán e harc kimenetele is másként alakult volna számára. A végzet azonban másként akarta. Döbrenteinek már dicsősége legmámorosabb pillanatait is megkeserítette az ellene nyomban meginduló harc, amelyik csaknem egy évtizeden át dúlt és végül is bukásához vezetett.

Az ellenfelek közül legelőször egykori eszményképe, KAZINCZY FERENC állott ki ellene. Nézeteltéréseik régi keletűek voltak már, de 1820. után az egyre élesedő szembenállást csak közös barátaik hidalják időnként át, míg végül negyedszázados barátság után bekövetkezett az elkerülhetetlen szakadás. Első összecsapásaikat láttuk már, de rendkívül érdekes figyelemmel kísérni barátságuk további fejlődését is, az elvi és személyi harcok, kibékülések és új ellentétek gazdag szövevényét, amelybe kettőjükön kívül csaknem minden magyar író belesodródott. A nagy per során egymást válogatják a tisztaszándékú írók kiállításai és a gáncsvetők rossz akaratú intrikái, a nemes lelkek megbocsájtó szándékai és a nagy eszméket önző érdekek sarába tiporni akarók tördőfészei. De e harcban nemcsak elvek tisztázódtak és buktak el, hanem ugyanakkor írók és tudósok igazi arca, rejtett szándékai is feltáruultak a maguk leplezetlen nyersségében.

A régi és apróbb ellentéteken kívül az első összecsapás akkor következett be, amidőn Döbrenteinek nem tetszvéen KAZINCZY Sallustius fordítása, véleményét több közös barátjuknak elmondta. Ezzel kapcsolatban írja, Kazinczy GUZMICSNAK,¹⁵⁹ hogy

¹⁵⁸ Szász Károly, *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása*. Bpest, 1880.

¹⁵⁹ Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Hely nélkül. 1824. febr. 26. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIX. k. Bpest, 1909. 54.

nem vette rossz néven Döbrentei megjegyzéseit, mert azt nem rosszakarat sugallta. „Hallgassuk-ki mit mond jót, akaró barátunk – írja, – de akkor osztán kövessük magunkat, és ne mást.” Majd azt írja, hogy „Sallustot kevés ismeri, ’s maga Döbrentei is nem látszik ismerni; onnan gánca”. Ilyen apró nézeteltérések gyakran előfordultak Döbrentei és Kazinczy között, de a régi barátság és a magasabb művelődéspolitikai szempontok nem engedték kirobanni egyre erősödő nyelvi és irodalmi vitáikat.¹⁶⁰ Guzmics a neológia kérdésében Döbrentei mellé áll és figyelmezteti Kazinczyt fiatal hívei túzásaira: „Döbrentei hozzám írt levelében is érinti aggódását, hogy fiataljaitok a neológiát nem megfontoló ésszel fogják fel” – írja Kazinczynak 1824. március 15-én. –¹⁶¹ Kazinczynak azonban nem tetszik Döbrentei túlságosan önálló felfogása és ezért nem is hagyja szónélkül Guzmics Döbrenteit védő szavait. „Nem azért szeretem én azt a’ mit Neológismusnak mondunk itt – írja Kazinczy Guzmicsnak,¹⁶² – mert az engem *Vezetővé* tehete, hanem azért levék *Vezető*, mert meg valék győződve, hogy ez az út bennünket kies és boldog tájakra vezet. A’ javulás nekem is kedves, és a’ kiknek nem az, vessen követ rám. De olly rettenetesen magamban szerelmesedve kell-e engem képzelni, hogy nekem minden jó, ha magamat kedvelve láthatom? ’s mint érdemlem én azt a’ pirító vádat, hogy semmit sem kedvelhetek *magáért a dologért*? Én viszont a’ mi kedves Döbrenteimben találok valamit, a’ mi eránt szeretnék úgy megtévedésben lenni, a’ hogy ő van reám nézve. Az Erdélyi Múzeum’ kiadása, és az az igen sok jó a’ mit ő Kolozsvártt tevé a’ kezdők körül, őt arra szoktatá, hogy az idegen dolgozást mindég a’ maga tetszése szerint szeretné elváltoztathatni. Mindenki a’ maga szemével lát, ’s tisztelnünk kellene a’ más szabadságát; el kellene mondanunk, mit gondolunk, de igen ritkán kellene másokért gondolnunk ’s tennünk. Döbrenteinek ritkán jó a’ mit ifjaink csinálnak; én pedig őt arra kérem, hogy nézze el, ha mi, tudniillik ő és én, azon esztendőkbén, a’ mellyekben most van Schédely, Kovacsóczy, és mások, adtunk e illy jó darabokat, ’s vessen hozzá, hogy ezek a’ kedves mázolgatók mit adnak majd negyven, ’s hatvan eszten-

¹⁶⁰ „Elöttem Kazinczy most dörgés, szélvész, villám, mely levegőt tisztít, de nem Májusi verőfényes Édes Nap. Illy Írók ezután jönnek – írja Döbrentei Bölöni Farkas Sándornak. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1944. I. f. 42,

¹⁶¹ Guzmics Izidor levele Kazinczy Ferenchez. Pannonhalma, 1824. márc. 15. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIX. k. Bpest, 1909. 71.

¹⁶² Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Széphalom 1824. márc. 25. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 85.

dős korokban.” E levélből látszik, hogy barátságukban a törés már megvan és régi keletű, hiszen Kazinczy az Erdélyi Múzeum korára tesz célzást benne. Érdekes e tekintetben gr. GYULAI LAJOS véleménye, aki a Döbrentei–Kazinczy ellentét eredetéről azt írja, hogy az Kazinczy erdélyi útjakor már megvolt. „Döbrenteit ok nélkül vádolják Kazinczy elleni kitoréseiért – írja Gyulai.¹⁰³ – Én mindkettőjüknek végtelen tisztelője vagyok, de meg kell az igazat mondani: Kazinczy volt a kezdő, mikor Döbrenteit kimókázta a Bruckenthal gallériában tett megjegyzéseiért a képekkel.¹⁶⁴ A barátság ellenségeskedéssé válik, ha nincs kimélve, Kazinczy kezdte, Döbrentei folytatta, végre Kazinczy a Kiss Jánoshoz írt levelében nem átalatta azt mondani egész győzelmi érzéssel: *Döbrenteit megöltem, pedig Döbrentei* úgymint *Kazinczy* élni fog, míg magyar a földön lesz.”

Döbrentei és Kazinczy egyaránt meggyőződéses, esztétikai és nyelvi nézeteikhez mereven ragaszkodó írók voltak. Személyi becsvágyuk összeütközésein kívül, ez ellentétük és későbbi haragjuk, összeveszésük fő oka. Mindketten látják egymás ellentétes nézeteit, mégis alig tanúsítanak megértést azok esetleges helyes volta iránt. Ilyen a Sallustius-fordítás körül kitört nézeteltérés is. Döbrentei 1824. július 23-án írja KAZINCZYNAK: „Fordításbeli teoriádról magad azt írod, hogy az engem meggyőzni nem fog. Úgy van, nem győz meg, édes tisztelt Barátom. De mit írnak hosszasan argumentumaimról? Tégedet is azok eltéríteni utadról nem fognak.” Majd a neológismusra térve át, felveti a kérdést, vajjon „mit fognak szülni” Kazinczy deákos, franciás németes kifejezései. „Vélekedésem szerint, mindenik jobban és nyelvünk eredeti fordulásainak ártóbban terjed, mint talán Magad is óhajtottad. Ki mondom már most én is gondolatjaimat. Neked kezdedben volt nyelvünk díszre emelhetése ’s mit látunk? Mindenfelé a’ hol megfordultam, nyelvünktől a’ sok idegen szólás, halmozott ’s még nem is jól formált szók miatt, elhülést, zaj-

¹⁰³ Döbrentei Gábor naplója. 1847. okt. Gr. Gyulai Lajos bejegyzése 1860-ból. 170.

¹⁶⁴ Döbrentei maga is céloz erre az Akadémiának beadott életrajzában. „1816. Kazinczy Kolozsvárra jó hívására s gr. Gyulai Lajossal és vele járja be Tordát, Marosvásárhelyt, Andrásfalvát, Segesvárt, Medgyest, Nagyszebent, Vajdahunyadot, a Gyógyi fürdőt, Dévát, Maros Némethit. Döbrentei nem egyezik meg Kazinczynak a százokról írt néhány sorával, nem, némely személyek túlzott magasztalásában, s emiatt Kazinczy haragja, ’s igazságtalansága” Döbrentei önéletrajza. Akadémiai Főtitkári Levéltár. Magyar akadémikusok életrajzai. D. betű.

¹⁶⁵ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1824. jún. 23. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIX. k. Bpest, 1903. 162.

gást.”¹⁶⁶ Döbrentei bár sokszor írt Kazinczy neológizmusa ellen, ilyen nyíltan soha se tárta fel előtte rosszalását. Levele végén egyenesen a közízlés megrontásával vádolja egykori mesterét, a „külföldieskedést”, a nyelv szellemének megrontását veti szemére. Döbrentei elvi álláspontját a gyakorlatban már ő sem tudta következetesen keresztülvinni. Fordításaiban, tanulmányaiban ő is gyakran elköveti azokat a hibákat, amiket Kazinczy és neológista követőinél kifogásol. Az elvei és stílusa közötti ellenmondást a mindig tárgyilagos GUZMICS IZIDOR is észrevette. „Döbrenteiről nem hittem eddig – írja KAZINCZYNAK, –¹⁶⁷ hogy a nyelvben olly nagy orthodoxus; sőt azt hagyta Múzeumában, azt Aurorában és Hebében hinnem, hogy a neoterizmusban veled vetekszik. Azt, mit most a Gyűjteményben adott, ha neve aláírva nem volna, néki nem tulajdonítanám. A gondolat igen szép (hasznolt, bátor más célból forgattam eszemben én is), de hát a szép gondolatot illy szárazon, illy félszegül, illy, hogy is szólljak, éppen nem Döbrenteileg kellett e kinyomni? Nem álhattam-meg, írtam néki iránta. Neheztelésétől tartok; de én igazat írtam, ’s az igazat barátságos lélekkel; ’s Döbrentei igazságos lelkű, ’s barátságos szívű Férfiú. Mint lehet a religióban, mellyet Istentől kijelentettnek hisz, szabad gondolkozású protestáns olly félékeny makacs orthodoxus a nyelvben, melly emberi miv? Valóban sok gyom van nyelvünkben, de úgy hiszem még több, legalább veszedelmesebb volna, ha újítás nem történnék; de kár azt a búzával együtt időnek előtte kitépni.” Az ortológusok és neológusok elvi harca mögül egyre inkább a személyi küzdelem lép előtérbe és Kazinczy–Döbrentei viszonya most már gyorsan kezd elhidegülni. Kazinczy 1824. augusztus 27-én¹⁶⁸ gúnyosan ír már róla és „váratlan dolgoknak” nevezi Döbrentei Elysiumi Beszélgetését és hozzá írt legutóbbi levelét. Döbrentei értekezésére az a megjegyzése, hogy az „Tréfának hosszú”, majd „oláh ízléssel” vádolja, mely csak az értelem nélküli csillogást keresi. Kifogásolja szavait is (kellemekecs, szellemgyümölcs, stb.). Elhidegülésük bizonyítéka Kazinczy 1824. augusztus 29-ről¹⁶⁹ írt levele, melyben nyíltan nemtetszését fejezi ki Döbrentei vele szemben tanúsított magatartása felett. „Miketten nagyon messze járunk egymástól”

¹⁶⁶ Uo. 162. l.

¹⁶⁷ Guzmics Izidor levele Kazinczy Ferenchez. Pannonhalma, 1824. aug. 14. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 174.

¹⁶⁸ Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Kassa, 1824. aug. 27. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 180.

¹⁶⁹ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Széphalom, 1824. aug. 29. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 184.

– írja. – „Az pedig épen bánt, hogy midőn tanácsodat nem kérem, Te azt adod, ’s oly felsőséggel, mit csak azon fiúknak vala szabad adnod, kiket Erdélyi Múzeumod gyulaszta tűzre. Igen is, édes barátom, a’ barátság, és kivált az olyan, mint a’ miénk, bátorságot adhat nekünk bizakodva bánni egymással, de nem durván bánni, ’s egy bizonyos könnyedséggel, a’ hogy Mester szokott tanítványával.” Bántja Kazinczyt az is, hogy őt és híveit Döbrentei „nyelvtörőknek”¹⁷⁰ nevezi. SZEMERE PÁLNAK 1824. október 23-án¹⁷¹ azt írja ezzel kapcsolatban, hogy Döbrentei és társa tévedni fognak, ha azt hiszik, hogy az Akadémia megalapítása után a „nyelvtörők” el fognak hallgatni. „Nem azok soha, – írja Kazinczy. – Nagy vakság nem látni, melly sok jót adtak ők.” A Döbrentei-ellenes frontban már ekkor ott találjuk HORVÁT ISTVÁNT is, aki 1824. november 12-én azt írja Kazinczynak,¹⁷² hogy „Döbrentei [!] akármit mondjon, az keveset nyom előttünk. A’ jó szándékon kívül, mit bámultak sokan benne, nem tudom. Vajha nem ilyen emberek magasztaltak volna annyiszor Tégedet! Elöttem a’ magasztalás tollakból gyalázat, vagy legalább semmi serkentés, semmi ösztön, semmi jutalom.”

Az egyre élesedő viták közben Döbrentei megpróbálja még egyszer elsimítani a közte és KAZINCZY között felmerülő ellentéteket. Baráti jobbot nyújt feléje abból az alkalomból, hogy kinevezték Provinciális Commissarius helyettesnek Budára. 1825. január 12-én¹⁷³ tudatja vele kinevezését és elmeséli, hogy végigolvasta barátja összes hozzáírt levelét. 1804. február 23-tól fogva 1835-ig. „Szívem felmelegedve gyönyörködött Lelkedben ’s háládatosságait tette-le jó indulatod iránt” – írja Döbrentei. –

„Te, most elhallgatál utolsó levelemre. Ne tedd azt. Külömbözünk és fogunk, nyelvünk tökéletesítése módjaiban, de olly régi hív összecsatlódásunkon annak nem szabad, nem szükséges lánczát megpattantani.” „Üss, csak szólani hagyj, mondom én is, adjon mindenik asztán megkért számot a’ Jövendőnek”. „Jer, ölelj-meg ez új helyeztetésemben”, „Írj, kívánj Barátodnak minden Jót, mint én Neked ez új esztendőben kívánom dol-

¹⁷⁰ Kazinczy Pónori Thewrewk Józsefnek 1824. dec. 20-án azt írja, hogy Döbrentei a „házasságtörő” és a „Szentségtörő” példái után alkotta a „nyelv törő” szót. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 264.

¹⁷¹ Kazinczy Ferenc levele Szemere Pálhoz. 1824. okt. 23. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 223–224.

¹⁷² Horváth István levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1824. nov. 12. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 236.

¹⁷³ Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Buda, 1825. jan. 12. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 279.

gaid 's pered szerencsés folyamatját.”¹⁷⁴ Kazinczy szintén szívélyesen válaszol. „Szerencsédnek szívesen örültem és örülök. Kedvezzen az ég továbbá is, 's öntse-ki rád minden áldásait.” – írja 1825. február 18-iki¹⁷⁵ válaszában.– A harc most egyelőre megszünt közöttünk. De a közös barátokhoz írt levelek ismét azt mutatják, hogy sem Kazinczy, sem Döbrentei nem voltak hajlandók elveikből engedni. Döbrentei erőszakos természete egyre több ellenséget szerez számára. Így szakad meg egyidőre régi barátsága SZEMERE iránt is. Ezzel nemcsak Szemerét veszti el, hanem Szemere baráti körét is. ZÁDOR GYÖRGY ekkor kerül először vele szembe és haragjának okát Kazinczyval is tudatja. „Döbrentei-nek a Kulcsár Proselytusának Literatori apostasiáját méltán sajnálhatjuk, – írja Zádor –,¹⁷⁶ mert a' jó ügynek ő sok hasznot tett már is 's még többet tehetett volna talán nem annyira talentumával mint összeköttetéseinél fogva. Pesten laktomban megakartam őtet mint földimet 's az Erdélyi Muzeum tisztelt kiadóját látogatni: de Lit. hittagadása 's az a mód, mellyel Szemerével tartott gyermekkor oltai barátságát befejezte, nem engedék, hogy vele közelebbi érintésbe jöni kívánjak.” Zádor levele ismét felkavarta Kazinczy Döbrentei-ellenes hangulatát és újból megkezdí intrikáit. Legelőször is érdeklődik Zádornál afelől, hogy Döbrentei miért veszett össze Szemerével. Zádor György siet kielégíteni Kazinczy kíváncsiskodását és az 1825. nov. 7-én¹⁷⁷ hozzáírt levelében ezeket közli: „Döbrentei azon nevezetes gyöngeségre tántorodék, hogy Szemerének minden hozzá írott leveleit Vitkovics kezébe tette le, 's a' magáéit tőle visszakívánta. Asszonyok 's egymásra úntt szeretők között elég példák vannak ugyan erre: de férjfiak, barátok, tudósok között tudtomra ez az első. Talán félt Döbrentei szakadása után, hódolásának tanúját egykori bálványa kezében hagyni. Pedig Szemerében egy Döbrentei velem 's más ezerekkel együtt mindég lelhet tiszteletre 's imádásra méltót. Részemről legalább, hogy Szemerét ismeretlenül is olly hévvel szerethetem, a' mint szeretem, nem hogy szégyelleném, sőt dicsőségemnek tartom.”

Az apró intrikák így folynak tovább 1825 és 1826-ban Döbrentei és Kazinczy között. 1826-ban azután megalakul a Magyar

¹⁷⁴ Uo. 280.

¹⁷⁵ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Széphalom, 1825. febr. 18. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 286.

¹⁷⁶ Zádor György levele Kazinczy Ferenchez. Világosvár, 1825. okt. 8. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 426.

¹⁷⁷ Zádor György levele Kazinczy Ferenchez, Világosvár, 1825. nov. 7. Uo. XIX. k. Bpest, 1909. 454.

Tudományos Akadémia és már kezdetben szóba kerül a titkári állás betöltése. KAZINCZY, bár idős volt e terhes feladatkör elvállalására, mégis szívesen vette volna, ha e megtisztelő állást ő foglalhatja el. Barátai is biztatják, köztük GR. DESSEWFFY JÓZSEF, aki nyíltan meg is kérdi tőle, vajjon hajlandó lenne elfogadni a titkári állást. „A bizottság tagjai – írja DESSEWFFY –¹⁷⁸ Döbrenteire vetették elejénte szemeiket, de én Tégedet juttattam nékik eszökbe, és egészen capacitáltam magát Döbrenteit, hogy minden tekintetben rád néz az a díszes és hasznos hivatal. Semmit sem kívánnak tőled, csak hogy mérsékelj magad a’ Neologizmusban stb.” „Felelj hát nékem, és írd nékik is minél előbb.” Gróf Dessewffy József ajánlata nehéz helyzet elé állította Kazinczyt, mert bár vágyott a titkári állásra, ilyen áron, elvei háttérbe szorításával mégsem akarta azt elérni. Az ellene emelt kifogásban ismét Döbrenteire aknamunkáját sejtí, aki most mint a magyar nyelv védője igyekszik megfosztani őt az akadémiai titkársággal járó szellemi befolyástól és tekintélytől. A titkári állás ügye hosszasan vajúdik és közben Döbrenteire házasságra gondol. Nem tudjuk, ki volt menyasszonya, de a házasság elmarad és Döbrenteire súlyos lelki válságba jut. Kazinczy, aki nemrég még intrikált ellene, barátai előtt is sajnálkozva tárgyalja Döbrenteire tragédiáját, sőt személyesen is vigasztalja őt. „Döbrenteire Vay Ábrahám ide hozá Június első napján – írja Kazinczy KISS JÁNOSNAK –¹⁷⁹ hogy verje széllyel zavarodását. Ez a’ szegény barátunk rossz karban van. Ebéd oltá reggelig, csaknem délig valánk együtt. Engem látása megborzasztott, ’s félek, hogy örökre veszve van. Beszélte házassági bajait, hogy mátkájának kezei izzadnak, hogy... De az olyat nem az eljegyzés után kellene látni, tudni. ’S maga az az ő el nem fojthatott töprönködése nekem gyanús. De szánjuk, és ne vádoljuk, meg a’ hol lehetne is.”¹⁸⁰ Kazinczy megértő szeretetének utolsó fellobbanása ez Döbrenteire iránt.

Döbrenteire azonban hamar kiheverte a nem sikerült házasság

¹⁷⁸ Gr. Dessewffy József levele Kazinczy Ferenchez. Kassa, 1826. márc. 21. Uo. XIX. k. Bpest, 1907. 570–571.

¹⁷⁹ Kazinczy Ferenc levele Kiss Jánoshoz. Újhely, 1826, júl. 7. Uo. XX. k. Bpest, 1910. 54.

¹⁸⁰ Régi szerelmére vonatkozólag írja 1829. márc. 11-én Bölöni Farkas Sándornak: „Igen köszönöm, hogy gr. Vass Jánosnének levelemet megadtad. Kívánnám, hogy leveleink átadója lehetnél mindég Hozzá. Minden magasb érzetű férfinak marad fenn emlékezetében asszonyi ismerősei közül Egy, melly akár mennyi között is hozzá legatyafibb lelkében, nekem Mikes Rósi. Tölthetnék csak vele minden héten legalább két órát, bizonyosan újra születhetnék megint lelkem s mindég újabb ingerrel nyúlnék íráshoz. Tiszteld nevemmel.” L. Jancsó Elemér, *Döb-*

okozta lelkiválságot és ismét a régi lett. Visszatért munkaereje, harcikedve és természetesen intrikákra való hajlandósága is. 1826. dec. 2-án¹⁸¹ Kazinczy újból ír Döbrenteinek és helyteleníti azon szándékát, hogy a Kölcseyvel folytatott levelezését ki akarja adni. „Melly sok van – írja Kazinczy – a’ mit barát barátoknak mondhat; de nem *minden* Olvasónak.” Döbrentei és Kazinczy szembenállásában a közös barátok helyzete a legnehezebb. Azt már láttuk, hogy a barátok sokszor elodázták a fenyegető szakadás bekövetkezését, de a régi barátságot kettőjük között nem tudták helyreállítani. A közös barátok közül sokan Kazinczy mellé állottak, mások inkább Döbrenteiben látták a jövő emberét, ezért őt támogatták. CSEREY FARKAS, Döbrentei régi erdélyi barátja is ebben a harcban hidegül el írta és lesújtó véleményét Kazinczyval is közli. „Döbrenteit nem kell vala megbírálni; – írja Kazinczynak –¹⁸² és előtte nincs semmi jó, semmi tiszteletes, csak az, a mi által tömjén füst áldoztatik nékie, vagy a mi önnön pennájából kerül. Az eö bíráskodása azt okozta, hogy írásodbúl sok olj datumok ki maradtak,¹⁸³ meljeket le írni kevésnek van olj lelke, és olj érzése, mint Noked, és így ez által a jövendő kor sokat vesztett – de már meg van.” A békítő barátok mellett ott voltak az ellentéteket szítók is, akik egymás ellen tüzelték Döbrenteit és Kazinczyt és talán titkos örömmel is szemlélték a két irodalmi vezér és egykori barát áldatlan harcát. Ezek közé tartozott TOLDY FERENC is, aki Döbrenteit nem sokra becsülte. „Döbrentei a’ minap a’ budai redoutban avval köszöntött – írja Toldy Kazinczynak –¹⁸⁴ hogy: kegyetek ellen én most kikelek.” A kegyek (!) a’ neologusok, főképen pedig Te; az alkalom a’ recensio, mellyet levelezéseire írtál; a’ vehikulum az Élet és Lit.” „Ezen kötetet megint én fogom recensálni, ’s ha Döbrentei igazságtalan lesz Ellened, bízzd reám, én nyugalommal, de mit Nachdruck fogok a’ dolog mellett szólni.” Toldy ugyanilyen hangon ír 1827. márc. 22-én¹⁸⁵ ismét Kazinczynak Döbrentei ellen és ezzel úgy

rentei Gábor ismeretlen levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. K. M. 1944. I. f. 45–46.

¹⁸¹ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Újhely, 1826. dec. 2. *Kazinczy Ferenc levelezése.* XX. k. Bpest, 1910. 167.

¹⁸² Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Bécs, 1827. jan. 19. Uo. XX. k. Bpest, 1920. 184.

¹⁸³ Cserey Farkas, Kazinczy Erdélyi leveleire céloz, amelyet Döbrentei többször átnézett és kijavított.

¹⁸⁴ Toldy Ferenc levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1827. febr. 10. *Kazinczy Ferenc levelezése.* Uo. XX. k. Bpest, 1910. 207.

¹⁸⁵ Toldy Ferenc levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1827. márc. 22. Uo. XX. k. Bpest, 1910. 227–228.

látszik sikerült ismét Kazinczyt harcra ingerelnie. Kazinczy dühében ír Döbrenteinek¹⁸⁶ és szemére veti a legutóbbi kritikáját: „Veled szerettem volna össze nem akadni ’s a multok emlékezete miatt is; de azt ügyünk parancsolá, tisztémé tevé. Íróink közt alig van valaki, kinek ízléséhez, gondolkozásához az enyém kevésbé hasonlítson; a’ mit tavaly Septemberben exorcizálásaidra kénytelen valék tenmagadnak kimondanom, hogy nem kért leczkézésidet valaha már elnémíthassam.” Levele további részében Kazinczy kifogásolja Döbrentei dúrva hangját a neologisták ellen. „Te – írja Kazinczy –¹⁸⁷ jónak láttad eggy új nevet is teremteni; a’ Nyelvtöröt, hogy a’ kik hallják a’ Szentségtörőre emlékeztesse; ’s te magad eggyike vagy a’ legvakmerőbb Nyelvrontóknak.” Kazinczynak valóban igaza volt. Döbrentei mesterséges szavai, melyeket fordításaiból példaként előhoz, valóban csaknem élvezhetetlenné teszik Döbrentei amúgy is nehéz, modorosságra törő stílusát. E mellett Döbrentei új szavai magyartalanok, kifejezései, mondatfordulatai, jelzői nagyon sokszor idegenül hatnak az olvasóra. A vita folyik tovább és a barátok közvetítik a pletykákat, bizalmas értesüléseiket a két szembenálló félnek. Toldy mellett most már Cserey Farkas is egyre jobban tüzel Döbrentei ellen. „Régtől fogva magamba nevetem, rész szerint szánom is azon elragadtatás ki csapongásait, meljekkel Gábor Uram álmodozik – írja Cserey Kazinczynak. –¹⁸⁸ Azon Nagyok, kiknek társaságokban eö kegyelme magát olj *nagynak* képzeli, nagyobb részint csak a vak Sors kedvezésibül nagyok – egyébkint csak azért is kicsidek, mivel iljetén pöffedt szegény legényt báb játékul tartanak körekbe; ezeknél Nagyobbaknak tartom én azokat, kik a jó Gábort nem szeretik, sőt gyűlölik – mert eö erre teljes mértékbe érdemes is. Csak azon alacson ocsmányság, sőt gonoszság, meljel ezen meg romlott ember irántam viseltetett, olj isszonyatosan rút, ’s alacson, hogy ha az tudódnék, lehetetlen volna egy becsületes embernek is még csak reá is nézni; én azonban halgatok evel és minden boszus indulat nélkül nékie inkább jót, mint rosszat kívánok, azt az eggyet mind azon által töredelmes szível szánom ’s bánom: hogy iránta oljast tettem, a mire érdemes valóban nem volt ’s nem is lehet, és soha se is lészen.”

Döbrentei és Kazinczy vitájában hol a személyi sértődöttség, hol az elvi ellentét áll előtérben. Az alakuló akadémia gyű-

¹⁸⁶ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Pest, 1827. márc. 23. Uo. XX. k. Bpest, 1910. 230–232.

¹⁸⁷ Uo. 231.

¹⁸⁸ Cserey Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Bécs, 1828. márc. 27. Uo. XX. k. Bpest 1910. 473–474.

lésein is összekapnak a nyelvi kérdések felett és a vidéken élő barátaikat sietnek vitáikról értesíteni, természetesen mindenikük a saját sikerére hivatkozik. „Az akadémiai gyűlés végén – írja Kazinczy PONORI THEWREWK JÓZSEFnek¹⁸⁹ – nékem egy barátom előre megsúgá, hogy őrizkedjem, ellenségeim el akarnak vágni. – Ne félj; mondám, még szeretni fognak; s szerényen viselém magam, a mint azt a Himfy szava is mutatja. D. még nagyobbá teszi magát, mint már is – nagyon szívén fekszik az, s tud hozzá kulogásival, de Ignotus fallit. – Csak hadd menjen, míg mehet.”

A sok intrikát, a nyílt és hátmögötti támadásokat végül is KAZINCZY megúnta és szakított DÖBRENTÉVEL. Levelét nemcsak neki küldi el, de megmutatja és elküldi több barátjának is. E levél véget vet 24 éves hol baráti, hol ellenséges kapcsolatuknak és ezzel közöttük a harc véglegesen elmérgesedik. Kazinczy levelét Döbrenteihez, „A’ magyar Clavigohoz” címzi és BEAUMARCHAIS névvel írja alá. „Te engem úgy hurczolgatsz, mint nyelvtörőt, mint Czivakodót – írja Kazinczy Döbrentéinek.¹⁹⁰ – Hiszem, hogy igazán Nyelvtörőnek nézsz; ismerlek, ’s vártam azt tőled, de az engem nem bánt: hogy irigy Czivakodónak nézhetnél, nem hihetem; ismered forró keblemet, melly az igaz érdemet, ha ifjú, ha szegény emberben találja is, örvendő vallja érdemnek, ’s az ilyennek még kevélykedik barátságával; az efféle vádat **eredeti bűnöd** téteti veled, melly hajlékonyá tész azt a’ színt játszanod, a’ mit céljaid kívánnak, a’ ritkán tiszták. Téged elszédíte az a’ magad által is reményleni soha nem mert nagyság, hova mesterkedéseid juttatának el, nem érdemeid. De miként feledheted te, hogy az én hajlandóságom nélkül legfeljebb is egy falusi Papocska levél vala, nem hogy talentumod ’s talán még kevesebb tudománykád többet nem igen ígérhetének; vagy mint testvérid Vas- és Bors-áros? Minekutána Septemberben rád ordítám a’ mit szemtelen garázdaságod belőlem kisajtol, most pedig nyomtatásban rád hányt szabdalásaim rád ijeszthetnének, nem tartok többé, hogy pályámon beléd lehessen botlanom: de **tőled** annál inkább várhatom, hogy a’ mit ellenem rég olta üzsz, ’s már Pözsonyban is, most még dühösebben fogod. Itt vagyok tehát, elszánva mindenre, nevezetesen arra, hogy véres betűkkel fessek homlokodra a’ mit érdemlesz, ha elégtételt nem kapok – azt

¹⁸⁹ Kazinczy Ferenc levele Ponori Thewrewk Józsefhez. Hely nélkül, 1828. ápr. 6. Uo. XX. k. Bpest. 1910. 477.

¹⁹⁰ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gáborhoz. Pest, 1829. ápr. 2. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 38–39.

a' fogadást, hogy gaz suttogásid nekem és azoknak, a' kiket én tisztelek, szeretek, békét hagynak." Erre a levélre Döbrentei nem válaszolt, de nem is volt mit válaszolnia, hiszen az csupán egy régi, szakításra ért ellentét méltó befejezése volt. Közös barátai között azonban most is akadnak, akik újból kibékíteni szeretnék a két irodalmi vezért és egykori jóbarátot. GUZMICS IZIDOR 1829. júl. 30-án¹⁹¹ azt írja, hogy SZEMERE megígérte neki, „hogy D-it is meg fogja jó szívével szelídíteni. Adja Isten, hogy eggyek lehessünk.” Guzmics békítési szándéka azonban ezúttal is hajótörést szenved. Kazinczy és Döbrentei egyaránt folytatják tovább egymás elleni intrikáikat és örvendenek, ha barátai előtt ellenfelükkel gúnyolódhatnak. Kazinczy 1829. szept. 1-én¹⁹² írja kárörömmel Szemere Pálnénak, hogy Döbrenteit milyen kellemetlenség érte balatoni útjakor. „Édes Assz. Húgom – írja Kazinczy – nemtelen öröm, de valóban örvendek, hogy az Alpensängerek azt a pöföt megpufogtatták, 's óhajtom, hogy a' hír igaz hír legyen. Becsületes ember az olly szerencsétlenségnek nem örvendhet, de ha meg van, én róla le nem szedhetem. Ismerem a' mi kedves barátunk lelke' nyugalmát, 's képzelem, hogy csendesen nézte annak a' magával nem bíró rossz és bolond embernek a' hidegségét. Én neki szelídítő levelet akarék már írni; de jobbnak látom abba hagyni azt. Bolondság javulást reményleni a' fényre és pénzre szemtelenül törekszőtől. 'S minek keresni azt, hogy vele jól lehessünk! Hagyjunk békét, hogy békénk lehessen tőle; az elég. Nekem ugyan az ő barátsága soha sem kell többé.” Kazinczy merev visszautasításán hajótörést szenvednek a békítők: Guzmics és Szemere jó szándékai. Kazinczy tovább gúnyolja Döbrenteit és 1829. szept. 9-én írt levelében¹⁹³ Szemerétől újra megkérdi: „Igaz e, hogy az Alpensängerek megpüfögeték a' büdösbankanyaktekerceset? Mert úgy bánik épen taréjával, mint a' büdösbanka, 's úgy tekergeti nyakát, mint ez.” Kazinczy intrikáit barátai közül sokan ízléstelennek tartották, mások viszont, hogy neki kedveskedjenek, Döbrentei ócsárlásában még rajta is túltettek. Kazinczy egyébként Zádor Györgynek írt levelében Döbrenteit „feszpöfnek” gúnyolja és 1830. febr. 18-án¹⁹⁴ azt írja,

¹⁹¹ Guzmics Izidor levele Kazinczy Ferenchez. Balatonfüred, 1829. júl. 30. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 86.

¹⁹² Kazinczy Ferenc levele Szemere Pálnéhoz. Újhely, 1829. szept. 1. Uo. XXI. k. 1911. 114.

¹⁹³ Kazinczy Ferenc levele Szemere Pálhoz. Széphalom, 1829. szept. 9. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 117.

¹⁹⁴ Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgyhöz. Széphalom, 1830. febr. 18. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 220–221.

hogy a „veszett kutyának ugyan legjobb kitérni, de az sem rossz, ha megsrétézzük. Így csak titkon bánt, a' mit el nem kerülénk vala, ha meg nem srétézzük volna is. Hadd tudja meg, hogy nekünk soha nem kell többé.” Ebben az áldatlan személyi harcban és gyűlölködésben, amelyben Kazinczyn és Döbrentein kívül csaknem minden író belekeveredett, kevesen maradtak érdek nélkül tárgyilagosak és még kevesebben emelkedett szelleműek. A vak gyűlöletben, az egymásra szórt ízléstelen rágalom özőnében, üdítően haltnak Guzmics Izidornak igazi keresztyén érzéstől áthatott, megértő és humánus szavai: „Én a mit érzek, tudom sértés nélkül adni – írja Kazinczynak¹⁹⁵ – 's haki így is sértve érzi magát, az igen kényes nebánts virág. Én Döbrenteivel jól állok, 's állani akarok, míg Ő nem akar nem állani. Az én hivatalom kötni, és soha nem bontani.” Guzmics, Szemere, Bölöni Farkas Sándor és még néhányan csak kivételek az írók és tudósok nagy táborából, a többséget a szenvedélyek, érdekek és személyi gyűlölet hajszolják tovább egymás ellen.¹⁹⁶

Az apró pletykák és intrikák közben nagy vita tör ki az írók táborában a Conversations Lexicon körül.¹⁹⁷ Ebben a harcban rövidesen Döbrentei kerül a küzdelem központjába és ellenségei, köztük elsősorban KAZINCZY, leplezetlen kárörömmel szemléli barátja kíméletlen meghurcoltatását, megtépászását. Döbrenteit FENYÉRI¹⁹⁸ és BAJZA¹⁹⁹ támadják meg, majd Döbrentei²⁰⁰ válaszolt az ellene intézett támadásokra. E két írásból értesül először a kitörő viharról Kazinczy. „Apr. 3d. vevém azt a' mit Döb-

¹⁹⁵ Guzmics Izidor levele Kazinczy Ferenchez. Pannonhalma, 1830. febr. 20. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 222.

¹⁹⁶ Döbrentei Gábor írja Budáról, 1829. jún. 25-én Bölöni Farkas Sándornak: „A Nemzeti Múzeum plánját nehezen kaphatom meg, mert ritka már, de élő szóval elmondok majd s lefestek mindent, a mihez képest az Erdélyi Ritkaságok gyűjteményének Múzeumát alkothatjátok mellynek ugyan nagyon kívánom életét. Lám én is megindulék abban, az Arankánál volt Alapot a M. Tudós Társasághoz csatolni akarván, mellynek plánja a Bécsi Kabinetben maradt. Te ne nyugodj, míg azon gyűjteményeket Kolozsvárra nem viszitek s itt az Országháznál vagy 3–4 szobát nem nyitattok, melléje, egy őrt adván. Részemről ugyan inkább szeretem, ha ezen dolgozol, mintsem, ha Odessza felé mentél volna.” Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1944. I. f. 49.

¹⁹⁷ A Conversations Lexikon per leírását l. *Pintér Jenő magyar irodalomtörténetében*. V. k. Bpest, 1932. 41–43. l.

¹⁹⁸ Fenyéri Gyula, *Egy szó Döbrenteihez*. Pest, 1830.

¹⁹⁹ Bajza József, *Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations Lexikon ügyében*. Pest, 1830.

²⁰⁰ Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Széphalom, 1830. ápr. 6. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XXI. k. Bpest. 1911. 263.

rentei felel Fenyérinek és a' mit Döbrenteinek Bajza – írja Kazinczy Guzmicsnak.²⁰¹ – Addig pörök felől semmit nem tudtam. Döbrentei rendesen magasztala magát az OTTO WIGAND szája által, 's kénytelen vagyok vallást tenni, hogy Literaturánkban olly járatlan vagyok, hogy sem azt nem tudtam soha, hogy Döbrentei köztünk olly magas polczon áll, sem azt nem, hogy ő nekünk Campénk, mert a' Gyula' könyvét én közép-szerű munkának sem tudtam ismerni. Ellenben a' Bajza' feleletét csudálom, irigylem. Melly tűz és melly nyugalom! melly szép harag és melly szerénység! melly nemesség és melly erő! Énnekem ez szint olly kedves, mint az ő legszebb dalai, mellyek felől azt jövendölöm, hogy a' maradék is énekelni fogja.” Kazinczy Döbrenteiről viszonylag mérsékelt hangon írt Guzmicsnak, de pár nap múlva igazi arcát felfedte a ZÁDOR GYÖRGYHÖZ intézett levelében.²⁰² „Nagyobb dicsőséggel, mint Bajza a' fész és pöf' emberét, Apollon verte le az undok Pythont, 's örvendek diadalának, 's úgy irigylem ezt a' gyönyörű tüzes megszólalást, mint gyönyörű dalait, Literaturánk' kevélységét.” „Ha az az össze férceit Conversations-Lexicon kontárnív lesz is, köszönjük neki, hogy ezt a gyönyörű megszólalást okozta.” „Nem csináltam belőle titkot, sőt akartam 's akarom, hogy tudva legyen, hogy én azt a' pénzt és pillogást éhező és szomjúzó balgatagot nem szeretem, hogy bolondságait gyűlölöm; de belőlem, midőn diadaltoknak örvendek, nem gyűlölség szól, hanem a' jó szeretete 's a' bolondság és vak dölýf 's a' ravasz fordulások' utalása.” Kazinczy örömebe azonban nemsokára keserűség is vegyült. Ugyanis a Conversations Lexicon nagy perének másik vádlottja: GR. DESSEWFFY JÓZSEF régi jó barátja és tisztelője volt. Az iránta érzett hála és szeretet arra kényszerítik Kazinczyt, hogy barátaihoz írt levelében mérsékeltlen nyilatkozzék nemcsak a nagy irodalmi peréről, de magáról Döbrenteiről is, akinek ügye szorosán összefonódott a gr. Dessewffyével. Kazinczy természetesen fájó szívvel teszi ezt, mert ha Dessewffy személye nem lett volna összekötve a Döbrenteiével, úgy most szabadon támadhatná ellenfelét és segíthetne Bajzáéknak nagy vetélytársa leszúrásában. Ez a mérsékelt hang, az érdek szülte kényszerű hallgatás hangja érződik ki Kazinczynak a Bajzához, Guzmicshoz és Zádorhoz az irodalmi pör alatt írt leveleiből. „A Döbrenteianákból tegnap estvéig csak

²⁰¹ Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Széphalom, 1830. ápr. 6. Uo. XXI. k. Bpest 1911. 263.

²⁰² Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgyhöz. Hely nélkül, 1830. ápr. 6. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 265.

azon két darabot láttam, melyet nekem Ti küldétek meg, édes barátim – írja²⁰³ Zádornak és Bajzának. – a’ Többit csak az olta ismerem. Innen látom, hogy a’ perbe belé van fonva Gróf Dessewffy is, ’s nékem ez ellen harcolnom nem szabad; ellene soha semmit tenni nem fogok, ’s titkon még inkább nem nyilván. Gróf D. a’ Conversations-Lexicon által Döbrenteivel össze van fonva; a’ ki Döbrenteit bántya azt a’ Gróf saját személye bántójának fogja tekinteni, ’s nekem az a tisztem a’ Gróf eránt ’s magam eránt, hogy e’ gyanúnak még csak árnyékát is kerüljem. Én tehát pereteknek csak spectatora leszek, soha nem részese; ’s innen kérlek, hogy bajomat Döbrenteivel hallgassátok el, és engemet e’ patvarba belé ne vonjatok.” Ezután Kazinczy elmondja vélekedését Döbrentei várható állásfoglalásáról. „Látom én a’ Döbrentei első feleletéből – írja Kazinczy – hogy ő ezt kiáltozza: *Győzőm kell, vagy elveszek.*”²⁰⁴ Sikert kíván Bajzáéknak, de levele végén újból nyomatékosan kéri barátait, hogy a Döbrenteivel való „összeakadását” ne vigyék a nyilvánosság elé, mert rajtuk ez úgyse könnyítene. Ugyanilyen enyhe hangon ír Kazinczy Guzmicsnak a perről. Április 18-án²⁰⁵ Kazinczy újból érdeklődik a Bajzához írt levelében a nagy irodalmi per iránt. E levelében megjósolja, hogy „Döbrentei kész feláldozni pénzét is, a’ mit pedig nagyon szeret, de a’ melyet sokféle úton tud csinálni ’s még most is csinál, mert ha most bukik, oda van.” Megjósolja azt is, hogy a lexicon feltétlenül meg fog jelenni és lehet, hogy jó is lesz, „Ha jó lesz a’ munka, én gyűjtök neki tömjént, mert azt érdemlenni bizony fogja.” „A ti feladatotok csak az lehet – írja vígaszúl barátainak Kazinczy, – hogy becsületben léphessetek le a’ harcz arénájáról.” Ebben az érdekszülte hangulatban jó elő ismét GUZMICS, a közös jó hajrát és próbál újra Kazinczy lelkére beszélni. Szomorúan állapítja meg, hogy milyen káros az a „rút scéna”, melyet az írók egymás elleni harcukban rendeznek. „Én, megvallom, Döbrenteit becsülöm – írja Guzmics²⁰⁶ – kedvellem; ő nincs szép tulajdon ’s érdem nélkül; a gyengeségek engem nem indegenítnek. Mi a pénzszerelmet illeti, nem dolgozom; sajátjával kiki tehet miattam, a mit akar. Gyűlölöm a mindig zárt markú fősvénységet; de becsülöm a gondos, taka-

²⁰³ Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgyhöz, és Bajza Józsefhez, Újhely, 1830. ápr. 16. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 277–278.

²⁰⁴ Uo. XXI. k. 278.

²⁰⁵ Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgyhöz és Bajza Józsefhez. Széphalom, 1830. ápr. 18. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 283.

²⁰⁶ Guzmics Izidor levele Kazinczy Ferenchez. Pannonhalma, 1830. jún. 8, Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 304.

rékos költőt. 'S az, a ki szeret... öltözködni, szép körökben megjelenni; tiszta, jó ízlésű házat tartani, kényére utazni, az ilyen nem fősvény. Illyen pedig D.'²⁰⁷ Majd elküldi a SZEMERE felszólítására róla és Döbrenteiről írt összehasonlító jellemzést. E jellemzésből elének tárul Guzmics egész szerető, jóságos egyénisége, mindenkit kibékíteni akaró nemes szándéka. „K. úgy ír, mint a ki írni nem köteles, csupa tetszésből; D. inkább kötelességből. Az inkább maga kényét, ez inkább másokét látszik tekinteni. Azért az első nem mástól akarja érteni mi jó, mi szép; emez figyel inkább a közvélekedésre. K. nem aggódva bájos; D. férfias; abban érezhetni az erőt, ebben inkább tapinthatni. D.-ben a gond kitünik, K.-ban röjtözik. K. a Grátziáknak, D. inkább a Musáknak gyűjt tömjént. D. lépdél, K. szökdeli; ez mosolyogva nyilaz, az dörögve haragszik stb.”²⁰⁸ Guzmics levele meghatotta valamennyire Kazinczyt, mert 1830. június 18-án²⁰⁹ így ír neki: „Örvendjünk a' jónak akár Döbrentei teszi, akár Fenyéry, utáljuk a rosszat akár Bajzában, akár abban az Úri emberében a' kinek a tudomány szeretete megnesemesítette lelkét stb.” Milyen más ez a hang, ha talán nem is egészen őszinte, mint az alig néhány héttel azelőtt írott leveleké. Ugyanilyen hangon ír Kazinczy 1830. jún. 29-én²¹⁰ SZALAY LÁSZLÓnak is. HORVÁT ISTVÁN előtt azonban ismét kitör régi dühe Döbrentei ellen, bár a Conversations Lexicon perében pártatlanságára hivatkozik; „egyébaránt” – írja Kazinczy²¹¹ – én magamt a' perbe sem nem avattam, sem soha avatni nem fogom. De megmondám D.-nek, hogy elébbutóbb így jár. A' ki olly fenn hordja a taréját, a' ki Fáy Andrást, az ártatlant, az uczán összetermetté; Szemerét, a' beteget, össze infá-

²⁰⁷ 1830. máj. 16-án írja Döbrentei Bölöni Farkas Sándornak, hogy „Wigand egy időszaki Írást akar ki adni A sas cím alatt”. „Redactor-nak” őt hívta meg. Döbrentei kéri barátját és általa Kelemen Lajost, hogy dolgozzanak a lapban, mert „míg legalább 6 bizonyos együtt dolgozóm nem lesz, nem ajánlom magamat a redactorságra”. Ugyanebben a levélben a Conversations Lexikon perrel kapcsolatban így ír: „Engem már dicséret se ragad, gyalázat se bánt. Aki 10 csatában volt, a következőkre hidegen megyen önerejével.” Panaszkodik az erdélyiekre is: „Az az Erdély csupa indolencia hazája.” Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1944. I. f. 50–51.

²⁰⁸ Guzmics Izidor levele Kazinczy Ferenchez. Pannonhalma, 1830. jún. 8. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. *Kazinczy Ferenc levelezése*. XXI. k. Bpest, 1911. 304–305.

²⁰⁹ Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Széphalom, 1830. jún. 29. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 310.

²¹⁰ Kazinczy Ferenc levele Szalai Lászlóhoz. Újhely, 1830. jún. 29. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 324.

²¹¹ Kazinczy Ferenc levele Horvát Istvánhoz. Újhely, 1830. jún. 29. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 328.

misemberezé; a' ki egy Dámának, a' mit atyjától 's testvérétől tudok, olly gorombaságokat monda, végre is rosszul jár. Ut tu fortunam, sic nos te, Celse, feremus.”

E harc közben, 1830. nov. 17-én²¹² írja Döbrentei utolsó levelét KAZINCZYHOZ. Ebben a levélben Döbrentei röviden és hivatalos stílusban értesíti Kazinczyt, hogy a „Társaság Igazgató Tanácsa” rendes taggá választotta. Ez az udvariassági gesztus Döbrentei részéről egyáltalán nem jelentette a kibékülést. A harc közöttük egyelőre lecsillapodott, hogy aztán nemsokára újból és még hevesebben fellángoljon.

1831. márc. 11-én írja²¹³ Kazinczy GUZMICSnak Pestről: „Nem tudom, édes barátom, a' Kritikai Lapokat vetted e, ismered e. Szántam Dezsőffyt, midőn azt megolvastam, 's haragszom Döbrenteire, hogy azt a' tiszteletes embert az ő védelmére kényszerítette. Bizony ez nagy vétke Döbrenteinek. Te is az okosság azt tanácsoljátok, hogy ne mutassam elhülésemet ez eránt a' hiú ember eránt, de nem fogadhatom szavakat, 's tiszta lévén, szabadon eresztem magamat érzéseim' ragadozásinak. Nemtelen tenni nem fogok; eránta mind azt a' mit a' társaságos élet Törvényei kívánnak, mindég fogom teljesíteni; goromba volnék, ha e' részben nem adnám meg neki a' mivel az ő formáknak tartozom: de magamnak is tartozom valamivel – azzal, hogy mutassam, látassam, hogy én az olyan ember' barátja nem lehetek. Nem ő tolt a el a' mi díszünket, Horvát Istvánt? Ő nem pirult elsőb lenni a' Philosophiában, mint a' Philosophiát a' Magy. Universitásban tanító Professor? Még a' Cholera morbus gyógyítására is kiküldeti magát, csak az neki ígérjen pillogást és pénzt. Pillogjon, ha akar és ha nem pirúl; de összetaposni a' magánál jobbakat, hogy elől állhasson, azt érdemli, hogy az ember éreztesse vele, hol kellene neki állani. De még róla!” WESSELÉNYI MIKLÓSNAK sem ír szebben Döbrenteiről. A hozzá 1831. március 11-én Pestről²¹¹ írt levelében egykori barátját SCHÉDELLEL hasonlítja össze, természetesen az utóbbi javára. „Szeretem azt a' tüzes, lelkes, tanult ifjút, – írja Schédelről Kazinczy. – Bár sok volna ilyen. Én őt óhajtanám Secretariusnak, nem az általam egykor szeretett, most ugyan nem szeretett, és bátran mondom nem *szerethetett* Döbrenteit.” Szemerét Döbrenteihez hasonlítva, így ír: „Ha Szemere

²¹² Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferenchez. Pozsony, 1830. nov. 17. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 403–403.

²¹³ Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidorhoz. Pest, 1831. márc. 11. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 481–482.

²¹⁴ Kazinczy Ferenc levele br. Wesselényi Miklóshoz, Pest, 1831. márc. 11. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 483–484.

a' kétszer kettőt ötnak mondja, Döbrentei pedig négynek, úgy én soha sem mondom, hogy Döbrentei nem tudja az Arithmetiát 's Szemere tudja. De, hogy más az én Szemerém, mint Döbrentei, azt kimondani nem pirulok. Sőt akarom, hogy az egész világ tudja, ha akarja, hogy én Szemerét lelkestül szeretem: Döbrenteit nem felette igen nagyon.²¹⁵ Levele további részében elmondja Kazinczy, hogy az akadémia egyik legutóbbi ülésén szó volt arról, hogy ki legyen a tudós társaság folyóiratának szerkesztője. Kazinczy és társai a Döbrentei-ellenes FENYÉRIT ajánlották. Gr. Dessewffy ezt a tervet azzal utasította vissza, hogy Fenyéri nem lehet szerkesztő, mert Döbrenteiről azt állította, hogy nem tud magyarul. KÖLCSEY ekkor felállt és elvi alapon, a kritika szabadságára hivatkozva megvédte Fenyérit DESSEWFFYVEL szemben. Ekkor „Döbrentei szólni akart; – írja Kazinczy, – de Kölcsey ezt kiáltotta reá: Neked itt szólni nem illik” SZEMERE pedig a Dessewffy háta megett hozzá tette: „Annál inkább, mert még nincs bizonyítva, hogy Fenyéri nem igazat monda Döbrenteinek.” Végül még Döbrentei stílusára célozva, azt írja Kazinczy, hogy az „*oláh czifraságú* beszéd, értelem és dolog nélkül. Illyen a' Makbethje, illyen a' Jorick és Eliza Leveleinek fordítása”. E fenti idézetek két tényre mutatnak. Egyrészt arra, hogy Kazinczy, Guzmics és néhány barátja tanácsára, másrészt arra való tekintettel, hogy Döbrenteivel hivatalosan is érintkeznie kellett, valamennyire mérsékelte támadásai hevét ellene, de lelke mélyén megbocsájtani már nem tudott ellenfelének. Valamennyire enyhíti haragját az a tény is, hogy Bajza már más szempontból mindkettőjüket megbírálta, és hogy Dessewffy is közös barátjuk. „Én, a'ki soha se védelmezem magamat, keményebben védelmére kelek Döbrenteinek, és Zajbaj Úr szép levelét traverstirozom”, – írja gr. Dessewffy Kazinczynak.²¹⁶ – Kazinczy terveinek, intrikának váratlan halála vet véget. Hatalmas kolerajárvány tör ki és az egész ország rettegve, borzadva szemléli a járvány pusztításait. Utolsó leveleiben Kazinczy sok érdekes részletet ír le a járványról és arról a félelemről, mely mindenkit eltöltött a közeledő halál látására. Utolsó előtti levelében azonban ráér halálfélelme ellenére is még egyet ütni Döbrentein. 1831. augusztus 19-én,²¹⁷ néhány nappal halála előtt BÁRTFAY LÁSZLÓ-

²¹⁵ Uo. XXI. k. 484. l.

²¹⁶ Gr. Dessewffy, József levele Kazinczy Ferenchez. Szentmihály, 1831. máj. 13. Uo. XXI. k. Bpest 1911. 550.

²¹⁷ Kazinczy Ferenc levele Bártfay Lászlóhoz. Hely nélkül, 1831. aug. 19. Uo. XXI. k. Bpest, 1911. 649–650.

nak a következőket írta: „A’ nagy gyűlése az Akadémiának elhalada, ’s örvendek annak; én most ott nem lehetek vala. Pedig azt csak Schédel és Kis Oratiojik miatt is óhajtottam. – Ugyan édes barátom, mi lesz abból a’ Döbrenteiből, ha tudniillik még szerencsétlenebb lehet, mint a milyenné magát már tette! Láttad e azon hivatalos megszólítását, hogy adjuk be, melly segéd könyveket bírunk a’ Lexicon dolgozására? Fesz és pöf! ezt kiáltom, ha meg ölnék is érte, mert ezt nem indulatból, hanem meggyőződésből mondhatom. Bár csak az ilyen Circulárék dolgozását Schédelre bíznák az előlülök.” – Ezek Kazinczy Ferenc utolsó szavai Döbrenteiről. Néhány nap múlva, augusztus 22-én Kazinczy kolerát kapott és a halál elragadta örök eszményei és földi küzdelmei világából.

Az előbbieken láttuk KAZINCZY Döbrentei-ellenes álláspontját, vizsgáljuk most meg Döbrentei nézeteit Kazinczyról, mert úgy a kortársak, mint az utókor kettőjük nagy perében egyoldalúan csak Kazinczynak adott igazat.

Kazinczy nyílt és burkolt támadásaival szemben Döbrentei sem maradt tétlen. Egykori vezérével most már teljesen szakít és nem őrzi meg a tárgyilagosságnak még a látszatát sem. Barátaikhoz írt leveleiben most már nem elvi alapon támadja KAZINCZYT, hanem gúnyos, csípős modorban és kegyetlen, semmire nem tekintő vadsággal tör rá. Azonban Kazinczyhoz hasonlóan ő is óvatos. Baráti körének azokhoz a tagjaihoz írt leveleiben, akik nemcsak vele, de Kazinczyval is jóban voltak, ellenfeléről tárgyilagossággal írt, míg a Kazinczytól távolabb állókhoz intézett sorokban már leplezetlenül tör egykori mestere írói becsületére. Gróf Dessewffy József, Guzmics Izidor, gróf Gyulai Lajos és testvérei, Wesselényi Miklós és végül Bölöni Farkas Sándor mindkettőjüket szerették és nem akartak beleszólni vitájukba, ezért úgy Kazinczy, mint Döbrentei a hozzájuk írt levelekben a tárgyilagosság halvány látszatát megőrizve szidják egymást és védik megsértett becsületüket.

Döbrentei 1831. május 12-én²¹⁸ HORVÁTH ENDRÉHEZ írt levelében Árpádról írt eposza sikeréről számol be, majd így ír a körülötte zajló harcokra célozva: „Több illyest rád és más Író pajtásinkra nézve kedvezőt örömmel írnék mindenkor, gyulna szívem ügyünk haladásain, dicsőséget éreznék midőn új koszorúsaink nemes lélekkel virradoznának fel, de mikor most csak a pizkos

²¹⁸ Döbrentei Gábor levele Horváth Endréhez. Buda, 1831. máj. 12. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. K. 1943. II. f. 142.

veszekedések folynak, elfanyarodva mondom: E hazából semmi se lesz, egyenetlenkedő irigy, pulya firkálói miatt, mert most újra lásd Kazinczynak útját Pannonhalmára, Esztergomba és Vágra. Rólad és rólam milly megvetéssel ír!” E levelében elmeséli még Döbrentei, hogy amikor Guzmicsnál volt Pannonhalmán, a monostor kertjében néhány fát íróbarátaik tiszteletére megjelöltek. Az egyik fára az ő nevének kezdőbetűjét és az esztendőt is bevésték. „Akarom, hogy Pannonhalma ne felejtse el, hogy látott” – írja büszkén Döbrentei. – 1831. június 4-én²¹⁹ újból ír Döbrentei HORVÁTH ENDRÉNEK és örömét fejezi ki barátja szándéka felett, hogy Kazinczyt ő is meg akarja támadni. „A mit Kazinczyra a hiúság caricaturájára nézve írsz, *helyben hagyom*. Én elébbeni leveledből az öt hazugságot akartam kiírni, s ami abból kiadandó volna a tudományos gyűjteménybe tenni.” Majd beszámol a Kazinczy-ellenes tábor terveiről és különösen Bajza tervezett támadásának örvend. „Szükség valóban – írja Döbrentei, – hogy Kazinczy csapodársága, bujtogató lelkes hírvadászatja, nyelvgázolásai, hazugságai előterjesztessenek. Ird meg tehát, a mit garabonczás Pannonhalmi útjára nézve Te akarsz, mutasd ki 5 hazugságát, nemes erővel, nevelt tónussal, s küldd hozzám. Én vagy a Tud. Gyűjteménybe vagy a Sasba adom tüstint. S ennek haladni nem kell, míg frissében az útja emlékezete. Már mondtam is, hogy felelet nélkül nem marad. Különösen kaczagják, hogy nem az Apát hivatott s ő azzal akar fényt adatni magának, hogy *fákat bérálni* nem szoktál s hogy az almafa az idén is termett, holott ő kifagyatta. Fát várt ő is elneveztetni magáról, s ez nem lévén csúfolódik! Igazad van, utazott volna inkább nyomorúságban szenvedő feleségéhez és szegény gyermekeihez.

Rám számot tarts e dologban is. Nálam igen sok van Kazinczy rovásán, de hallgaték, ez előtt egészségtelen voltom miatt, majd néha az is tartóztatott, hogy ő ajánlván Erdélybe jó helyre, ha bármi igazat fedek is fel, ő csóválásaival háládatlannak kiáltoz, most pedig magam külön azért nem szólottam még fel, mert Szalai Imrétől azt hallám, hogy ő s pajtásai, (kik azonban útja miatt tőle elállottak) addig akarnak engem boszantani, míg a Titoknokságot le teszem s én azt gondolám, nemes tőrészel, győzöm-meg őket, okot nem adva, hogy a Titoknokot perlőnek, házsártosnak ne kürtöljék. De barátom sértése kiköszörülésében részt veszek, s nem sokára elé állok én is. Ott küldöm ő reá gr.

²¹⁹ Döbrentei Gábor levele Horváth Endréhez. Buda, 1831. jún. 4. Uo. 143.

Desewffy József epigrammáját, melynek kiadása hatalmában volt, annyi idő oltá lévén nálam. Most ha a Gróf nem bánja, a Sasban jó ki. Thaisz felveszi, már mondotta.”

Döbrentei tehát, nemcsak szűkebb baráti köre előtt, de az összes általa elérhető helyeken intrikál, harcol Kazinczy ellen. A harc számára előnyösebb feltételek között folyik, mert míg KAZINCZY vidéki magányában csupán a barátaihoz írt leveleiben tud ellene küzdeni, addig ő a levelezésen kívül elsősorban; személyi kapcsolatai és összeköttetései révén széles körökben tudja elhelyezni részben igaz, részben azonban rosszindulatú vádjait Kazinczy ellen. Döbrentei előnye, hogy a magyar fővárosban él és mint az akadémia titkára a magyar szellemi életnek jóformán minden számottevő tényezőjével vagy baráti, vagy hivatali kapcsolatai voltak, az öregedő, élete végén járó Kazinczy viszont vidéken élve, egykori barátja intrikáiról nem mindig, vagy sokszor csak későn értesült. Így ebben az áldatlan harcban a taktikai előny kétségkívül a Döbrentei oldalán állott. Döbrentei pedig a fiatalok és beérkezettek kegyetlen fölényével támadott, harcolt vélt igazságáért, nem is sejtve, hogy e harcban még életében el fogja veszteni a csatát. 1831. július 3-án²²⁰ ismét ír HORVÁTH ENDRÉNEK és őt a Kazinczy-ellenes összeesküvés újabb fejleményeiről értesíti. „Jó, hogy már készen apológiád – írja – s jó még magadnál tartanod hültebb általnézés végett, mert eleven legyen, de magas csendességű. Az ilyen ver, lapít, igazán. Elmaradnia nem kell, nem lehet, nem szabad. Kaz. hazugságait való gyanánt Rajtad száradni hagyni gyávaság volna s én nem volnék az Igaznak barátja s Tiéd, ha így nem szóllanék. Hinni fogod pedig, hogy így elbeszélnék, ha a Gáborfa elfagyása iróniás említése által s egyéb gorombaságával engem nem sértett volna is. Diadalod bizonyos, ha a már velem közlött hazúg pontokat felhozod s midőn emlited, hogy az almafa az idén is terem! Hiszen csak ez egyedül kaczagás tárgyává teszi a bőrében meg nem férő embercsét.” Sajnos, Horváth Endre Döbrenteihez írt válaszát, nem ismerjük és így a készülő Kazinczy-ellenes támadás történetének megírásánál csaknem kizárólag Döbrentei leveleire vagyunk utalva. Döbrentei a következő levelében ismét beszámol a közös harc eseményeiről. Az együtt készített Kazinczy-ellenes írás címéül ezt adta: „Felvilágosítás Kazinczy útjának 25 dik lapjára. Motto: Des eilten Herren Maske soll herab.”²²¹

²²⁰ Döbrentei Gábor levele Horváth Endréhez. Buda, 1831. júl. 3. Uo. 145.

²²¹ Uo. 145.

Horváth írását Döbrentei saját érdekei és a harc taktikai szükségletei szerint dolgozta át, természetesen sokszor az igazság rovására. Így pl. azt írja, hogy „Somogyi Gedeon említését kihagytam, mert azt pasquillusnak (ámbar jól talált sokat) hirdettek, s főképp, mivel azt mondták, hogy Neked és Kisfaludy Sándornak s Téli Takácsnak benne része van. Ne hogy tehát az a per megint feltámadjon, van egyéb elég sok e levelekben, a mi Kazinczynak inát szegik, a mint mondod.

A Monostor kertje fájira volt betű metélést is elhagytam. Annak említésével csak GUZMICS embereivel lenne bajod, s mi nek. Lesz idő még azt a gyerekjátékot akkor említeni, midőn majd esztendő múlva a betűk hasításaiba macska méz fakad.” Levele végén arra kéri barátját Döbrentei, hogy közös írásukat javítsa át, tegyen rá megjegyzéseket és Győrött nyomtattassa ki. A tervezett röpirat megjelenése azonban elmaradt. Az áldatlan harcnak véget vetett Kazinczy tragikus halála és a nemzet, nagy fia elhunytán érzett részvéthangulatában elnémultak az egykori ellenségek is. Döbrentei akkor ezt írja HORVÁTHnak:²²² „Szeptemb. 18d. ezt írod: Pálfalvi leveleit ha Thaisz már kiadta, ám legyen, ha ki nem adta, oda neki, kihagyhatja, meg halt már az érdeklett tárgy.

A dolog így van, A cholera miatt későbbt adhatám által Thaisznak e leveleket. Érkezett Kazinczy halála híre. Akkor (mivel Rám bízád) kitörlöttem mindent a mi élesebb volt, s csak azt adtam által a minek az igazság felfedezése végett etiam post fata, kilehete jöni, mivel historiai személyről nil nisi verum, útja mégis fenn marad. Azonban Thaisz panaszolt a kézirat eltévedése felől. De érkezvén leveled, elég későn Nagy Bencze volt legénye által, már most tehát *nem jő ki felvilágosításod*. És így a kéziratot visszakértem s hozzád küldjem, úgy é?”

KAZINCZY halálával véget ért két nagy irodalomszervezőnk elvi és személyi harca. A meghalt irodalmi vezér örökéért azonban most még élesebben megindult az írók egymásközötti küzdelme. DÖBRENTÉI talán egy pillanatig azt hihette, hogy egyedül és győztesen maradt a porondon, de e hitében csakhamar csalatkoznia kellett. Az az összeesküvés, amit ő szőtt Kazinczy ellen, a sors kegyetlen gúnyjából most már ellene fordult, sőt még azok az írók is, akikkel együtt haladt Kazinczy rágalmazásában, szintén szembefordultak vele és hirtelen pálfordulással Kazinczy védőiként léptek fel, csak azért, hogy Döbrenteit ezen a címen is

²²² Uo. 147–148.

támadhassák. Már ekkor megszületik a vád ellene, hogy Kazinczyval szemben igazságtalan és hálátlan volt és ez ellen a vád ellen hiába védekezik. A súlyos vád haláláig kíséri és azután is kísért emléke ellen. Irodalomtörténetírásunk egyoldalúan Döbrenteit marasztalta el e perben, de az igazság az, hogy egymás rágalmozásában elsősorban nem elvi, személyi ellentétek fűtötték szenvedélyüket. E harcban vesztes csak maga az irodalom és a sokat hangoztatott magasabb nyelvi és esztétikai szempontok voltak. Kifogásolták Döbrentei kétszínűségét is, de ugyanakkor elfelejtkeztek arról, hogy Kazinczy ítéleteit sem mindig a tárgyi igazság vezérelte, hanem nagyon sokszor a vélt érdek és a személyi barátság. Döbrentei hiúsága is számtalan támadás tárgya volt, de hiúságban Kazinczy sem maradt mögötte. Az írók nagy része kifogásolta Döbrentei udvaronc szellemét, arisztokrata összeköttetéseit is. Ez a vád helytálló ugyan, azonban a Döbrenteit támadó írók egy-két kivétellel szintén vagy udvaronc szelleműek, vagy arisztokrata barátságra vágyók voltak.

KAZINCZY halála után újból fellángolt tehát a harc és Döbrentei, akinek dicsőségét a Kazinczy-ellenes támadásokon kívül a Conversations Lexicon pere is megtépázta, most már szembe találja magát a magyar irodalom, legnagyobb és legbefolyásosabb íróival: VÖRÖSMARTY és BAJZA egész táborával. Ez a szellemi befolyásban uralomra jutó írói kör elhatározza, hogy addig nem szünteti meg a Döbrentei elleni harcot, amíg meg nem semmisítette Döbrentei egész irodalmi befolyását és alá nem ásta teljesen még megmaradt írói tekintélyét. Döbrentei ekkor férfikora delén áll, felveszi még ellenfelei feléje dobott kesztyűjét, küzd és harcol a most már nemcsak személye, de az állása ellen törő ellenségeivel, azonban egyre inkább kezdi érezni, hogy egyedül marad és az áldatlan harcban a maga fél-igazságaival előbb-utóbb el kell buknia.

Döbrentei Gábor és gr. Széchenyi István.

Döbrentei Gábor baráti körének Kazinczy Ferenc, Bölöni Farkas Sándor, Berzsenyi Dániel és gr. Széchenyi István voltak legkiemelkedőbb tagjai.

Döbrentei Széchenyivel az Akadémia-alapítás nagy lángolásának idején ismerkedett meg, de együtt dolgozik vele a Lóverseny Egyletben és a Nemzeti Kaszinóban is. Döbrentei naplójából figyelemmel kísérhetjük e barátság fontosabb állomásait. „A legnagyobb magyar” rokonszenve kárpótolja Kazinczy elvesz-

tett kegyét, de a sors különös végzéséből ennek a barátságnak is hasonló vége lett.

1828. január 21-én a Kaszinó alapszabályainak kidolgozása ügyében gyűlés volt. A szabályokat másnap, január 22-én adták be két nyelven. A magyar szöveget gr. Széchenyi, Wesselényi és Döbrentei készítették el, a németet Podmaniczky.²²³ A Kaszinó 1828. február 3-án tartott közgyűlésén pedig az alapszabályokat maga Döbrentei olvasta fel és terjesztette elfogadás végett a tagok elé. Döbrentei tehát hasznos segítőtársnak bizonyult Széchenyi legkedvesebb terveinek végrehajtásánál. Még apró, jelentéktelen dolgokban is Széchenyi kikéri a tanácsait. Így a Felsőmagyarországi Minerva számára Széchenyi tervezett egy számot, mert a folyóirat külső alakjával nem volt megelégedve. E terv elkészítésében szintén Döbrentei segítségét vette igénybe.²²⁴ Döbrentei Széchenyi barátságát kihasználva igyekezett rajta keresztül minél nagyobb befolyásra szert tenni. Ismerte Széchenyi hiúságát, ezért nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy azt dicséreteivel táplálja. Széchenyi 1828. okt. 19-én örömmel jegyzi fel naplójába²²⁵ a Döbrenteitől hallott dicséretet. „Als Andrasy und Döbrentei durch die Rabau gingen, sagten die Bauern an mehreren Orten, 'Gr(óf) Széchenyi István az híres ember.'” De Döbrentei a hízelkedés mellett rámutat sokszor nyíltan is Széchenyi hibáira és elmondja neki mások ellene emelt kifogásait. „17ten Nacht kam Georg Andrasy und Döbrentei mich besuchen – írja Széchenyi²²⁶ – Sie erzählten mir von meinen Opponenten viel.” „Ich habe zu viel ausländisches an mir – Anglomanie. Der Pal[atinus] affectirt ein besserer Hungar zu seyn – wie ich – es ist komisch in der That.

Ich füle es entwickelt sich immer mehr Kraft in mir, je mehr Opposition ich habe.” SZÉCHENYI nagy örömmel vette igénybe Döbrentei szolgálatait, de róla nem tudott határozott képet alkotni. Szorgalmát, lelkes magyar érzését, nagy tudását tisztelte, de hamar észrevette emberi gyengeségeit is. Általában véve a Döbrenteivel szemben elfoglalt álláspontját nemcsak a vele való gyakori kapcsolatokban szerzett tapasztalatai befolyásolták, hanem nagy mértékben kedélyállapota is.

²²³ *Gróf Széchenyi István naplói.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Viszota Gula. III. k. Bpest, 1932. 191.

²²⁴ Uo. III. 259. l.

²²⁵ Uo. III. 264. l.

²²⁶ Uo. III. 264. l.

SZÉCHENYI furcsa és bizalmatlan természetének, gyakran változó hangulatának érdekes bizonyítéka az a naplóbejegyzés, amelyben Döbrenteiről egyenesen azt írja, hogy a rendőrség embere. „Mit Döbrentei – írja Széchenyi 1828. nov. 16-án²²⁷ – der bey der Politzey seyn soll – und wie es scheint viel ausgibt, ohne viel zu haben – Visiten gemacht, „Carl Kisfaludi – Andreas Fay – Thaisz – O Dieu quel ennui, quelle misère – Comme c’est difficile d’être vertueux.” Hangulatát és az abból eredő alaptalan gyanúsítását azonban megmagyarázza szellemi és testi letörtsége, amelyre ugyanazon a napon célzást is tesz naplójában: („Comme j’ai vieilli – comme je suis affoibli.”)²²⁸ Nagy hibát követ el Döbrentei azzal is, hogy a Széchenyi alkotásairól kialakult jó és rossz véleményeket egyaránt elmondja neki. Ez azonban őszinteségét bizonyítja. Így elmeséli József nádor feleségének, Mária Dorottya főhercegnőnek a véleményét is Széchenyi alkotásairól. „Döbrentei war bei der Erzherzoginn – írja 1828. dec. 2-án²²⁹ Széchenyi – „Die Gelehrte Gesellschaft wird gute Früchte bringen – in dem Casino sehe ich aber nur einen Rauch Club – und im Wettrennen Anglomanie” sagt sie. C’est lui qui parle.” Széchenyi Döbrenteihez fűződő viszonyát betegsége és lelki állapotának állandó változásai befolyásolták. Bizalma, vagy ellenszenve gyakran változik, de erről csak naplójából vehetünk tudomást, ahová őszintén feljegyzi érzelmeit. Döbrentei előtt ritkán tör ki, igyekszik fékezni tudatalatti érzéseit és csak akkor mondja meg neki nyíltan és erélyesen véleményét, ha hiúságát, vagy becsületét sértve érzi. Széchenyi gyakran hívja ki birtokára Döbrenteit és Pesten nem egyszer nála lakik, ha rövid időre megy fel.²³⁰ Döbrentei minden találkozásuknál beszámol terveiről, az írók és a társadalmi előkelőségek róla alkotott véleményéről és ez nagyon tetszik Széchenyinek. Így fogadja igazi örömmel BERZSENYI róla Döbrenteinek írt dicséretét. „Neulich schrieb er an mich (Berzsenyi Dániel) durch Döbrentei einen rührenden Brief und heisst mich ’Eine Wohltätige Erscheinung in seinem mühseeligen Daseyn... und träumet den seeligen Traum einer schönen Zukunft.” – írja Széchenyi 1829. márc. 10-én naplójába.²³¹

²²⁷ Uo. III. 273. 1.

²²⁸ Uo. III. 273. 1.

²²⁹ Uo. III. 280. 1.

²³⁰ Uo. III. 290. 1.

²³¹ Uo. III. 298. 1.

Az Akadémia, a Lóverseny Egylet és a Kaszinó nemcsak Széchenyinek, de tervei hű végrehajtójának: Döbrenteinek is sok munkát adott. A közös tervek közel hozták egymáshoz a két lelkes, jobb jövőt formálni akaró magyart.

Érdekesen írja le Döbrentei 1829. jún. 25-iki²³² vacsoráját Széchenyivel. A kaszinó ebédlőjében a gubernátor, gr. Széchenyi és ő ebédeltek együtt. Utána az Akadémiáról és a megvalósítandó nagy nemzeti tervekről beszélve annyira fellelkesedtek, hogy mindhárman egymásnak kezet adva megfogadták, hogy közös erővel fognak a lelküket betöltő nagy eszmékért dolgozni. Megfogadták, hogy arra fognak majd törekedni, hogy az Akadémia szép épületet kapjon, a Dunán kőhíd álljon, Pesten pedig magyar színház és országház épüljön. Széchenyi ezután állandóan értesíti Döbrenteit terveiről, legbizalmasabb elgondolásaiba is beavatja. Széchenyi eszméit Döbrentei erdélyi barátjaival – elsősorban Farkas Sándorral és gr. Gyulaival megismerteti, műveit általuk terjeszti. Akadémia, Lóverseny Egylet, Kaszinó, mind erős összekötőkapcsok voltak közöttük, de Döbrentei mégsem tudta nagy barátja gazdag képzeletét, lázas útkeresését teljesen magáévá tenni. Első ellentétük a Hitel körüli harcokban nyilvánult meg. GR. DESSEWFFY, Döbrentei barátja erősen megbírálta a legnagyobb magyar művét és úgy látszik, ez hathatott rá is. Döbrentei a Hitelben és általában Széchenyi egész működésében nem helyezte a túlzott külföldi hatást és elsősorban az angol imádatot. A régi magyar szokásokat féltette és a túlzás veszélyeire gondolt, de egyelőre nem foglalt állást Széchenyi ellen. Barátságuk alapja a magyar nyelv és a magyar intézmények szeretete volt. De áldozatkészségéért is szerette Döbrentei Széchenyit. Széchenyi viszont Döbrenteiben „az egyesületi szellemtől áthatott, az ügyek vezetésére kiválóan alkalmas búzgó munkatársat becsülte, aki megbízásaiban híven és gyakran eljár.”²³³ Baráti kapcsolatuk 1827 és 1831 között a legmélyebb. Széchenyi az Akadémia, Kaszinó és Lóverseny Egylet munkáiban mindig Döbrentei kitartó és lelkiismeretes ügybuzgalmára támaszkodhatott, elgondolásait a hű barát pontosan hajtotta végre, látszólag nem mondott ellen Széchenyi sokszor erőszakos terveinek. A gyakori kapcsolat és az a bizalmas közelség, amibe a legnagyobb magyarhoz jutott, újból saját egyéniségét ébreszti fel s mikénti Kazinczyval, úgy most

²³² Gr. Kuun Géza. Döbrentei Gábor felett mondott beszéd. 219-220. l.

²³³ Uo. 233. l.

Széchenyivel szemben is lelke mélyén tiltakozni kezd a „szellemi gyámkodás” ellen. 1829. nov. 30-án Döbrenteihez írt levelében²³⁴ Széchenyi a készülő „Hitel” utolsó részének átvizsgálását kéri barátjától. Döbrenteit most ugyanaz a megtiszteltetés éri, mint ami Kazinczy részéről érte az „Erdélyi Levelek” átnézésének felkérésekor. Kezdi érezni jelentőségét a talán a hiúság, vagy a rosszul felfogott tárgyilagosság miatt ezúttal sem tud megmaradni a helyes középúton. Széchenyi kitűnő emberismerete révén észreveszi barátja hibáit és különösen hiúságát kifogásolja közös barátaik előtt, de érdemei miatt egyelőre szemet huny hibái felett. Később azonban gyakran kitör ellene és visszautasítja nem kért gyámkodását. Naplójában 1830. május 22-én²³⁵ azt írja, hogy heves jelenet játszódott le közte és Döbrentei között. „Hatte Nachmittag eine Scene mit Döbrentei, der mir unausstehlich wird. Sagte ihm „Azt gondoltam tiszta hazafiui érzés lakja önt de látom, csak hiú – felpöffeszkedett hiú...” A nyelvi kérdésekben sem tudja eltűrni Széchenyi Döbrentei egyoldalú ítékezéseit 1830. jan. 31-én a Kaszinó gyűlésén vitába száll vele az Idomár, az Ön és a Kegyed szavak használata felett. „Mit Döbrentei wegen Idomár und dann Ön und Kegyed disputirt.”²³⁶ Azonban Széchenyi Döbrentei hibái mellett érdemeit is észreveszi, bár viselkedését gyakran találja nevetségesnek. „Mit Döbr[entei] quasi quasi gut. Ich finde ihn eitel und susceptibel bis zum lachen” – írja naplójába 1830. jún. 12-én.²³⁷ Az Akadémiában, a Kaszinóban és a Lóverseny Egyletnél Széchenyi nagy hasznát veszi Döbrentei szorgalmának, ezért elnéző hibáival szemben.²³⁸ Nem szereti azonban barátai pletykáit és alap-

²³⁴ Uo. 236. l.

²³⁵ *Gróf Széchenyi István naplói.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Vizsota Gyula. IV. k. Bpest, 1934. 43. l.

²³⁶ Uo. IV. k. 15. l.

²³⁷ Uo. IV. k. 46. l.

²³⁸ Bölöni Farkas Sándor írja naplójában, hogy Budán, 1830. nov. 5-én kereste Döbrenteit, „de ő az előtt egy órával indult volt Pozsonyba az ország gyűlésére s a német és német-cseh, és magyar-német Budán elcsüggedt érzéssel lépdéltem végig és eleink árnyékait bosszankodva képzeltem reánk lenézni”. L. Bölöni Farkas Sándor. *Nyugateurópai utazás.* Erdélyi Ritkaságok, 11. sz. Bevezetéssel ellátta Jancsó Elemér, Kolozsvár, 1933. 56. l. Pozsonyban nov. 9-én találkozik Döbrenteiivel, aki az országgyűlésre felvitte, majd bemutatta Széchenyinek is. „A magyar törvényhozásnak ily előismerete után a francia és angol s az amerikai parlamentumok lebegvén előttünk, minekelőtte Pozsonyt elhagytuk, Döbrentei által felvezettünk gróf Széchenyihez, a Hitel lelkes írójához.” „Gróf Széchenyinek a nyelve a társalkodásban épen az, ami a Hitelben. Új fordulatok, meglepő kitételek, idegenből által hozott szép

talán hírterjesztését. 1831. okt. 17-én írja naplójába.²³⁹ „Döbrentei Helmetzy-Tekusch-Huszár erfüllten meine Ohren mit hiobsposten.” A pletykaságokért azonban nem mindig haragudott Széchenyi. Fellobbanó haragját ismét baráti meleg érzés váltotta fel és ilyenkor újból szeretettel fordul régi barátjához.

Méltán bánthatta Széchenyit Döbrenteinek azon állítása is, amit barátai előtt széltében-hosszában terjesztett, hogy a „Hitel” stílusa, javítása és részben átdolgozása is az övé. Széchenyi nagy művét valóban többeknek megmutatta, barátai tanácsait részben meg is hallgatta, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a „Hitel” szelleme, stílusa mégis az övé. Döbrentei főleg a stílus szempontjából javítgatott a *Hitelen*, ez azonban nem jogosította fel őt arra, hogy a nagy mű dicsőségéből részesülni akarjon.²⁴⁰ Széchenyi hallotta a róla terjesztett pletykákat, néha mosolyogva tért felettük napirendre, máskor naplójában gúnyosan, vagy dühösen emlékezik meg róluk. 1830. április 2-án írja naplójába²⁴¹ erre vonatkozólag: „Die Leute glauben, ich liesse mich von andern immer influenciren. Erstens ritt mich Nagy Pali; sodann sattelte mich Wesselényi – später bekam Döbrentei auf mich einen grossen Einfluss – jetzt ist Helmetzy, Kisfaludy etc. die mich beher[r]schen etc. Meine Bauern glauben, ich denke gar nicht, aber der Director-, Mein Reit Knecht Molnár denkt sogar, mein Kutscher regiere mich etc.” Vizota Gyula szerint Széchenyi eme sorait LIEBENBERG levele idézte fel. A hozzá intézett válaszában Széchenyi 1830. márc. 21-én így ír:²⁴² „Igen nevettem, amit a Hitelről ír. Ott [Sopronban] azt gondolják, hogy Nagy Pál csigáz, Cenken, hogy ön vezet orromnál fogva, itt [Pesten] majd Döbrenteire, majd Kisfaludira s Helmetzire esik a gyanú, – a Diétán azt hitték, Wesselényi fújja belém, ami bennem van. Legyen – nem törődöm vele – s tán hasznos, mert nem tartá-

virágok, halmozott hasonlítások, s néha igen merész állítások, de az energiás nyelv miatt először mégis meglepő állítások teszik az ő beszédjét. Meghívott estvéli társalgásaira, de azt útunk miatt nem használhattuk. B. Wesselényinél voltunk az utolsó estvén, Döbrenteivel és Helmecczivel, s másnap Bécsnek indultunk.” Uo. 58–59. l.

²³⁹ *Gróf Széchenyi István naplói*. IV. k. Bpest, 1934. 72.

²⁴⁰ A Hitel stílusára vonatkozólag Vizota Gyula, Széchenyi legkitűnőbb ismerője a következőket írja: „Nem tagadható, hogy Döbrentei javításai nyomán a Hitel stílusa magyarosabb árnyalatú lett és az akkori irodalmi stílushoz simult, de az új szint, a nyelvújításbeli színezetet a Helmecczy által ajánlott új szók és az újabb szóhasználat adták meg a Hitelnek.” Vizota Gyula, *A kortársak Széchenyi Hiteléről*. I. K. 1935. 126.

²⁴¹ *Gróf Széchenyi István naplói*. IV. k. Bpest, 1934. 1. 32.

²⁴² Uo. IV. k. 1. 32.

nak tőlem és kiki azt gondolván, hogy majd ő is megnyergel engem, – inkább közelít hozzám.”

SZÉCHENYI 1831. augusztus 28-án²⁴³ Döbrenteihez írt levelében megdicséri barátját. „Igen szeretem és becsülöm önben, hogy [a] szaggató halál közt egy cseppet sem hült el vérenek melege – írja Széchenyi – mert leveléből nemcsak jó kedvet, hanem olyan férfiúi teremtő vágyat is veszek észre, mely a világon mindenben győzni szokott és mely ha úgy szabad mondani „szesz” és lehető legnagyobb siker okozó, és minden emberben tán a legméltóbb tulajdon, egy kezdődő Tudós Társaságnak pedig Titoknokjában oly valami, mely a társaságnak egy deli szép lételt, a titoknoknak pedig bizonyos halhatatlanságot ígér.” 1832. december 6-án írt levelében²⁴⁴ hasonló módon nyilatkozik ismét barátjáról. Az elhidegülés 1832–34 között következett be. A fent említett okokon kívül Széchenyre bizonyosan hatottak a Döbrentei-ellenes írók támadásai is. Bizonyára úgy látta, hogy az Akadémia munkájának eredményes voltát nagy mértékben hátráltatja a Döbrentei-ellenes hangulat és a körülötte és részben általa elindított intrikák. A lelkében bekövetkezett változást nagyszerűen mutatja az 1834. aug. 29-én²⁴⁵ GR. TELEKI JÓZSEFhez írt levele, melyben a titkár-válsággal kapcsolatban fejti ki álláspontját. „A most tartandó pesti nagy gyűlésnek – írja Széchenyi – főbb tárgyai, azt hiszem, a titkár s némi más tagok választása legyen. Ami az elsőt illeti, mindent fontolóra vevén, akár KÖLCSEY, akár SCHEDEL lesz, ítéletem szerint mindegy, csak más ne legyen, vagy Döbrentei ne maradjon, ki mint hallom, ez iránt lépéseket tesz és két tisztségét egyeztetni törekszik. Úgy van-e vagy sem, nem tudom, de mondják, és ő, noha sok tekintetnél fogva becsülöm és szeretem, e helyre valóban már nem való.”²⁴⁶ Széchenyi és Döbrentei barátsága tehát 1832–1834 között ment át a végzetes változáson. Széchenyi 1834-es véleménye barátja szerepéről jól mutatja a legnagyobb magyar csalódását. De e nyilatkozatokon kívül elhidegülését látjuk abból a tényből is, hogy 1833. május 20-tól 1835. június 3-ig Széchenyi nem írt egyetlen levelet sem Döbrenteihez. Ez utóbbi is csupán pár soros levél,²⁴⁷ melyben Széchenyi hivatalosan felszólítja Döbrenteit, hogy a „Régi magyar nyelvemlékek” nyomtatását egyelőre „függessze

²⁴³ Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor és gr. Széchenyi István*. Sz. É. 1942. 4. sz. 210.

²⁴⁴ Uo. 210.

²⁴⁵ Gr. Kuun Géza, Döbrentei Gábor felett mondott beszéd. 240.

²⁴⁶ Uo. 210–211.

²⁴⁷ Uo. 240–241.

fel”. Széchenyi elhidegülése elsősorban a „titkárnak” és az írónak szólt, az ember iránt mindvégig megőrzött bizonyos tiszteletet. Széchenyi még barátságuk legőszintébb korszakában sem méltányolta eléggé barátja irodalmi munkásságát és ez természetesen Döbrenteinek rosszul esett. Több levelében Döbrentei valósággal kikényszeríti Széchenyi véleményét, de ő pár udvarias és semmitmondó dicsérettel tér ki az őszinte bírálatadás elől.²⁴⁸ Nem szerette Széchenyi Döbrentei büszkeségét sem és önálló, egyéni véleménynyilvánításaiban saját gőgössége megsértését érezte. Barátjaik előtt egymást gyakran bírálták és ez természetesen mindig visszajutott a megbírált füléhez. Így egy alkalommal Döbrentei úgy nyilatkozott,²⁴⁹ hogy Széchenyi túlságosan büszke a „kisnemességgel szemben”, „pedig Metternich is nagyobb arisztokrata” nála. Azonban Széchenyi nagy értékeit tisztelve, ő is sértett hiúságát háttérbe szorította. Később naplójában, 1840. június 6-án²⁵⁰ így ír Széchenyiről. „Gr. Széchenyi! Hadd engedjék meg neki gorombaságait, ő heves, beteg, nagyobb tekintetbe kell nézni dolgainkat. Én őt rég abba hagytam volna kevély sértéseiért, ha azt nem nézném, hogy ki ő.” Döbrentei Széchenyinek ajánlja akkor megjelent Macbeth fordítását. Irodalmi munkásságának ez egyik legjelentősebb állomása. Értékes bevezetőjében 21 oldalon át foglalkozik SHAKESPEARE-rel, a darab háttérével és a középkori misztikával. Fordítását, melyre nagyon büszke volt, rögtön elküldte Széchenyinek, aki 1830. július 2-án válaszolt levelére.²⁵¹ „Macbethet olvastam – írja Széchenyi – kevés megjegyzéseim vannak, de azok se fontosak. Az eredeti kezemnél nem lévén, nem ítélnék, mennyire hív a fordítás, de hogy az egész rám szintoly benyomást tett, mint mikor Schlegelét, s később amit az angol írótól olvastam, azt bátran állíthatom.”

Döbrentei nem ezt a választ várta SZÉCHENYITŐL. A lelkes dicséret helyett jövő hideg szavak csak fokozták a törést, amely évek során át a teljes elhidegülésre vezetett. Másfél évtized múlva is, 1844-ben megjelent pedagógiai könyvében a Lánchíddal kapcsolatban már meg sem említi Széchenyi nevét. Késői és kicsinyes bosszú ez a megsértett hiúságért.

Döbrentei Gábor 1835-ben vált meg titkári állásától. Ekkor hidegült el véglegesen a SZÉCHENYIHEZ fűződő barátsága. 1835.

²⁴⁸ Uo. 211.

²⁴⁹ Uo. 242.

²⁵⁰ Uo. 240.

²⁵¹ Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor és gr. Széchenyi István*. Sz. É. 1942. 4. sz. 211.

dec. 6-án írt levelében²⁵² beszámol Döbrentei HORVÁTH ENDRÉnek új életéről és terveiről. „Mínt hogy társaságunkba Sz[échenyi] pártszellemet hozott – írja Döbrentei a közelmúlt viharos eseményeire visszaemlékezve – sokkal nyugalmasabban élek s inkább kényelemre dolgozom most már mint titoknak, s ennek kuszált hivatalánál inkább szeretem a Régi magyar nyelvemlékek szerkesztését. Sz[échenyi] rossz szívű ember. Míóta *Hitele* felől az rebbent meg az országban, hogy stylusa enyim, nem övé, mindig üldöz. Barátimat térítgette s fenyegette e nagy gyűlés alatt is tőlem.”

A titkárságtól való megválása ellenségei ellene intézett évtizedes intrikáinak eredménye. Amilyen lelkesedéssel vállalta Döbrentei ezt a kitüntető hivatalt; kezdetben, gr. SZÉCHENYI vezetése mellett, éppolyan örömmel válik meg tőle, hogy visszaszerezze végre lelkinyugalmát. Döbrenteit nem az elvi harcok riasztották vissza, hiszen a küzdelmet sokszor még a legnagyobbakkal szemben is vállalta, nem egyszer egyéni érdekei ellenére. A kicsinyes szempontoktól vezetett és tisztán egyéni célokat szolgáló meddő klikk-harctól, az adott esetben a rágalmozás fegyverével élő írók és tudósoktól irtózott meg és adta fel eddigi harcos magatartását. Az intrikák lassanként bizalmatlanná tették az emberekkel szemben, olyannyira, hogy már 1830-ban az őt meglátogató UJFALVY SÁNDOR a „hipochondria” nyomait véli rajta felfedezni.²⁵³ Barátaihoz írt levelei teli vannak burkolt vagy nyílt célzásokkal a körülötte folyó intrikákat illetően.

A sok ellenség között kevés őszinte barát maradt. Leginkább BÖLÖNI FARKAS SÁNDORHOZ vonzódik, akinek mellőzésében, lelkitusáiban saját sorsát látja. Leveleikben őszintén feltárják egymás előtt legrejtettebb gondolataikat, vigasztalják és bátorítják egymást. Szerelmükről, érzelmi életük titkos megnyilvánulásairól is beszámolnak egymásnak. Így Farkas Sándor elmeséli DÖBRENTÉINEK azokat a felejthetetlen napokat, amiket Bonczhídán szerelmével, a „Havasok Violájával” töltött. 1834-ben, január

²⁵² Döbrentei Gábor levele Horváth Endréhez. 1835. dec. 6. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. K. 1943. 2. f. 153.

²⁵³ „Budán meglátogatám délután Döbrentei Gábort, kedélyén s hangulatán sok változást tapasztalék: különös s hypocondria válták fel hajdani szép társalgását. Másoktól is hasonló észrevételeket hallék, s hogy a közvélemény előtt sokat vesztett. Döbrenteinél ez nemzeti veszteség is: miután hazafiúi buzgalma s munkássága után sok érdemeket szerzett volt magának.” *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*. Bevezetéssel ellátta Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 211.

30-án²⁵⁴ pedig Farkas egykori eszményének halálakor vigasztalja őt és ígéri, hogy együtt elmennek a Székelyföldre gyógyulást keresni a „lélek fájdalmára”. Döbrentei magános, agglégény-életében sokszor gondol ifjúkori eszményi szerelmére. 1833. július 13-án²⁵⁵ azt írja Farkasnak, hogy „Gr. Wass Tamásné szívemnek mélyével tisztetem. Szeretnék vele levelezésben lenni. Már most semmi sem tartóztatna. Nekem lelke, szíve volna balsam, ha irogatna. Az az egyetlen asszony, kinek emlékezete előttem holtomig kedves marad. A többinél vagy mosolygok, vagy hideg lettem irántok mint gaz nép iránt, s azt mondom, frater Gabriel, hogy lehettél oly vaksi, oly bolond”.

A titkári állása elleni ádáz hajsza kulisszatitkait is legőszintebben FARKASSal közli. Már 1833. nov. 25-én²⁵⁶ azt írja barátainak, hogy a „titoknokságot leteszem, mihelyt a Commisariatásban elébb megyek”. 1834. április 27-én²⁵⁷ hírül adja Farkasnak, hogy ki fogják nevezni „Németh Péter helyébe” és akkor azonnal lemond állásáról, hogy „könnyebben” dolgozhassék. 1834. július 1-én²⁵⁸ az erdélyi viszonyok miatt elkeseredett barátját kiábrándult lélekkel vigasztalja. „Te ijedezel a sok politikai nézetek factiojítól, én politicait, literariait látván, köztük forogni rég megszoktam, s elvesztem miattuk, általuk szebb világát lelkemnek az emberek felől. Egymást rágó önhasznú teremtések és fellelte gyakran gaz állatok.” 1834. őszén²⁵⁹ Farkas nemes gesztusát, mellyel az Akadémia nagy díját visszaadta, Döbrentei megköszöni és kéri, hogy BAJZÁnak is írjon levelet. „Szeresd barátom az ellenségeimben is a jót mint én – írja nemeslelkűen az őt támadó Bajzára célozva Farkasnak. – De azért midőn collisio volna, tudom én azt már, hogy reád, mint kősziklára építhetek.”²⁶⁰

²⁵⁴ Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1944. 2. f. 91.

²⁵⁵ Uo. 1944. 2. f. 91.

²⁵⁶ Uo. 1944. 2. f. 92.

²⁵⁷ Uo. 1944. 2. f. 95.

²⁵⁸ Uo. 1944. 2. f. 96.

²⁵⁹ Uo. 1944. 2. f. 99.

²⁶⁰ Uo. 1944. 2. f. 99.

A bukás után. Szakítás Bölöni Farkas Sándorral. Régi életformák. Új tervek.

Az akadémiai titkárság elvesztése után Döbrentei visszavonul teljesen az irodalmi élettől és végleg lemond műveltség-szervezői szándékairól. Az eszmékben és emberekben csalatkozva, most már csak nemzete jövőjében hisz, de a reformkor nagy nemzedékének szerepvállalásában nem vesz többé részt. Munkaerejének még teljében van, de írói szándékát kettétörte a VÖRÖSMARTY-BAJZA-TOLDY triász irányában tanúsított ellenséges és kéréllhetetlen magatartása.²⁶¹ Bajza szándéka, hogy Döbrenteit el kell távolítani az irodalmi életből, valóra vált. Az írók a nagy triász körül csoportosultak és most már senki nem volt hajlandó elfogadni Döbrentei szellemi irányítását. Ellenségei azonban még most sem hagyják békében. Az akadémia gyűlésein gyakran személyeskednek ellene, terveit gáncsolják, felszólalásait dühösen cáfolják. De Döbrentei nem maradt adós a felelettel, írásban, szóban és főként barátaival folytatott levelezésében igyekszik kibebíteni az uralomra jutott nagy író-triász érdemeit. Ő sem elvi alapon harcol ellenfeivel, jellemüket és becsületüket sérti apró pletykálgodásaival. Felemelkedését és bukását Vörösmarty gúnyos epigrammákban ostorozta,²⁶² amik Döbrenteit elkeserítik, a fiatal írók körében azonban tapsot aratnak.

Döbrentei Gáborra

„Ködben emelkedtél s a köd nimbusz vala fődnek:
Szállj le, verőfény van, s hajdani nimbusz oszolj!

II.

Felpénzelt Erdély s nem szolgálisz érte, te ment vagy
Szándékod régen volna, de nincsen erőd.”

Az igazságtalan gúny azonban nemcsak elkeserít, de tette is serkent. Döbrentei lemond ugyan írói és műveltség-szervezői terveiről, de erejét és fáradhatatlan szorgalmát most egy szűkebb területre, a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtésére korlá-

²⁶¹ Az Akadémia keletkezésére és a Vörösmarty–Döbrentei ellentétre vonatkozólag értékes adatokat tartalmaz Brisits Frigyes tanulmánya, *Vörösmarty és az Akadémia*. I. K. 1936. 1–28, 151–170, 261–275, 389–402.

²⁶² *Vörösmarty Mihály összes költői művei*. Bpest, 1940. 271.

tozza. Két évtizedig tartó lankadatlan munkássággal dolgozik a magyar nyelvemlékek összegyűjtésén, bejárja Erdély és Magyarország csaknem valamennyi fontos levéltárát, száz és száz levelet ír a másoltatások és kutatások ügyében, csakhogy megmentse a pusztulástól nyelvünk legrégibb emlékeit és közkinccsé tegye azokat. Ez irányú munkásságát, melyet az akadémia megbízásából folytat, még ellenségei sem akadályozzák. Döbrenteit azonban csak ez a munkakör nem tudja kielégíteni. Fájnak a lelkén ütött sebek és a letaszitottság érzése évekig tartó lelkiválságot okoz. Ebben a lelkiállapotban most már néhány régi hű barátjával is összevész, mert azok nem mindenben állottak melléje és a körülötte tombolt harcot tárgyilagosan szemlélték. Így vész össze GUZMICS IZODORRAL, majd 25 évi barátság után legjobb erdélyi barátjával, BÖLÖNI FARKAS SÁNDORRAL is.

Elhidegülésük biztos okát nem tudjuk, de valószínű, hogy ennek alapja a kettőjük közötti nagy jellemkülönbség volt. Bölöni Farkas Sándor harcos egyéniségének Döbrentei sokszor megalkuvó és alkalmazkodó természete nem tetszhetett. 1834-ben a közös lelki letörtség még összehozta őket, később a törés már nehezebben hidalható át. A pesti írókra és tudásukra célozva írja Döbrentei 1834. júl. 1-én,²⁶³ hogy azok „egymást rágó, önhasznú teremtések és gyakran gaz állatok.” Viszonyuk 1835-ben kezd erősen romlani. Bölöni Farkas Sándor 1835. márc. 26-án²⁶⁴ azt írja naplójába, hogy Döbrentei „oly kíméletlenül szúr és bánt, ’s ellenem támadhat, ki 22 esztendő óta barátom. Soha ily levelet nem vettem tőle, minden sorban látszik a megbántott tudós. Haragszik reám, hogy Bajzára miért nem haragszom, ’s miért küldöttem könyvet neki. Még is gyalázatos mesterség a tudósság, hogy legjobb barátainkat is feláldozzuk a celebritásért. Nem hiába irtóztam ezen fajú emberektől; ők is épen olyan irigyek, féltékenyek, ’s gyanakodók, mint akármely céhbeli mesterember. Tegnap egész nap elkese-redve valék, búsultam és bosszankodtam, de mégis inkább búsultam, hogy egy barátomat megint elvesztém.” A szakítás még nem következett be. Döbrentei június 9-én újból ír Farkasnak és a béke egyelőre helyreáll közöttük. Bölöni Farkas Sándor boldogan írja naplójába, hogy Döbrenteit újból „visszanyerte”.²⁶⁵ „Neki sok ellensége van a tudóskodás miatt. Nem bánom. Nekem nincs ba-

²⁶³ Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1944. 2. f.

²⁶⁴ Bölöni Farkas Sándor naplója 1835-ből. 1835. máj. 26. Erdélyi Ritkaságok, 15. sz. Bevezetéssel ellátta Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1944. 29.

²⁶⁵ Uo. 1835. jún. 9. 43.

jom velem, mint tudóssal. Gyávaság lenne őtet elhagynom, mint annyian elhagyták. Csak erkölcsi hibát ne tapasztaljak benne, – s azt soha nem tapasztaltam, – el nem fogom hagyni.” A kibékülés azonban nem sokáig tartott. Döbrentei jóformán minden előzmény és indokolás nélkül szakít vele 1838-ban és visszakéri hozzá írt leveleit. Bölöni Farkas Sándort megdöbbeníti és fájdalommal tölti el Döbrentei levele és férfiasan felszólítja őt, hogy írja meg szakításának okait. Levele elején azzal indokolja 2 évi hallgatását, hogy „rossz politikai hírben” állott és ezért nem akarta őt gyanúba hozni,” hogy vele összeköttetésben áll. „Alig hiszem – írja Bölöni Farkas Sándor,²⁶⁶ – hogy valóban tőled jönnek-e a megvetésed és fővebb hivatalos tekintetedet egész erőlködéssel éreztetni akaró sorok; tőled, kit én nemes érzelmű, bosszút nem ismerő léleknek hittelek lenni.” Ezután vizsgálja az okokat Bölöni Farkas Sándor, amivel a „kíméletlen”, „szívtelen bánásmódra” okot adhatott. „Avval-e, – írja, – hogy képzelt ellenségeidnek nem voltam ellensége? Avval-e talán, hogy neked és nekem és barátainknak, nem állhattam meg, nem panaszkodni, hogy te Wesselényi Miklóst nyomorúságában hidegen elhagytad, az üldözöttnek te is hátat fordítottál; elhagytad őtet, ki neked egykor legrendíthetlenebb barátid egyike volt, ki életét is feláldozta volna melletted, s a ki ha emlékezni akarsz, hozzád más jóvoltokkal is viseltetett.” A levelei vizaküldését megígéri Döbrenteinek, majd ezt írja: „Óhajtom, ha ellenségem maradsz is, hogy e tetteid magános óráidban ne pírítson meg, a midőn majd elhagyogatnak az emberek, gyanakodó lelked vadonját ne gyötrje szemrehányás érettem.”

„Becsületed érzelmére hivatkozva s azon szent érzelem nevében, melyet éretted és benned tiszteltem, kérhetnélek még utoljára én is arra tégedet, hogy tudasd velem egész terjedelmében: mivel bántottalak meg ily rendkívülig.” Majd azt írja BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR, hogy készen áll „bármilyen férfiúi elégtételre” vagy, ha megbántotta hajlandó akár „nyilván is” „engedelmet kérni”. Végül ezekkel a megkapó férfias sorokkal fejezi be levelét: „Ha mindezekre is el fognál hallgatni, akkor azt kellene hinnem, hogy elvetemedett erkölcsi gonoszságokat téssz fel rólam; velem pedig elhallgatásod, szívemet sebhető fájdalommal azt sejtetné, hogy te is azon irigy tudósok közé tartozol, „kik általad ápolt barátodtól is irigyelsz bármily parányi köz figyelmet is, s ha ezt kellene hinnem, az kimondhatatlanul fájna nekem, mert

²⁶⁶ Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. 1942. Kolozsvár, 1943. 441–42.

akkor talán – akkor megvettetett elkeseredésemben megbánnám
26 év alatt elpazarolt érzelmemet, s ettől őrizzen Isten engemet!

Ha fennebbi kérelmem nem teljesítenéd is, mégis kívánnék
azon hiedelemmel élni, hogy te nemes ellenségem maradsz. Én
pedig maradok mindig

Farkas Sándor m. k.”

Döbrentei Bölöni Farkas Sándor levelére nem válaszolt és
ezzel végetért a 26 évi őszinte és mély barátságuk. Gyulai Lajos,
Döbrentei hű tanítványa mindent elkövetett a kibékítés érdeké-
ben, de Döbrentei hajlíthatatlan maradt, még a haragja okát sem
volt hajlandó vele közölni. A szakítás oka valószínűleg az, amire
Bölöni Farkas Sándor is céloz levelében, hogy Döbrentei ellen-
ségeivel való összejátszással gyanúsította meg barátját. A titkár-
ság körüli harcokban megviselt idegzetű Döbrentei és az „Észak-
amerikai utazás” miatt magát üldöztetve érző Bölöni Farkas
Sándor egyaránt mély lelki sebek hordozói voltak. Szomorú vég-
zetük, hogy ebben a beteges lelkiállapotban a valódi ellenségek
mellett a képzelt ellenfelek fantomjai ellen is harcoltak és ezáltal
nemcsak saját lelkükön ütöttek sebeket, de elutasították azt a
baráti jobbot is, amely azokat egyedül lett volna képes bekötözni.
Egymás mellett haladva talán sikerrel szembeszállhattak volna
ellenségeikkel, de a magányosság útjait járva, most már egyedül
voltak kénytelenek végzetük hordani.

Döbrentei ellenségei tehát győztek, de közülük nem egy
igyekezett békejobbot nyújtani neki. Ő azonban nem tudott meg-
bocsájtani sem nekik, sem azoknak a barátainak, akik nem állot-
tak nagy harcaiban egészen melléje. Élete végéig hordozta sebeit
és még utolsó éveiben sem enyhítette ezt a megbánás, vagy felej-
tés. Élete alkonyán is naplójában gyakran visszatér ellenfeleire
és amikor azok másoktól csapásokat kapnak, ő mindebben a sors
elégtételét látja. Nem tudja és nem akarja elfelejteni, hogy a
személyeskedő és adott esetben a rágalmozás eszközeitől sem
visszariadó író és tudóstársai miatt nagy nemzeti és tudományos
ügyek szorultak háttérbe. Döbrentei azonban nem volt e tekin-
tetben tárgyilagos, mert elfelejtkezett arról, hogy ő is hasonló
eszközökkel küzdött támadóival szemben. Azt sem akarta belátni,
hogy az Erdélyi Múzeum idején vállalt és másoktól elismert
vezetős szerepre már nem alkalmas. Új és nála tehetségesebb, hí-
vatottabb írókra várt ez a feladat már a 30-as évek elején is,
akiknek kritikai és írói munkásságával az övé már nem mérkőz-
hetett. A nagy romantikus nemzedék írói, élükön VÖRÖSMARTYVAL

még harcoltak ellene, de a 40-es években előretörő és uralomra jutó népies irány vezérei: PETŐFI és ARANY köre már nem is vitatkozott vele. Élete, elvei írói szándékai már nem voltak problémák a fiatal Magyarország jövőt formálói számára. Az idő elhaladt felette és még életében írók és közönség elfelejtették nevét.

Az irodalmi befolyás megszűntével Döbrentei társadalmi és tudományos szerepvállalása még nem ért véget. Előkelő állása révén a magyar főváros szalonjai továbbra is nyitva maradtak számára és ő ebben az életformában ezúton is örömét lelte. Díszes magyar ruhájában és csizmájában gyakran lehetett látni őt Pest és Buda előkelő összejövetelein, báljain, magyar megmozdulásain. Sokszor megfordult a nádor összejövetelein és állandó meghívottja volt a Pesten élő erdélyi arisztokraták szalonjainak. SZÉCHENYINél is gyakran fordul meg, legtöbbször külföldi vendégek társaságában. A legnagyobb magyar nem becsüli ugyan most már őt, mint tudóst akadémiai vitái miatt, de mint embert szereti és pártolja továbbra is.

Nagy érdemet szerzett Döbrentei a magyar irodalom külföldi megismertetése terén is. Ilyen irányú tevékenységet már 1820 és 30 között is eredményesen folytatott, most férfikora alkonyán ismét elkövet mindent, hogy a Pestre jövő idegenek ne csak felszínesen ismerjék meg a magyar fővárost, de annak lelkéről, szellemi életéről is kedvező benyomásokat szerezve térjenek vissza hazájukba. Angol, olasz, német, francia és török utazókat kalauzol Pesten, velük együtt tesz látogatást a nádornál, gr. Széchenyi Istvánnál, gr. Teleki Józsefnél és közülük nem egyet bíztat eredményesen benyomásai megírására. A Konstantinápolyba utazó tanítványának, gr. Gyulai Lajosnak ő ad ajánlólevelet török barátaihoz,²⁶⁷ KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ügyében angol tudósokkal levelez, Bowringot ő látja el gazdag magyar anyaggal nagy műve megírása előtt. 1839-ben Miss Pardoe látogatja meg Pesten. „Ma, – írja Döbrentei naplójában 1839. október 15-én²⁶⁸ – látogatásomra jött Miss Pardoe, anyja társaságában Budán, a Dyka háznál, a Dunaparton. Az élénk, lelkes leány megfutá szobáim képeit. Veti csillogó kék szemét Shakespeare képeire 's az Angol más írókéra. Ah! kiált fel, itt én a külföldön Nemzetem nagy embereinek találkozom árnyékaival. 'S örvend. És én mondom magamban fellobbantva: „Ti pedig a' Magyaráról mit sem

²⁶⁷ L. Duka Tivadar, *Körösi Csoma Sándor élete*. Bpest, 1885. 180–182.

²⁶⁸ *Döbrentei Gábor naplója*. 1839. okt. 15. L. Gálos Dezső, *Döbrentei papirosszeletei*. I. K. 1914. 459–464.

tudtok, nem tudhattok.” Hozzá pedig: Lássá kegyed, a’ lelkeség hatalma sorba járja bé a’ világot. „Levelezik Döbrentei PAGET-vel, DE GERANDOVAL is, tanácsaival látja el őket és felhívja a figyelmüket a magyar szellem nagy alkotásaira.

Mint ember, Döbrentei kedves és lekötelező modorú volt. Szeretett társalogni és lelkesen magyarázni, vagy vitatkozni.²⁶⁹ Jó szónok és meggyőző előadó volt. Mindez a legjobb ajánlólevél az emberekkel való érintkezésben. „Társalgása Döbrenteinek nagyon kedves volt, – írja gr. GYULAI LAJOS, – Teleki Josef a tudós társaság elnöke, annyira szeretett vele lenni, hogy mikor hozzá belépett, meg elégedett mosollyal fogadta mindig, örvendve előre barátságos beszélgetésüknek. Legkevesebbet társalgot Döbrentei a stricta tudósokkal, inkább szerette a társalgási termeket látogatni, hol nők is jelen voltak, kik szintén örömmel társalogtak Döbrenteivel. *Teleki Blancá*-val, ki ne ismerné ezt a Grófnőt? – nemcsak sokat volt, de levelezett is – mikor *Blancát* el fogták, Döbrenteinek leveleit meg kapták nála, keresték, de már szerencséjére meg volt halva.” Döbrentei nem csupán a pesti főúri és írói társaságokat látogatta szívesen, élete végéig gyakran kirándult vidékre is, hogy ott élő barátait meglátogassa és körükben néhány kellemes napot töltsön el. A Tátrától Erdélyig és Bécsig, mindenütt járt, csak a szabadságharc idején nem mozdult el a magyar fővárosból. Útjai nem csupán a szórakozást szolgálták, legtöbbször irodalmi terveivel és kutatómunkájával kapcsolatosak.

A társas élet kapcsán szerzett összeköttetései révén Döbrentei mindent megtett barátai támogatására. Amilyen gyűlölettel szidta ellenfeleit, éppolyan szeretettel tudta támogatni azokat a

²⁶⁹ Döbrentei erdélyi tisztelői sorába a 40-es évek elején lép Malom Lujza, az akkori Kolozsvár egyik tehetséges, de elfelejtett írónője. A nőírókat Magyarországon nem nagyon becsülték meg akkoriban, ezért fordul bizalommal hozzá a mellőzöttség érzésében élő erdélyi költőnő is. „Az is bizonyos, – írja 1840. jún. 5-én Döbrenteinek, – hogy nálunk, hól a’ második nem’ művelését még annyin ellenzik, szörnyű nagy merénylet néembernek, íráshoz fogni. Egy anonym levél már inte is, hogy nekem jobb lenne szitálni, tűzhelyemen káposztát rotyogtatni, (igen aestheticai kitétel!), mint afféle művészi agyrémek után jární.” Rexa Dezső, Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz. I. K. 1907. 102. A kolozsváriak meg nem értésével szemben hálás Döbrenteinek támogatásáért. 1840. július 26-án ezeket írja: „Kegyed oly sok hízelgőt mond nekem levelében, hogy valóban önhitté kellene lennem, ha nem ösmerném meg benne a jóságos bátorítást; s valóban büszkévé tesz’ engem az, hogy kegyed oly gyöngye kezdő firkálót mint én, az írói pályán haladásra buzdít.” I. K. Rexa Dezső, *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz*. 1907. 104.

régi barátait, vagy ifjú tisztelőit, akiket megszeretett. Festők, szobrászok számára főúri barátai között megrendelőket szerzett,²⁷⁰ sőt ő maga is sok festményt szerzett lakása díszítésére.

Döbrentei szerette magyar érzéseit szavaiban, tetteiben és öltözetében is megmutatni. A magyar öltözet lelkes terjesztője volt már fiatal korában, az maradt élete végéig. 1846-ban írta naplójába.²⁷¹ „Mikor magyarba öltözvén vagyok, érzem ki vagyok, mi vagyok. Vállamon hágó mente, szorító öv, kardnak csörgeése, sarkantyú pengés, kalpagom tollas, azt mondják: magyar vagy.

Mikor ezeket levetem, s utánok mindjárt pantalon, topányt húzok, frakkot öltök, sifetelő franciának érzem magamat.

Öltök ősszel kaputot, húzok sarút. Ne neked magyar gyerek, t(r)otyos németté lettél.

Osztán ruhának ne volna rád befolyása! De hogy nincs.”

Budapest elmagyarosítása érdekében is mindent elkövetett Döbrentei. A budai hegyvidék számos helyének ő adta ma is használatos magyar nevét (Zugliget, stb.). A város utcáinak, üzleteinek, külső képének magyar jelleget akart adni, ezért a magyar feliratok, elnevezések, bevezetése érdekében soha nem szűnt meg izgatni. Sokszor ismeretlenül bement olyan kereskedésekbe, ahol csak német felirat volt, és követelte a magyar szöveg kitévését is. Naplójába és barátaihoz írt leveleibe örömmel jegyez fel minden olyan eseményt, ami a főváros elmagyarosításában haladást jelentett. „Ma, karácson napja van – írja 1844. dec. 25-én²⁷² gr. Gyulai Franciskának. – De, nem megyek magyar predikációra Pestre, mert a Duna zajlik, és itt a várba sem megyek fel, mert ott még a főherczeg-nádorné palotájában német beszélet foly; holnap sétálgatok fel oda, magyar predikációra, a minő, mióta Buda királyi új vára áll, holnap leszen benne legeslegeső, az időszelleme parancsából.”

A magyar főváros jövőjéről sokat tervezett, álmodozott Döbrentei. Naplójába gyakran leírja városrendészeti gondolatait, a szabályozott Dunapartot, széles, nagy sétányokkal, terekkel és szobrokkal s lelki szemei előtt feltűnnek az eljövendő Budapest büszke palotasorai a Dunaparton, amelyek mind a magyar nagy-

²⁷⁰ A festők és szobrászok közül különösen Simó Ferencet és Czélkúti Züllichet szerette és pártolta. Főúri barátaival festményeket és szobrokat rendeltetett náluk, ő maga is sok festményt vett tőlük.

²⁷¹ Döbrentei Gábor naplója. 1846. 166.

²⁷² Döbrentei Gábor levele Gyulai Franciskához. Buda, 1844. dec. 29. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához*. Szépphalom. XII. k. 1942. 54.

ságot, a magyar erőt hirdetik. A város fejlődésének minden kis eseménye fellelkesíti, de ugyanúgy fáj az itt-ott tapasztalható lassú haladás, vagy visszaesés is.

Döbrentei hisz a magyarság nagy beolvasztó erejében és ebben osztja kortársai nagy részének illúzióját: a tiszta magyar birodalom lehetőségének álmát.

1845-ben²⁷³ dühösen kikel SZÉCHENYI borúlátó álláspontja ellen és ezt írja naplójába: „Azt erősíté nagy pathossal gr. Széchenyi István, hogy a magyarnak nincs olvasztó ereje, más népet nem vesz fel magába s nem enyészt el, hanem ő igen is át-megyén.

Azt leginkább aristokratiai, gróf és báró körben így tapasztalá, igen is, a nemes gróf, De ő nem tanulá a magyar históriát, nem járta helyről-helyre a Magyar kir. birodalmat. Átaljában reformjait nem magyar törvényre, szokásra, vérre oltja-bé. S e miatt még rosszat szül.”

Döbrentei nem tartozott ugyan a reformkor, 1848-at előkészítő nagy nemzedékhez, de azért ő is osztja a magyar függetlenségre törekvők nagy álmát. Jól látja, hogy Ausztria szomszédságában Európa előtt elárnyékolódik arcunk, a függő helyzet nemzeti fejlődésünk legfőbb akadály. 1845. július 23-án²⁷⁴ erre vonatkozólag ezt írja naplójába: „Magyarország hiszi még külön diplomatiái fennállását. Pedig bizony az Ausztriai Császárság európai arcának csak silhueteteje. Elárnyékolja, elsem-míti az őt, úgy miként Bodrog v(ár)megyét Bács, Kishontot Gömör, Pilissoltot Pest, Külső Szolnokot Heves. Mi több! Még ennyire sincs életben.”

A forradalmat előkészítők egyrészének arisztokrata-ellenes hangulata is hat rá. Erre vonatkoznak 1844-ben²⁷⁵ naplójába írt sorai: „Hogy az Aristokratiák, thrónok despotiai megtöréseit, egyenlő jogokra törekvést Marmontel Belisarja, Bourdaloue le petit Carême-je, J. J. Rousseau buzgatták volna elé!

Hát millióm adta jó fényes urai! ki emele titeket, hozzátok járulhat(at)lan polczokra? mellyekről a canaillet tiprátok?

Ki engedte meg XV. Lajos fr(ancia) királynak ország költségein űzött kurválkodásait. Richelieunak Mazarin zsarnokságát, a Habsburgi magy. királyok esküszegéseit. Lobkovicz bécsi miniszter akasztófára valóságait, stb. Azt gondoljátok-e? nincs visszatörítés a természet rendében?”

²⁷³ Döbrentei Gábor naplója. 1845. 154.

²⁷⁴ Uo. 1845. júl. 23. 148.

²⁷⁵ Uo. 1844. 141.

Döbrentei azonban érzi, hogy e felfogása és életformája közötti nagy szakadék van. Ő, a főúri szalonok kedveltje látta ugyan az arisztokrácia hibáit, de azt nyíltan inkább csak barátainak mondta meg. A király és a kormány iránti lojalitás ütközik össze lelkében a feltörő nemzeti érzéssel és az igazság kimondásának vágyával. Ezért írja, mintegy önmaga előtt való védekezésül 1846. január 31-én²⁷⁶ naplójába: „Soha se lássék írásaimban, hogy hivatalomat, királyi tanácsosságot kormány szellete(!) simogatásért, történelmi igazak elforgatásáért kaptam. Csinyán tegyek fel mindent, miként meggyőződését jól nevelt ember szokta kimondani, s úgy, a hogy a dolgot akkor tudtam.

Királynak esküdtem hűségére, ki meg nemzetem törvényei megtartására esküdt. Én hát embere legyek, ki által mint egyike által a szabad, független Nemzet szabad törvényét tartatja meg. Ki ellenkezőleg teszen királyi kinevezésű hivatalában, az tehát nem lelkiismeretesen hív királyához.”

Döbrentei érzi, hogy Magyarország történetében új korszak köszöntött be. 1846. február 3-án²⁷⁷ a megváltozott időkre célozva írja naplójába ezeket az egyszerű, de kifejező sorokat: „Az elálmósodott idők, és az éber idők! Mi nagy a különbség.” Döbrentei ifjúkorának és élete alkonyának kora között a „külömbőség” valóban nagy volt. A romantikus-nemzedék álmait valóra kezdi váltani a nagy reformnemzedék és a magyar vágyak megvalósulásának kedvezni látszik az európai fejlődés is. Az új fiatalok jövőt építő munkájában Döbrenteinek már csak a csendes szemlélő szerepe jutott. De a lelke mélyén fel-felszakadnak néha a múlt sebei²⁷⁸ és ilyenkor a fájdalmas visszaemlékezést csak az erős férfiakarattal tudja elnyomni. Ezekre a felszakadó sebekre célozva írja naplójába 1845. augusztus 14-én:²⁷⁹ „Mire kell lelkedből legeslegtöbb erőt kifejtened? Rosszul számított tetteidből eredt önsérelmed meggyógyítására? Veszteséged bűjét ekkor csupán magad emésztheted fel, legalább elhomlítottással(!), mert egé-

²⁷⁶ Uo. 1846. jan. 31. 155.

²⁷⁷ Uo. 1846. febr. 3. 156.

²⁷⁸ Régi ellenségeire visszagondolva írta 1844. nov. 2-án a kritikáról naplójába: „A magyar irodalomban ilyen hangulatú kritikák voltak:

Kapás kritika: Rajnis Szabó Dávid ellen.

Furfangos kritika: Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Horváth Endre, Döbrentei ellen.

Szemtelen kullancs kritika: Bajza.

Poloskás kritika: „Vachotték.” Széchy Károly, Kazinczy és Döbrentei. E. M. 1889. 530.

²⁷⁹ Uo. 1845. aug. 14. 149.

szen gyökeréből azt ki nem ránthatod többé. A sebhely gyakran elődbe fog tűnni, sőt ki is üt megint. Úgy vagy vele, miként a Tátra fenyőszála a héján ejtett fejsze csapással, beforr szurka által, de a karczolat látszik.”

Igy élt Döbrentei, régi lelki sebeit férfiasan hordozva és mások előtt eltitkolva a magyar forradalom hajnalán, élete alkonyba hajló éveiben. De a társas élet örömei, a nemzet erősödésének és a soha nem szűnő munka kötelességteljesítésének mámorában folytatja régi életét, hű marad önmagához.

A meg nem bocsájtás lelki állapotában egyetlen vigasz a munka, eltemetkezés a múlt kutatásában, égni és lángolni elfelejtett értékek felidézésében. Döbrentei életének utolsó két évtizedében ezt az utat választotta az előtte bezáródott lehetőségek helyett. Két fő szenvedélye maradt tudományos terveiben: egyik a magyar nyelv emlékeinek összegyűjtése, a másik, emléket állítani halott és hozzá hűséges íróbarátainak, önzetlenségére vall, hogy saját költségén, nagy és erejét meghaladó áldozattal kiadta BERZSENYI DÁNIEL összes munkáit²⁸⁰ és gr. TELEKI FERENC verseit.^{281, 282} Mindkettőjükhöz régi és állandó, sírig tartó barátság fűzte. Teleki Ferenc magyarrá formálásában teljesen övé az érdem. Erdélyi évei alatt a fiatal és lelkes, de csaknem teljesen elnémetesedett főúrbán felébreszti a nemzeti érzést, és írásra buzdítja. Teleki Ferenc Döbrentei hatására ír verseket és ugyancsak barátja biztatására vállal áldozatokat az erdélyi magyar művelődési célok érdekében. Írói képessége nem állt arányban tiszta és önzetlen szándékaival, de költeményei kiadásával Döbrentei nem is annyira az írónak, hanem inkább a szerény, áldozatkész jóbarátnak az emlékét akarta megörökíteni. A Berzsenyi kiadás már

²⁸⁰ *Gr. Teleki Ferenc versei.* Buda, 1834.

²⁸¹ *Berzsenyi Dániel minden munkái.* Kiadta Döbrentei Gábor. Buda, 1842.

²⁸² 1830 és 1840 között Döbrenteitől még a következő kisebb-nagyobb tanulmányok jelentek meg:

1. K. I. T. 1831. I. kötetében több életrajzot közölt részben a nevével, részben D. G. jelzéssel. A K. I. T. II–III. köteteibe már kevesebbet írt, a IV-ik kötettől kezdve titkári és egyéb elfoglaltságai miatt a lexicon írásában nem vett részt.

2. *A Magyar Tudós Társaság története a nyelv országos régibb állapotjának rövid elé adásával.* A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. k. Pest, 1833. 1–126. Az Akadémia és az akadémikus mozgalmak történetére vonatkozólag félszázadon át Döbrentei tanulmánya volt az egyetlen nagyobb adatokat közlő és egyben feldolgozó, szintézist adó tanulmány.

3. *A Magyar Tudós Társaság története 1831. nov. 16-ikától fogva 1832. nov. 15-ig.* A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. II. Buda, 1835. 1–100.

jóval jelentősebb. Fél évszázadon át ez volt a nagy és korában kellőképp nem méltányolt költő legteljesebb kiadása. E mű nagyban hozzájárult Berzsenyi értékeinek a köztudatba viteléhez. A Berzsenyi-kiadásban közli a költő hozzá írt leveleit is és ezzel mindig töretlen barátságuknak állított Döbrentei emléket és egyúttal teljesítette barátja utolsó kérését, aki leveleiben és halála előtt is rábízta, tőle várta, versei újabb, teljes kiadását. Berzsenyi műveinek összegyűjtése és sajtó alá rendezése évekig tartó szorgalmas munkát igényelt. A kiadás megjelenése után barátai és Berzsenyi tisztelői között terjesztette azt, de az akkori viszonyok között a terjesztésnek ez a módja már nem ment könnyen. Rá is fizetett erre a vállalkozására Döbrentei, mert a kiadás megjelenése után jóval később is még mindig alig folyt be valami pénz. 1843. február 18-án Döbrentei gr. Gyulai Franciskához írt levelében²⁸³ kéri őt, hogy az Erdélyi Híradóban hirdettesse a munka megjelenését, „mivel – mint írja – a csinos nyomtatás és minden költség 2000 pengő forintig ment, miből még csak 480 f-tot fizethettem le, s óhajtom, hogy a többi mind a vevők térítsék meg, nem drágálván az 5 pengő forinton adást.” A Berzsenyi-kiadást az írók nagy része örömmel fogadta, de akadtak kritikusok Döbrentei ellenségei közül, akik az iránta érzett ellenszenvtől vezéreltetve, szigorúan megbírálták azt.²⁸⁴ Az utókor magyar irodalomtörténetírása azonban tárgyilagosabb volt és ma is hálával említi Döbrentei áldozatkészségét az alapos és kora színvonalán álló kritikai kiadás megjelentetéséért. E fenti munkákon kívül Döbrentei kiadás céljából összegyűjtötte és lemásoltatta VITKOVICS MIHÁLY meséit, epigrammáit és verseit, TAKÁCS JUDITH költői munkáit és UJFALVI KRISZTINA összes verseit és prózai munkáit.²⁸⁵

²⁸³ Döbrentei Gábor levele gr. Gyulai Franciskához. Buda, 1843. febr. 18. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához*. Széphalom. XII. k. 1942. 46.

²⁸⁴ A Berzsenyi-kiadást Krizbay megtámadta az Erdélyi Híradóban. Az igazságtalan kritikáért Malom Lujza felelősségre vonta Méhest, aki viszont azt Kemény Zsigmondra hárította át. „Keménynek egyenesen meg mondtam, – írja Malom Lujza 1843. ápr. 21-én Döbrenteinek, – hogy Kegyed többet várt volna tőle, ’s ő nagyon kért, hogy mentsem ki Kegyed előtt.” Rexa Dezső, *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz*. I. K. 1907. 366–367.

²⁸⁵ 1840 és 48 között Döbrenteitől még a következő versek, tanulmányok és alkalmi írások láttak napvilágot:

1. *Rokonra lelés*. Mózes VII-ik törvényeinek meg nem tartása. Legszébb hölgy (versek). Budapesti Árvíz Könyv. V. k. 1841.

2. *Vissza magyarosodás Pesten*. Hd. II. IX. sz. 1844–45. 141–142, 156–158, 174, 188–190, 216–218, 239–240, 255–256, 287–288.

Döbrentei kisebb-nagyobb akadémiai értekezései, jelentései és tanulmányai közül magasan kiemelkedik évtizedes gyűjtőmunkásságának eredménye: a „Régi Magyar Nyelvmélekek” négy kötete.²⁸⁶ Döbrentei Grábor az Akadémia megbízásából fáradságot nem kímélve, bejárta a Dunántúlt, a Felvidék és Erdély nagy levéltárait, útjairól pontos és részletes jelentésekben számolt be az Akadémiának,²⁸⁷ kiválogatta a kiadandó anyagot és gondoskodott azok lemásoltatásáról. Levelezésének tekintélyes részét 1835 után e gyűjtő- és kutatómunka problémái töltik meg. Az Akadémia gyűjteményei számára egész sereg nagyjelentőségű kéziratot, nyelvméleket, történeti értékű okmányt szerzett meg, legtöbbször ingyen, tulajdonosaik rábeszélése révén. Gyűjtötte a régi magyar leveleket és a magyar nyelv hivatalos használatát bizonyító egykori okmányokat is. Az Akadémiához írt jelentéseiből és a nyelvmélekek kutatásáról szóló leveleiből egy jól és minden részletében átgondolt tudósi szándék bontakozik elénk. Döbrentei kora egyik legképzettebb magyar nyelvtudósa volt. A nyelvújítás körüli tévedéseit bőségesen kárpótolják a régi magyar nyelv emlékeinek szakszerű összegyűjtésével és közreadásával szerzett érdemei. A gondos összeolvasás, az eredeti szöveghez való hű ragaszkodás és a pontos jegyzetelés nemcsak elvileg elgondolt és helyesen felfogott elv volt nála, hanem egyszersmind rengeteg időt, fáradságot és figyelmet igénylő áldozatkész munkavállalás is. Döbrentei ezt a munkát szívesen vállalta, mert tudósi szenvedélye hajtotta, nyugtalanította annak pontos és lelkiismeretes végrehajtására. A magyar nyelvmélekek rendszeres kiadásának ő az első úttörő munkása és ezirányú érdemeit kortársain kívül a mai magyar nyelvtudomány is hálával ismeri el. E kutató munka nehézségeibe a jelentései és levelei világítanak be. A magántulajdonban levő levéltárakba bejutni nem mindig tu-

3. *Korompai gr. Brunswick Józsefné, Keselőkői Majthényi Anna Mária palota és csillag keresztés hölgy, a budai Jótévő Nő Egylet elnöke hatályos életéről rajzok.* Ék. 1845. 20. sz. 634–638.

4. *Gróf Andrássy György úr Vasgyáron Dernőn Tolna vármegyében.* Hl. 1845. 61. sz. 961–966.

5. *Hév galamb* (vers). Hd. 1848. II. 23., 25. sz.

6. *Magyar tengerész dala.* Hd. 1846. 12. sz. 24.

7. *Iparegylet dala.* Ék. 1846. 813–814.

8. *Retyezát vagy Reczézet* (vers). Unió zsebkönyv.

9. *Huszárdalok, általjában katonadalok.* Pest,

²⁸⁶ *Régi Magyar Nyelvmélekek.* I–IV. Szerkesztette Döbrentei Gábor. Buda, 1838–1846.

²⁸⁷ Döbrentei Gábor kutatóútjairól írt jelentései az Akadémia Főtitkári Levéltárában vannak, a „Magyar Akadémikusok Jelentései” jelzésű kötetben D betű alatt.

dott és sokszor csak nehézséggel, a másoltatás meg különösen nagy akadályokba ütközött. A régi szövegek másolása alapos felkészültséget és lelkiismeretes munkát igényelt, ilyen képzettségű másoló viszont akkor is kevés volt. A fő akadály azonban a kolostori és magánlevéltárak hatalmas és alig rendezett anyagának áttekintése volt, de Döbrentei legtöbb helyt lelkes hívőkre akadt, akik ezt a feladatot erejükhöz képest igyekeztek megoldani.

Jelentései közül rendkívül érdekes az 1841–42. évi jelentés,²⁸⁸ melyet erdélyi gyűjtő és kutatóúttjáról az Akadémia XIII-ik nagygyűlése elé terjesztett. Eszerint 1841. július 8-án érkezett Erdélybe, ahol először Hunyadvármegye levéltárát tekintette meg. Július 10–12-én a nagyszebeni szász nemzeti levéltárban dolgozott, 14-én Fogarasban, július, 15-én Brassóban, 16-án Sepsiszentgyörgyön, majd a következő napokban Kézdivásárhelyt és Csíksomlyón fordult meg. Augusztus 18–19-én Székelyudvarhelyt nézte át az Udvarhely-szék levéltárában található régi magyar iratokat és végül augusztus 20-án Segesvár levéltárait kutatta át. Döbrenteit elsősorban az 1500-ig terjedő magyar nyelvemlékek érdekelték, de átnézte és számbavette a XVI-ik század erre vonatkozó anyagát is. A későbbi időktől őt már csak a magyar nyelvnek, mint hivatalos nyelvnek okmányai érdekelték, annak a bizonyítására, hogy a fejedelemségek korában azt sok helyt használták a latin helyett. A szász levéltárak anyagának átvizsgálásához megszerezte WACHSMANN JÁNOS szász ispán és kormányzó tanácsos engedélyét, aki őt, amint jelentésében írja „a legjobb indulattal fogadta” és „szívesen vállalta, hogy a magyar vonatkozású anyagot lemásoltatja. A magyar iratok jegyzékét pedig ígérte elkészíteni. SCHULER J. K. professzor a legnagyobb szeretettel nyilatkozott a magyarokkal való együtt működésről.” Wachsmann a Döbrentei „nyakába borulva” búcsúzott el tőle és Döbrentei boldogan tért haza, bízva a szászok ígéreteinek teljesítésében. A nagy ígéretekből azonban nem lett semmi. „Tizen-nyolc hónapja éppen most az érzékeny ígéreteknél, – írja Döbrentei jelentésében, – de csak levél sem jött onnan, mely ezt hozza: „Uram, megkerestünk minden féléket, felbontottunk minden csomót, hogy a magyarokhoz lekötelezett atyafiságunkat bizonyítsuk,” „de fájdalom! semmit se találánk.” Brassóban Schuler professzor ajánlólevelével kereste fel TRAUSSCH JÓZSEF városi tanácsost, aki össze is állította a XVI-ik századi iratok jegyzékét. Itt jegyzi meg Döbrentei, hogy Erdélyben a fejede-

²⁸⁸ Uo.

lemségek korában a magyar volt a hivatalos nyelv, s a királyi kormányshoz jegyzőkönyveit is csak 1764-ben „BUKOW kedvéért kezdték deákul írni”. Segesvárt BINDER PÁL GYÖRGY szászkezdői evangélikus pap, Döbrentei régi barátja mutatta meg a levéltárakat. Egész sereg értékes XVI-ik századi magyar iratot talált, amiknek lemásolására Binder ígéretet is tett, de a szebeniekhez hasonlóan nem küldött fel az Akadémiának semmit. „Nem kételkedem Binder Pál György szavában” – írja jelentésében Döbrentei, – „de, hogy ezen Nagyszebeni és Segesvári egészen elhallgatás a Szász nemzetnek a magyar nyelv elleni ismeretes mostani szegülése szempontjából ne jőne, nem lehet. Mintha félénének, hogy oly tanú iratokat adnak ki hiteles másolatban levéltáraikból, mik napfény világosságával ismertetik meg enmagukkal, miképen kivált a mostani Erdélyi országgyűlésen a Magyar és Székely nemzet a nemzeti nyelvre nézve” csak azt akarja visszaállítani, ami Erdélyben a szászoknál is „másfél száz éven felül élt országos divatban”. Döbrentei szerint a szászok nem szeretnének kiadni levéltáraikból olyan bizonyítékokat, amelyek szerint ők „egykor legkészebben, legalább minden ellenmondás nélkül elfogadták” a magyar nyelvet, hivatalos használatra is „s a magyar nyelv tudása és az azzal élés mellett saját nyelvük is fenn tudá maradni”. Döbrentei végül kéri a társaságot, hogy a szászok eme furcsa és udvariatlan eljárása ügyében tegyen valamit. Ez szerinte azért szükséges, hogy a két szász hatóság is érezze a nála lévő érdekes iratok meg nem tagadhatóságát.²⁸⁹ Az erdélyi út és ottani bő tapasztalatainak leírása betekintést enged Döbrentei bő és alapos jelentéséibe, amiknek pontos feldolgozása nyelvemlékeink kutatói számára új lehetőségeket nyújtana. Hozzá hasonló alaposággal és tudós módszerességgel csak ARANKA GYÖRGY és KEMÉNY JÓZSEF dolgoztak az erdélyi régi történeti és irodalmi emlékek számbavételén és megmentésén. Akadémiai megbízatása révén Döbrentei nemcsak Erdély, hanem az egész történeti Magyarország és Ausztria, egy részének levéltáraiban is kutatott, működését azonban elsősorban a nyelvemlékek összegyűjtésére korlátozta. Utolsó nagy jelentését a régi magyar nyelvemlékekre vonatkozólag az Akadémia XVIII-ik nagygyűlésén olvasta fel. Ez az 1847. december 20-áról keltezett jelentés²⁹⁰ elsősorban a Felvidék levéltárainak régi magyar anyagáról és a másolásokra kiadott munkákról szól. 9 pontban összegezi munkája eredményét és rámutat a még elvégzendő feladatokra.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ Uo.

Ezeket a feladatokat azonban nem tudta már elvégezni. Az 1848-as forradalom nemcsak a további gyűjtő- és kutatómunkát teszi lehetetlenné, de a már feldolgozott anyag további kiadását is. A forradalom elején abbamaradt a már előbb nyomdába adott és részben ki is nyomott értékes gyűjtése: a XVII-ik századi magyar levelestár. A nagy események így szakítják ketté és vetnek véget Döbrentei tudósi munkájának. A forradalom bukása után, élete utolsó két esztendejében, a nagy nemzeti letargiában ő már nem fejezhette be minden elkezdett munkáját. De az általa kiadott nyelvemlékek és az életében meg nem jelent gyűjtései nevét így is beírták a magyar nyelvtudomány történetébe.

A forradalom viharában.

1848. március 15-ike a magyarság életében sorsdöntő esemény volt. Az európai szabadságeszmék hatása alatt a magyar függetlenség gondolata is lángra gyul. A nemzet átéli a nagy sikerek rövid illuzióját, hogy aztán másfél éves hősi sorsvállalás után megismerje az elbukás tragikumát. Döbrentei Gábor a magyar szabadságharc kitörésekor 62 éves volt. A nagy események irányításában neki nem juthatott szerep. Idős kora, letűnt pályafutása a múlté volt. Az új nemzedék politikai és irodalmi vezérei Kossuth és Petőfi zászlói alatt sorakoztak. Egykori barátai közül is kevesen éltek már, az új nemzedék dübörgő morájában, a még élő régiek hangjára amúgy sem figyelt volna fel senki. Döbrentének tehát a nagy viharban csak a csendes szemlélő szerepe jutott. De magyar lelke aggódó szeretettel figyelte a nemzet jövőjét eldöntő nagy eseményeket, osztozott a győzelmek mámorában, együttérzett és zokogott az elbukottakkal a meg nem érdemelt vég tragikus pillanataiban. A szabadságharc idején Budán élt és élményeit ezúttal is gyakran bejegyezte naplójába. A forradalmat előkészítők gondolatai már régen kedvesek voltak előtte, de most még inkább azonosítja magát a magyar függetlenség és öncélúság eszméivel. Utálja a szolgalelkűeket és gúnyosan írja naplójába 1848. február 5-én:²⁹¹ „Mikor Magyarország képviselői, felterjesztésükben a Királyt, atyai kegyességünek, csúsza nevezik és a törvénycikkekben Ő felsége kegyelmes hozzá járultta áll: a szabad kebel mindig megszisszen.” Fiatalkorára visszaemlékezve Tacitus olvasása jut eszébe, de egyszerre megjelenik előtte Páris és a februári forradalom. Ekkor a despoták megérdemelt

²⁹¹ Döbrentei Gábor naplója. Kiadatlan rész. 1848. feb. 5. 179.

sorsára gondol és a következő sorokat írja naplójába:²⁹² „Mikor fiatalkoromban Tacitust olvasám, jól esett azt gondolnom, hogy az absolutismus tacitusi legyalázása azért is szent, mert az uralkodandó hercegfiúk megrettenének előre, jövő históriksaiktól, midőn tanítják azt, velek olvastatván.” „Úgy látom most, hogy nem Tacitus kell az uralkodó despota-féléknek, hanem olyan leczkék, minőt Páris, február 23-dikán 1848. b(an), Stuttgart azután, Pest 15-dikén, praelegált.” A despoták sorsa megpecsételtetett – legalább ezt érezteti 1848. tavaszának magyar és európai mánora. De a szabadság mánorának veszélyeit jól és korán észreveszi már Döbrentei. 1848. június 19-én írja:²⁹³ „A magyar, látom, örömeiben részeg, függetlenségi szabadsága vissza nyérésén.” Szeptember 1-én²⁹⁴ pedig a szabadság dicsőítése mellett lelkében felébred már a nagy aggodás, mi lesz a nemzettel, ha ez a mánor nem hozza meg a várt illuziókat. „A Szabadság, legszebb gyermek a világon, – írja Döbrentei naplójába. – Kié? Szüli az emberi jog, gyönyörködik benne az Igasság, ápolja az Egyenesség. Igazgyöngy az, melyet a tenger fővénye kimos, de melybe... hamar elvész.

Az egyúrságban e gyermek, váltott gyerekké leszen többnyire álruhában járatják, felnevelését mindig ígérik, de mindig késleltetik.

S az emberiségnek e kedves szülöttjét elfeledtetni a Rend, a Személybátorság, a Vagyonbiztosítás, a Hiúságok fénnyel-pénzzel kielégítése.

Köztársaságban eleinte nagy tűzzel ragadják-ki e gyereket járszalagai közül. Lerészegedik a világ látásán.

De, nevelésében minden önző, ész, hatalom, szóhős belékottyan, 's a sok mesterkelésben előlik.”

A forradalom viharában sem felejtkezik meg Döbrentei a nyelvészkedésről. Előszóval farag új szavakat és mond véleményt mások stílusa és szóhasználata felett. 1848. július 6-án²⁹⁵ jegyzi meg naplójában, hogy a miniszter szót jó magyar szóval kellene felcserélni. Az „országjár” szót ajánlja. Nem tetszik Döbrenteinek a pogártárs szó sem. 1848. június 22-én²⁹⁶ erre vonatkozólag így ír: „Blouse, Polgártárs, Polgárszerkesztő, stb.! Már

²⁹² Uo. 1848. 195.

²⁹³ Uo. 1848. júl. 20. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*. P. 1944. 33.

²⁹⁴ 1848. szept. 1. Uo. Kiadatlan rész. 202. l.

²⁹⁵ Uo. 1848. júl. 6. 198. l. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*. P. 1944. 33.

²⁹⁶ 1848. jún. 22. Uo. Kiadatlan rész. 194.

hijában! A mit mástól vesz által valaki, annak szavával ragad az reá. Francia töre-ki megént a republicánismusban, arra tátnak száját majmai.

Ha az Ausztria letiporta magyar szabadság hazulról dugta volna-fel fejét, Blouse lett volna magyar eredetiséggel: lebernyeg. Lám, tudták a „labancz” nevet adni.

Polgártárs lett volna: honfitárs vagy még inkább Atyafi, folyvást így szólítja egyik Magyar és Székely magyar véré: Atyafi. S ez testvériesebb mintsem a Bürgerből lett Polgár.

Polgárszerkesztő lett volna: szerkesztő Atyafi.”

Döbrentei éberem figyelni az eseményeket, a régi világ eseményeinek pusztulását, új illúziók keletkezését. Az egyszerű emberekkel és a forradalmat irányító írókkal, hadvezérekkel folytatott beszélgetései közül néhány érdekesebbet szintén leírt. 1848. június 74-én²⁹⁷ írja naplójába: „Ebédlek Mészáros Lázárral. Hadügyminiszter Úr, mondám, a magyar népben bámulatos elszánást, buzgóságot tapasztalok. Csak fegyvert, vezért, az Istenért! mert mintha Mohácsiasan készülénk.” Mészáros azonban megnyugtatta, hogy nincs miért félnie.

Ugyancsak érdekesen beszél el Martinovics és társai hamvainak eltemetését.

„1848. június elsején²⁹⁸ – írja naplójában Döbrentei – Áldozócsütörtökön Budán, a Vérmezőn ma nagy jelenetek esének. Igazi áldozó nap volt. 1795-b(en) Martinovicséknak vevék e mezőn fejét, mert az aristocratiai jogokat semmisíteni akarák. S ma, az ők elve értelmében esketteték fel a budai helyőrség, Mészáros Lázár hadügyminiszter által.”

A forradalom nagy változásai között Döbrentei teljesen átérzi a nemzeti lét és nem lét nagy kérdéseit. Örövend a kivívott első sikereknek, de aggódik a jövőért, amely semmivé tehet egyszerre mindent. 1848. április 30-án²⁹⁹ írja naplójába: „Magyarország most mi lön? Vadkecske, mely egy kőszárlól a másokra szökött. Amott mélység volt alatta, itt mélység körülte. Hengeredőbe volt, újból van. Nemzetisége aláásóinak földje alól kalapálását elébb távolból hallotta, most azok földje színére bukkantak fel.”

²⁹⁷ Uo. 1848. jún. 14. 192. l. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*. P. 1944. 82–83.

²⁹⁸ 1848. jún. 1. Uo. Kiadatlan rész. 190 l.

²⁹⁹ Döbrentei Gábor naplója. 1848. ápr. 30. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*. P. 1944. 31.

A forradalom tisztító és átalakító ereje mellett, észreveszi annak árnyoldalait is. A „fényes villám” mellett látja a „gomolygó füstöt” is, a tiszta eszmék és megvalósulás emberi gyarlóságai közötti durva ellentétet. „A szabadság kivívásának első eszméje, tiszta láng, fényes villám, – írja 1848. október 28-án³⁰⁰ naplójába.

Azután gomolyog a füstje, s a menykő lecsapásának irtózatoss pusztításai. Dühösködések, rombolások.

Hogy az ember csendesen józanon nem tudja tenni fejtekezéseit.”

Döbrentei emberismerete ezekben az eseményekkel teli hónapokban új színekkel, új tapasztalatokkal gazdagodott. A nagy hősök, az eszmék tüzeiben lángolókkal mellett észreveszi a haszonlesők, a mindenáron érvényesülni akarók, a cím és állás után futkosók zajos hadát. 1848. december 24-én³⁰¹ írja naplójába: „Hivatalra felajálkozni képesség érzetével, honi s magad aránti kötelesség.

Keresni azt, ostobaság.

Eljágni benne híven, lelkesen, emberség.

Czím után, melyel fizetés nem jár, esdeni esztelen hiúság.

Czím kaphatásáért, még fizetni is, bolondság.

Czímért áskálodót, szabadság elárulót, akasszátok fel.”

1848. karácsonykor³⁰² a nagy év tanulságait mintegy összegezve, a nemzeti szabadság győzelmiéről ír, de a jövő eshetőségeinek sötét árnya is átsuhan lelkén, hátha a fény, a diadal és siker csak „véletlen” műve volt és a nemzet egy rossz számítási hiba, vagy árulás miatt elbukik. 1848. december 25-én írja:³⁰³ „A társadalmi s országos álladalmi szabadság védelme, a legszentebb érzelmek ki erjedzése. Emberi méltóság ki sem fejlődhetik illő szabad körben mozoghatás nélkül.

És te magyar nép, mily nemesülő eréllyel lépsz-elé, ellapulásodból, melybe szorítgatának, a Sárvizen vagy Lajtán túlról, Igazán Sárvíz mocsaraiban.

Alkalmasint fogsz is győzni!

De, egy ijeszt engem.

„Véletlen” volt mindig megmentője Annak, ki csudálatosan ellened agyarkodik.

³⁰⁰ Uo. P. 1944. 33.

³⁰¹ Uo. P. 1944. 33–34.

³⁰² Uo. 1849. dec. 25. Uo. 1944. 34.

³⁰³ Uo. 1848. dec. 24. Uo. 1944. 34.

Ha megént az a „nem hitem volna” bukkanna elé. És reménytelen Árulás! közüled!”

A szabadságharc első nagy évének politikai és harci eseményei között az irodalomról és az írókról sem felejtkeznek el. Látja a fiatalok csörtetését, nemzedékek és eszmék, régi és új írók örösváltását. 1848. július 8-án³⁰⁴ írja naplójába: „Az irodalomban igen fenyegeti az idősebb írot a neki iramodó fiatal író.” „Gyökérre hajlott fiatal ágak tologatják a cser derekát, pedig annak nedve szittával nőnek.”

A felszakadó régi sebek ismét eszébe juttatják egykori és új ellenségeit, de a férfi büszkeség és dac elnyomja a lélek fájdalmát. 1848. július 5-én³⁰⁵ gúnyosan írja naplójába: „Mikor Bajza engem bántott, akkor egy juhász kutya szabta meg inamat. Marása beforrott. Mikor az Irodalmi Szemlében Toldy Ferkó megerebeneztetett, akkor bekóczóznak. Levertem a pozdorját. Mikor Martzius 15-dike tőn szemrehányásokat a tudóstársasági tagválasztásokért, akkor fosba találtam lépni. Levertem csizmámat s megtisztíták, újra kifényesíték. Mikor Charivari Lankája kancsalgott rám, egy fecske szarta le kalapomat folyosón menttemben. Mikor Vahot vádaskodott ellenem, egy szilaj ökör futott nekem. Semmi bajom nem lett.”

A PETŐFI–VÖRÖSMARTY vitát ugyancsak kárörömmel veszi tudomásul és Vörösmarty megtámadtatásában a sors elégtétel adását látja. 1848. szeptember 6-án³⁰⁶ írja naplójába: „Olvasám Vörösmarti envédelmét Petőfi ellen Kossuth Hírlapja 58-d. számában. 1848. sept. 6.

S ezt érzem: Ládd Vörösmarti, hogy keríté náladnál fiatalabb nyakadba vétkeidet, cselszövéseiddel, miket Te tettél ármánykodva Berzsenyi, Kisfaludy Sándor ellen a m. t. társaságnál.

Vörösmarti, szelíd farkas, bárányos róka.

Így jellemzé b. Jósika Miklós is, gr. Gyulai Lajos előtt. Pedig Jósikát Vörösmarti egykor pártjába húzá.”

Kemény Zsigmondról és Eötvösről, valamint Brassai Sámuelről szeretettel emlékezik meg. Elmeséli 1848. augusztus 1-én³⁰⁷ naplójában, hogy a Nemzeti Kaszinóban együtt vacsoráztott Eötvössel és Keménnyel. A felállítandó kolozsvári egyetem-

³⁰⁴ Uo. 1848. júl. 8. Uo. P. 1944. 34

³⁰⁵ 1848. júl. 5 kiadatlan rész 197.

³⁰⁶ Uo. 1848. szept. 6. L. Gálos Rezső, *Döbrentei papirosszeletei*. I. K. 1944. 459–64.

³⁰⁷ Uo. 1848. aug. 1. Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor feljegyzései a kolozsvári egyetemről*. K. Sz. 1944. 1. sz.

ről beszélgettek és szoba került Brassai Sámuel is, akinek a ki-nevezését Döbrentei melegen ajánlotta.

1849. az új remények és a nagy csalódások éve. Döbrentei naplója kevés feljegyzést tartalmaz erről az esztendőről, a nagy események úgy látszik teljesen lekötötték figyelmét, az önmagába tekintésre ha rá is ért, azok megörökítését nem tartotta érde-mesnek. Érti, hogy élete vége felé jár már és a nagy számadás közeleg. Azokra gondol, akik vele jót tettek és fáj, hogy az élet rövidsége miatt nem róhatta le az irántuk érzett hálát. 1849. má-jus 5-én³⁰⁸ írja naplójába: „Kiegyenlítő érzelmeim vagynak. Faggató kín fog-el, midőn eszembe jut, hogy ennek-annak vala-mely kisebb-nagyobb hálával tartoztam s már megholt, én pedig vele már köszönetemet nem éreztettem.”

Az események vészes sodrában nem ér rá naplóját folytatni, barátait, ismerőseit is szétszórta az ország minden részébe a vi-har. A veszített csaták mellett néhány nagy diadal még élteti a győzelemben hívőket, de az élesszemű szemlélő már látja a kö-zelgő tragikus elbukás előrevetett árnyékát. KOSSUTH, a nemzet utolsó reménye Döbrenteit is magával ragadja, de attól fél, hogy a magyar szabadságharc lelke és vezére jóhiszemű ember, de rossz diplomata és számításaiból kihagyta a „rossz kimenetelt”. 1849. június 20-án³⁰⁹ írja naplójába: „Nincs párja Kossuth Lajos-nak a mai Európában, fellelkesítésre nézve. Nézetet, érzelmet mond-ki nyilvánosan, olyakat, melyeket a közönség embereiben, csak lappangva maradának. Ő megnyelvezi a jogok, igazságok sejtelmét, de kormánya sikerét félthetni. Igen regényes politikus. Az udvarok diplomatái nem olyan igazságosak, becsületesek, minőknek ő hiszi. S kormányzónak a rossz kimentelt is számba kell venni, hogy akkor tudja mi a teendő.”

Döbrentei utolsó évei és halála.

A szabadságharc bukása után, remények és veszített illúziók romjain már csak az elmúlt nagy küzdelem dicső fénye kísértett, a közelmúlt szent emlékei és a vérző sebek néma fájdalma. A jövő sötét és kilátástalan volt. A bújdosók reménye vigaszt nyújtott ugyan az itthonmaradottaknak, de az elnyomás és tehetetlen bosszú keserűségén ez nem változtatható. A költők, tudósok szét-szóródtak és néma hallgatásra voltak ítélve, az egykori harcosok vagy börtönben siratták veszített reményeiket, vagy a bújdosás

³⁰⁸ Döbrentei Gábor naplója. 1849. máj. 5. 210.

³⁰⁹ Uo. 1849. jún. 20. 212.

bizonytalanságában várták végzetük beteljesülését. Döbrenteire milyen sors várhatott ezekben a sötét, keserű években! Üldözöttestől nem kellett félnie,³¹⁰ mert nem volt semmi szerepe a szabadságharcban, de az a világ, amelynek reményében és fényében élt, már neki sem világított többé. Jóbarát, ellenség ugyanazt a sorsot hordta, mint ő, de míg a fiatal nemzedék előtt ott állott még a hosszú élet a maga változást hozható reményeivel, ő már élete alkonyán csak a halálra készülhetett fel. Elrendezi könyveit, kéziratait és kiegészíti végrendeletét.³¹¹ A régi és megkezdett munkái befejezésére már nem gondol többé. Egy-két meghitt barátjával néha összejön és ilyenkor a közös elkeseredés egyetlen vigasza az együttlét öröme. 1850. február 10-én jegyzi fel naplójába: „Ebéden valék Pesten, a Szép-utcában László Ferenc

³¹⁰ Döbrentei Gábor 1850. szept. 18-án írta öccsének, Döbrentei Antalnak: „Nyugtalan vagy, meghiszem. Úgy van minden szilárd lelkű ifjú ember, midőn még nem tudja, hová, merre? Könnyeim hullának egykor érzékeny gyermeknek nekem, midőn a világ sorába bekapaszkodnom oly későre lehetett. Reménylettem, türtem s munkába fogtam, hogy időm teljék. Sikerét láttam vágyaimnak, sokban boldogultam.

S most, hazám nyomorgatását látnom nem elég, bizonytalanra soroztak. Június elsője óta nyugalmazva vagyok, de mennyivel, azt nem írta meg Koller miniszteri biztos aug. 31-dikén. 1849-i májusától fogva 1850-beli május végéig azonban megkaptam fizetésemet nagy-nagy nehezen.” Rexa Dezső, *Döbrentei Gábor levelezéséből*. I. K. 1900. 375.

³¹¹ Végrendeletében az atyjától örökölt birtokrészét Samu és Dávid testvéreire hagyta. Bútorait, készpénzét és egyéb szerzeményeit unokatestvéreinek, Döbrentei Antalnak juttatta. 200 pengőt adományozott Károly, 300-at Dávid öccsének, 2–200 pengőt a soproni és a pesti evang. tanintézetnek azzal a céllal, hogy annak kamatait a magyarból legjobb előmenetelű tanulóknak osszák évente ki. Volt tanítványainak apróbb dísz tárgyakat, az Akadémiának pedig az általa megfestetett alább felsorolt írók arcképeit ajándékozta: Gr. Teleki József, gr. Széchenyi István, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, gr. Dessewffy József, Horváth Endre, Virág Benedek, Kazinczy Ferenc, br. Jósika Miklós, Kállai Ferenc, br. Mednyánszky Alajos. E képek közül a Jósikáét Pesky, a Kállaiét Koczina, a Széchenyiét Barabás, a többit Simó Ferenc festette. Kéziratai egyrészét szintén az Akadémiára hagyta, más részét Antal és Károly öccsei „felügyelete alá” rendelte. Simó olajfestményét (Veszta) a felállítandó Erdélyi Múzeumnak ajándékozta. Reméli, hogy „Erdélyi és Magyar országi Hazám Nemzetem folyvást nagyobb, mindig kifejtettebb phoenix légyen”. Kéri, hogy temetésén vagy Székács József tartson beszédet, „vagy általgában a Pesti Evang. Magyar pap légyen, mert első valék, ki a Pesti ev. gyülekezet Magyar Tiszteletese fizetéséhez alapítványkát adtam, s így oda tartozom”. Végrendeletét a következő sorokkal fejezi be: „E végezve, beh könnyül a lélek, mikor a halálon túl bátran járt, ennek vidámságában mindennek a mi nemes, betsülésével, emberi szennyek utalásával, gyarlóságokon mosolyogva írtam e sorokat elejétől végig saját kezemmel s megerősítettül nyomtam ide nemzeti pecsétet Budán, Július 9-én 1847.” *Döbrentei végrendelete vagy testamentuma*. I. K. 1900. 366–373.

özvegyénél Szűcs Jozefánál. Sírt velem Magyarország sorsán!”³¹² Azután a bújdosókról és Kossuthról beszéltek, idézték a múltat, fürkészték a jövőt. A társaság és a könyvek vigasza sem volt már a régi. Az élő történelem nagy tanúságai elhomályosították a róluk írt elméleteket. Minek az „élet tanítómestereihez”, a múlt nagy szellemidézőihez fordulni, mikor a ma rideg valóságai úgyis szétoszlatják a könyvek illúziókban ringató álmvilágát. Döbrentei 1850. szeptember 13-án³¹³ keserűen írja naplójába: „Vágd a földhez azon históriás könyvet, mely csak a koronások hatalma elfacsarásait csevegi el. Hiszen mi gyönyör, időt vesztegetni abban, hogy tudd.” De vajjon nem tévedett-e a magyarság, amikor Ausztriával szakítani akart, veti fel Döbrentei a magyar lelkiismeretvizsgálat nagy kérdését. Ausztriával közösségben élni már nem lehetett – állapítja meg Döbrentei – és 1850. áprilisában³¹⁴ a naplójába írt elmélkedésében cáfolja Széchenyi azon régi állítását, hogy Magyarországnak Ausztriával jó viszonyban kell lennie. „Ezzel – írja Döbrentei – Széchenyi járatlanságát bizonyította a magyar történelemben.”

Utolsó éveiben nagy örömet szereztek neki gr. Gyulai Lajos látogatásai, aki Pesten lakván, régi nevelőjét gyakran felkereste. Ilyenkor órákig elbeszélgetve felidéztek a múltba temetődött erdélyi emlékeket: az andrásfalvi és dédácsi felejthetetlen esztendőket. Emberi sorsok és porba omlott régi kedves arcok merültek szemeik elé a múlt homályából, de az eltűnt idő nyomába tapogatózó és vigaszt kereső emlékezet csak kettétört életek, félig teljesült vágyak árnyait idézte fel előttük. Megszűnt és értelmét veszítette a régi harc is Döbrentei és nagy ellenfelei között. Egykori támadóit és a munkásságát, életét megkeserítő ellenségei közül Bajza megőrült, Széchenyi és Vörösmarty megöszzeomlott lélekkel várták végzetük beteljesülését. A költők és tudósok hallgattak, de a lélek néma csendjében, a szenvedés már új alkotásokat értelt. Döbrentei azonban nem ismeri már meg Tompa vigasztaló líráját, a „Vén cigány” keserű jövőlátását, sem „Az ember tragédiája” örök igazságokba temetett magyar fájalmát. Az ő szerepe véget ért, a nemzedékek nagy őrsváltásában át kellett neki is adnia azt a helyet és hivatást, amelyet egykor oly büszkén, emberi erényekkel és gyarlóságokkal telten magáénak vallott. Élete utolsó hónapjairól keveset tudunk. Naplójába 1851. februárjában³¹⁵ írja be az utolsó töredékes feljegy-

³¹² Döbrentei Gábor naplója. 1850. febr. 10. 218.

³¹³ Uo. 1850. szept. 13. Hajnaloson, 224.

³¹⁴ Uo. 1850. ápr., 220.

zéseket. Az apró történetek és idézetek között van egy kis vers, mely az öregedő Döbrentei érzéseit fejezi ki: a „Hazám Istene” c. „Kiszáradt a könny” panaszolja a vers, mert ember, Isten elhagyott:

„Nem sírok, nem imádkozom,
Elhagytál, elhagylak én is.
Megállott óra vagyok, hallgató,
Csend, sőt némaság körülem.
Állok, – mint nedveszáradott élőfa
Remény zölde nélkül.”

A naplót bibliai idézet fejezi be, vigaszul az emberi gyarlóságok és fájdalmak ellen. „Szégyeld meg magad ó rövid látású ember, Isten elleni zugolódásaidért, világ igazgatásán való elégtelenségédért, és önmagad csüggettségéért. Jób így szól: Ó Isten bölcsességének és tudományának mélységes gazdagsága, mely igen meg tudhatlanok az ő ítéletei és végire mehetetlenek útjai. Mert ki mehetett végire az Úr akaratának, vagy ki volt tanácsosa?”³¹⁶

Ezek Döbrentei Gábor naplójának utolsó sorai. A büszke lélek a nagy harcok, sikerek és csalódások után megnyugszik a kifürkészhetetlen végzetben, Isten akaratában. Élete utolsó napjairól és hirtelen bekövetkezett haláláról hálás tanítványa, gr. GYULAI LAJOS emlékezik meg:³¹⁷ „Néhai lelki barátomat *Döbrentei Gábort*, utoljára *1851-ben Martius 27-dikén* láttam, mikor színházba mentem, a Váci-utcában, jött velem szembe, az utca tulsó oldalán, és amint megpillantott;, sietett felém, és elkísért a színházig, – ott kezét szorítottunk egymásnak örökre, – másnap jött a leverő szomorú hír, hogy szélhűdésben megholt. Mikor aztán szállására siettem, életnélkül kiterítve láthatám csak egy pamlagon. Harmadnapra eltemettetett. Székács evangélikus pap mondott felette egy igaz beszédet.³¹⁸ A temetésen jelen voltak gr. Teleki József az akadémia elnöke, – testvéreim Wassné és

³¹⁵ Uo. 1951. febr., 251.

³¹⁶ Uo. 1851. gr. Gyulai Lajos bejegyzése 1860-ból. 252.

³¹⁷ Uo. gr. Gyulai Lajos bejegyzése 1860-ból. 259.

³¹⁸ Döbrentei sírjáról írja gr. Gyulai Lajos: „Azon helyt egy márvány oszlop díszesíti, melyre a sírverset én fogalmaztam, de melyből kihagyatott az, hogy *kívánsága szerint a honvédek mellé temetessék*, akkor Haynau véres keze forgatta a kormány pálcát, Döbrenteinek örököse: Antal, nem merte bevésztetni azt a márványba, de hagyott üres helyet arra is.” Uo. gr. Gyulai Lajos bejegyzése 1860-ból 260.

Kunné, Brunzwick Therez és sok mások. Kun Kocsárral és Györffy Samuval kimentünk a Budai hegyekre a temetés után – ott tartottuk a tort – barátunk emlékezetére!”

Döbrentei sírjánál Székácson kívül TOLDY FERENC mondott beszédet. Az egykori ellenfél és Döbrentei utódja az akadémiai titkárságban, meleg és őszinte szavakkal búcsúztatta el a magyar szellemi élet nagy halottját.³¹⁹ „Soha nem hervadó koszorú fogja Döbrentei holt emlékeit ékesíteni, valameddig csak magyar fog élne e hazában”, mondotta sírja felett Toldy. A halál kiengesztelte az egykori ellenfeleket és Döbrentei emléke bevonult a múlt iránt őszinte kegyeletet érzők emlékezetébe.

Döbrentei Gábor munkásságának jelentősége.

Döbrentei Gábor sokirányú munkásságából kétségkívül műveltség-szervezői tevékenysége volt a legértékesebb és az utókor számára legmaradandóbb értékű. Döbrentei vezetésre, irányításra termett egyéniség volt. Határozott fellépése, nagy műveltsége, a magyar és európai irodalomban való jártassága, nyelvtudása és enciklopédikus ismeretei tették őt elhivatottá egy olyan szerep vállalására, amelyre nála alkalmasabbat 1810. és 1830. között íróink közül alig lehetett volna találni. Döbrenteiben az író, a tudós és a szervező hármasság párosult. Szépirodalmi alkotásai nem mélyek, tudósak értékes, de közepszerű, szervezői és alkotóvágya azonban határtalanul nagy volt. De a túlméretezett becsvágy, mely sokrétű egyéniségét egész életén át fűtötte és hajszolta, előbb a sikerekhez vezető utat nyitotta meg számára, később mellőzése és bukása előidézője lett. Döbrenteinek jó diplomáciai érzéke volt a pillanatnyi adottságok felismerésére és kihasználására, értett az emberekkel való bánásmódhoz is és az írók, tudósok és vezetőemberek közötti ellentétek elsimításában bámulatos jártasságra, ügyességre tett szert. Az eréllyel párosult körültekintés, a kedvező pillanatok kihasználása magyarázzák meg ifjú éveinek sikerét, de igazságtalanok volnánk vele szemben, ha őt csak a siker, az érvényesülés és a minden áron célhoz jutni akarás emberének tekintenénk. Döbrentei becsvágya mögött mély hazafias érzés, a tenni és előbbrevinni akarás őszinte szándéka állott. Láta irodalmunk sivár helyzetét, az írók egymásközti áldatlan harcát, de ugyanakkor észrevette a nagy lehetőségeket is, amik e meddő harcok miatt kihasználatlanul marad-

³¹⁹ Uo. Gr. Gyulai Lajos bejegyzése 1860-ból. 188.

tak. Az irodalmi élet sajátos körülményeinek ismeretén kívül számításba vette a vezetőrétegek befolyásának fontosságát is. Terveit tehát úgy alkotta meg és úgy próbálta végrehajtani, ahogy azok az akkori magyar élet sokféle és ellentétes adottságai között egyedül lehetségesek voltak. Fiatal éveiben a megalkuvás nála csak eszköz volt célja elérésére, később azonban öncélú életformájává vált. Az utókor köztudatába így került Döbrentei Gábor, mint a nagyok kegyeit kereső „udvaronc lélek” nem egészen rokonszenves típusa. Ez a kép azonban csak részben talál a fiatal Döbrenteire, akinek jellemében ekkor még alig ismerhető fel az a Kazinczy által szemére vetett „eredendő bűn”, hogy mindig a környezete „színét” ölti magára. Döbrentei már fiatal éveiben is ügyesen forgolódott a főúri körökben, de összeköttetéseit mindig a nagy célok megvalósítására használta fel. E tekintetben egyéniségében sajátos törést látunk és ez a kettős lelkűség átvonul egész életén. A szalonok kedvelt hőse, az előkelők környezetében forgolódó udvaronc lélek ellen tudata mélyéből fellázad a népi magyar, a társadalmi és szociális igazságtalanságok ellen lázadó emberi lelkiismeret. De ez a mélyről jövő hang kifelé ritkán szólal meg, befelé azonban annál gyakrabban. Időnként kitörő lelki válságainak talán ez az egyik igazi oka. A barátaihoz írt levelei és naplója tele vannak a néma lázadással, az elfojtott keserűség, a ki nem mondható szavak önkínzó marcangolásaival. A fiatal Döbrentei még kigyógyul lelki válságaiból. Az első nagy sikerek: az Erdélyi Múzeum és az akadémiai titkárság kárpótolják vélt és igazi sérelmeiért, de a férfi Döbrenteiben és az élete alkonyán visszavonult tudósban már csak a néma dac és a férfi büszkeség takarják el a haláláig be nem gyógyult lelki sebeket.

Irodalomtörténetünk Döbrentei munkásságának értékét illetőleg csak egy pontban vall egységes felfogást: az „*Erdélyi Múzeum*” értékelésében. A titkári működését, írói, fordítói, kritikus és tudósi munkásságát már nem egyformán ítéli meg. A róla alkotott kép ellentétes voltát életének és munkásságának kellő nem ismerése magyarázza. Ennek tulajdonítható, hogy irodalomtörténetírásunk közfelfogásában Döbrentei Gáborról főként az a kép alakult ki, amit róla ellenfelei: KAZINCZY, TOLDY és BAJZA vittek be még életében a köztudatba. Ez a Döbrenteiről kialakult és ma is élő kép lényegesen megváltozik, ha a kérdés mélyébe nézve tekintetbe vesszük az erre vonatkozó, nagyrészt kiadatlan egykori írói levelezésanyagot is. Döbrentei és ellenfelei egyaránt emberi hiúságok hordozói voltak. Az írói becsvágy, a sajátosan egyéni nézetek egyoldalú érvényesíteni akarása, a ve-

zető és irányító szerepre törekvés, az intrikák és elvi harcok, a valódi és képzelt sérelmek elleni idegőrlő küzdelem, nemcsak Döbrenteit jellemzik, de az ellene küzdő, vele eleinte jóban levő, később azonban ellene fordult írókat is. SZÉCHENYI, Kazinczy, Bajza, Toldy és BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR hozzá írt levelei bizonyítják, hogy a Döbrentei körül évekig kitört irodalmi és személyi vitákban a felelősség nem terheli Döbrenteit egyoldalúan. Jellemének egyik fő vonása, a makacsságig menő büszkeség, akadályozta meg Döbrenteit abban, hogy hibáit belássa, álláspontján változtasson és elfogadja a sokszor feléje nyújtott békejobbot. Döbrentei lelki kettőssége e tekintetben is szembeszökő. Egyrészt könnyen és simán tudott alkalmazkodni és meghajolni sokszor jelentéktelen emberek előtt, ugyanakkor azonban kimondott elveihez, vélt igazságaihoz csökönyösen ragaszkodva, kizárt minden lehetőséget, mely áthidalhatta volna a közte és a vele szemben állók közötti ellentéteket. A szakítás és a bukás ilyen lelki magatartás mellett elkerülhetetlen volt. Döbrentei nem ismerte a belátás és a megbocsátás lelket megnyugtató, ellentéteket feloldó nagy érzését, ezért kellett haláláig hordoznia az igazságtalanul megbántottság tragikus érzését. Az irodalomtörténetírás igazságszolgáltató tárgyilagossága azonban fel kell mentse Döbrenteit az ellene emelt egyoldalú vádak alól. Döbrentei kétségtelenül nem egyszer tévedett elveiben és magatartásában egyaránt. De tévedtek nagy ellenfelei: Bajza, Kazinczy és Széchenyi is, akik hiúságukban, írói büszkeségben, elveik merev hangoztatásában egyáltalán nem maradtak Döbrentei mögött el.

Döbrentei egyéniségének főbb jellemvonásait látva előttünk áll a megújuló magyar irodalom első „literary gentlemanjének” rokonszenves alakja. A magyar romantika lángjában égő fiatal műveltségszervező érdeme, hogy Erdélyben a legrosszabb körülmények között teremt irodalmi életet és az „Erdélyi Múzeum” megindításával rövid időre bár, de addig el nem ért színvonalú folyóiratot ad a két magyar haza íróinak. Az erdélyi „Tudós Társaság” felvetésével az Aranka által sikeresen képviselt akadémiai gondolatot táplálja tovább és az erdélyiek műveltségteremtő vágyát nem hagyja kialudni. A Magyar Tudományos Akadémia megszervezése és első munkái elindítása körül is elévülhetetlenek az érdemei. Mint az Akadémia első titkára fáradhatatlanul dolgozott a magyar tudományos élet megszervezéséért, a külső keretek lerakásáért. Döbrentei érdeme, hogy Erdélyben és Magyarországon összeköttetései és rokonszenves egyénisége révén olyan rétegekben szerzett híveket a magyar műveltség szá-

mára és ébresztette fel bennök az áldozatkészség érzését, amelyek attól távol állottak addig.

Önálló irodalmi alkotásai nem érdemelnek különösebb figyelmet. A preromantika hangulatában született ossziáni költeményei inkább csak irodalomtörténeti érdekességek, különösebb irodalmi értékük azonban nincsen. Sokkal több figyelmet érdemelnek francia, angol és német drámafordításai, amelyek közül nem egy maradandó értékűnek bizonyult korában. Elméleti esztétikai írásai 1830. előtt a magyar kritikai irodalom legértékesebb alkotásai közé tartoznak és az irodalmi ízlés fejlesztéséhez nagyban hozzájárultak. 1830. után írt munkái azonban mélyen fiatalkori művei alatt maradnak úgy az ízlés, mint a stílus szempontjából. A nyelvújítás körüli harcban csak részletigazságai voltak. A nyelvi kérdésekben elfoglalt elfogult és egyoldalú magatartásával sok ellenséget szerzett magának, akik előbb kritika, később gúny tárgyává tették álláspontját, stílusát és az általa feltalált vagy használt szavakat. Döbrentei stílusa már fiatal írásaiban is keresett, modoros, későbbi művei meg néha egyenesen élvezhetetlenek. Maradandó értékű munkásságot végzett Döbrentei a régi magyar nyelvemlékek rendszeres összegyűjtésével és kiadásával. Tudósi működésének ez a ma is mindenki által értékelt része.

A magyar irodalom külföldi megismertetése terén szintén elévülhetetlenek érdemei. Szellemi életünk egykori vezetői közül ő volt az első, aki évtizedeken át rendszeresen fáradozott a magyar és külföldi szellemi kapcsolatok kiépítésén. Elsősorban a németekkel és angolokkal sikerült megismertetnie Magyarországot és a magyar irodalom értékeit. Az a rokonszenv és érdeklődés, ami 1820. és 1848. előtt Magyarországot és művelődésünk iránt megnyilvánult, nem kis részben a Döbrentei lelkes agitációjának eredménye.

Döbrentei munkásságának különös hálával tartozik Erdély, amelynek elmaradott irodalmi életét új ízléssel, nyugateurópai szellemmel frissítette fel. Elernyedő vezető társadalmában ő ébresztette fel az áldozatkészség kötelességérzetét és ugyancsak ő szorította vissza a már uralkodóvá vált idegen ízlést, német nyelvet és szokásokat. Az erdélyi „Tudós Társaság” körüli fáradozásainak sikertelensége után Döbrentei elhagyta ugyan Erdélyt, de „második szülőföldjére” mindig hálásan gondolt vissza és miként az „Erdélyi Múzeum” idejében, úgy később is mindent elkövetett a két magyar haza szellemi életének közelebb hozása érdeké-

ben. Eszméi összekötő kapcsok voltak Erdély és Magyarország szellemi egyesítésére.

Döbrentei Gábor életműve magánhordta a nagy alkotások egyenetlenségeit és belső töréseit. A magyar reformkor előfutára volt, de a nagy reformnemzedék sorsvállalását nem tette magáévá. Lelki alkatában és szépirodalmi alkotásaiban preromantikus, a diadalmas magyar romantika azonban nem ihlette már meg a lelkét. Elvei és eszméi vaskövetkezettségével szemben állott a gyakorlati megvalósításban megnyilvánuló gyakori habozás és az udvaronc szelleméből folyó megalkuvás. Döbrentei hibáiban és erényeiben ember volt, de tragédiája, hogy magyar és emberi szándékaiból a kortársak inkább csak gyarlóságait vették észre, érdemei felett gyakran igazságtalanul hűnytak szemet. Az idő azonban mindenkivel igazságot tesz. A 130 évvel ezelőtt megindított „Erdélyi Múzeum” hősi szándéka annyi elbukáson át ma már élő valóság. Erdély és Magyarország sorsközösségében nagyrészt valóra váltak Döbrentei tervei. Neve azonban kiesett már az utókor köztudatából, de mindazok, akik valaha is a XIX-ik század Erdélyének múltjával fognak foglalkozni és azok is, akiket nyelvünk elkallódott emlékei érdekelnek majd, nevét mindig tisztelettel fogják kiejteni. Az idő kérlelhetetlen törvénye megsemmisít mindent, ami régi, de az örök fejlődés, a soha meg nem szűnő lét a romokból mindig új életet teremt, mert örök igazság, hogy a nagy alkotások létrehozói elégnek ugyan a teremtés mámorában, de porbaomló életük és az idő rostáján kihullott emlékükhöz megmarad a mű, melyet más nemzedékek fejlesztenek tovább a nemzeti és emberi fejlődés ismeretlen nagy törvényeinek szellemében.

Döbrentei Gábor nyomtatásban megjelent művei:*

1. *A szerelem kellemei*. Hat dalokban. Sopron, 1804.
2. *A soproni társaság búcsúszavai*. (Költemény.) Uo. 1805.
3. *Gyászoló érzések* méltós gróf Bossányi Juliánna asszonyságnak, néhai Tolnai gróf Festetics Pál özvegyének utolsó halotti tisztelet tételekor, ápr. 18. Uo. 1805.
4. *Köszönet* Nagy István úrhoz, a Dunán-innen való ev. gyülekezetek superintendenséhez, midőn a sopronyi főiskolákat meglátogatni méltóztatott volna, júl. 1805., a magyar társaság és tanuló ifjúság nevében. (Költemény.) Uo. 1805.
5. *Planum* egy tökéletes magyar bibliográfiai és szókönyv iránt. Pest, 1814.

* E felsorolásban nincsenek benne a Döbrentei kisebb írásai, fordításai kéziratai és az általa szerkesztett művek, amelyekről tanulmányunkban már részletesen megemlékeztünk.

6. *Döbrentei Gábor külföldi színjátékai.* Bécs, 1821–22. I–II. k.
7. *Charaktert festő s elmés mulatságos anekdoták.* Pest, 1827. Második kiadás. Uo. 1839.
8. *Jorick és Elza levelei,* angolból. Uo. 1828.
9. *Pali és Minka olvasni tanul.* Uo. 1829.
10. *A kis Gyula könyve.* Uo. 1829. Második kiadás uo. 1845., harmadik kiadás uo. 1858., negyedik kiadás uo. 1861.
11. *Shakespeare remekei.* I. k. Macbeth. Uo. 1830.
12. *Magyar ábécze.* Uo. 1834.
13. *Terv a nagy magyar szótár belső elrendeléséhez.* Buda, 1834.
14. *Virág Benedek emléke készen áll* Budán, Ferenczy műtermében 1834. nov. óta. Uo. 1835.
15. *Húszárdalok.* Uo. 1847. Második kiadás uo. 1848.
16. *V. Ferdinándhoz.* Uo. 1848.

Rövidítések jegyzéke:

Ak. É.	= Akadémiai Értesítő.
A. É.	= Archaeológiai Értesítő
B. Sz.	= Budapesti Szemle.
Ék.	= Életképek.
É.L.	= Élet és Literatura.
E. M.	= Erdélyi Múzeum.
E. T. F.	= Erdélyi Tudományos Füzetek.
F. M.	= Felsőmagyarországi Minerva.
F.	= Figyelő.
H.	= Hetilap.
Hd.	= Honderú.
Hf.	= Hölgyfutár.
I. K.	= Irodalomtörténeti Köz- lemények.
K. I. T.	= Közhasznú Ismeretek Tára.
K. Sz.	= Kolozsvári Szemle.
K. U.	= Keleti Újság.
M. F.	= Magyar Figyelő.
M. H.	= Magyar Hírlap.
M. K.	= Magyar Kisebbség.
M. S. T.	= Magyar Shakespeare Tár.
Mt.	= Magyarságtudomány.
M. T. T.	= Magyar Történelmi Tár.
N.	= Napkelet.
N. K.	= Numizmatikai Közöny.
N. Kt.	= Nemzeti Könyvtár.
P.	= Pásztortűz.
P. N.	= Pesti Napló.
Szh.	= Széphalom.
Sz. É.	= Szellem és Élet.
Ú. M. M.	= Új Magyar Múzeum.
T. Gy.	= Tudományos Gyűjtemény.
T.L.	= Történeti Lapok.

Könyvészet.

- Döbrentei és Kölcsey leveleiből.* É. L. 1827. II. k. V–X.
Bajza József, *Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations Lexikon ügyében.* Pest, 1830.
Fenyéri Gyulai, *Egy szó Döbrenteihez.* Pest, 1830.
Döbrentei Gábor és Berzsényi Dániel levelezése. Megjelent a Döbrentei Gábor által kiadott *Berzsényi Dániel minden munkáiban.* Buda, 1842.
Kiss János emlékezései életéből. Sopron, 1848.
Döbrentei Gábor. M. H. 1851. 420, 422. sz.
Döbrentei Gábor. P. N. 1851. 317. sz.
Toldy Ferenc, *Döbrentei Gábor.* Ak. É. 1851.
Gróf Kemény József, *Erdélyi tudományos igyekezetek.* Ú. M. M. 1855.
Döbrentei Gábor. Hf. 1858. 183. sz.
Döbrentei Gábor. Magyar írók arcképei és életrajzai. Pest, 1858. 121–125.
Szilágyi Sándor, *Erdély irodalomtörténete.* B. Sz. 1858. III. 140–189, IV. 3–47, 180–241; 1859. V. 32–57, VI. 3–48, 288–311, VII. 232–253.
Szilágyi Sándor, *Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből 1790-től máig.* Ú. M. M. 1860. I. 204–228, II. 3–22, 150–161.
Szilágyi Sándor, *Okmányok az erdélyi tudós társasági igyekezetek történetéhez.* 1793–1845. M. T. T. IX. k. Bpest, 1861. 176–209.
Toldy Ferenc, *Döbrentei életrajza.* Megjelent *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái* IV. kötetében. Bpest, 1868–1874.
Jakab Elek, *Böloni Farkas Sándor és kora.* K. M. V. k. 1870. 241–334.
Döbrentei levele br. Wesselényi Miklóshoz. K. Papp Miklós. T. L. 874. I. évf. I. félév 3. sz. 43.
Döbrentei levele br. Wesselényi Miklóshoz. K. Papp Miklós. T. L. 1874. I. évf. I. félév 11. sz. 172.
Döbrentei Gábor levele. K. Papp Miklós. T. L. 1874. I. évf. I. félév 14. szám. 220.
Id. Szinnyei József, *Döbrentei kézirata.* Hon, 1875. 170–173. sz.
Gr. Kuun Géza, *Gróf Gyulay Lajos naplótöredékeiből. (1815–1834.)* Bpest, 1874.
Szana Tamás, *Kisfaludy Sándor leveleiből (Döbrentei Gáborhoz).* Ék. 1876. 76. sz.
Döbrentei Gábor két levele báró Wesselényi Miklóshoz. K. Papp Miklós. T. L. 1876. 38. sz.
K. Papp Miklós, *A „Magyar tudós társaság” keletkezése történetéhez.* Közli Döbrentei G. két levelét. F. I. (1876), 169–172.
Döbrentei Gábor három levele br. Wesselényi Miklóshoz. Hf. 1877. 12. sz.
Kozma Ferenc, *Döbrentei Gábor levelezése Kozma Gergellyel.* F. II. 1877. 33–43.
Csetneki Jelinek Elek, *Egy Magyar Emlékérem története.* A. É. XII. sz. 1878. 31.
Szvórényi József, *Vitkovics Mihály levelei Döbrentei Gáborhoz.* Megjelent Vitkovics Mihály műveiben. I–III. k. Bpest, 1879.

- Kazinczy Ferenc, *Erdélyi levelek*. Kiadta Abafi Lajos. N. K. XII. Bpest, 1880.
- Ferenczy József, *Gróf Dessewffy József levelei Döbrenteihez*. F. XVI. 1884. 72–76., 141–143., 215–238.
- Kölcsey Ferenc levelei Döbrentei Gáborhoz*. Kölcsey Ferenc minden munkái. Harmadik bővített kiadás. X. k. Bpest, 1887. 29–56.
- Bayer József, *A Nemzeti Játékszín története*. I–II. Bpest, 1887.
- Széchy Károly, *Döbrentei Gábor, mint nevelő*. E. M. 1887. 24–52.
- Széchy Károly, *Az „Erdélyi Múzeum” (Döbrentei Gábor folyóirata)*. E. M. 1887. 358–393.
- Széchy Károly, *Kölcsey és az akadémiai titkárság*. E. M. 1887. 164–175.
- Ferenczy József, *Döbrentei Gábor és gr. Dessewffy József levelezése*. Megjelent a *Gr. Dessewffy József munkái* III-ik köt.-ben. Budapest, 1888.
- Széchy Károly, *Kazinczy és Döbrentei. (Régi pör új megvilágításban)*. E. M. 1889. 520–530.
- Gróf Kuun Géza, *Kisfaludy Sándor két levele Döbrentei Gáborhoz*. I. K. 1891. 137–141.
- Váczy János, *Kazinczy Ferenc levelezése*. III–XXI. k. Budapest, 1892–1911.
- Ferenczi Zoltán, *Döbrentei három levele Cserey Farkashoz*. I. K. 1894. 230–234.
- Váczy János, *Berzsenyi Dániel életrajza*. Bpest, 1895.
- Koncz József, *Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkashoz*. I. K. 1897. 449–451.
- Rexa Dezső, *Döbrentei irodalmi munkásságához*. I. K. 1898. 106–113, 217–222.
- Szabó Adorján, *A Conversations Lexiconi pör története*. Kassai premonstrei gimnázium értesítője. 1899.
- Döbrentei Gábor végrendelete vagy testamentuma július hó 9-én*, 1847. I. K. 1900. 366–373.
- Gr. Kuun Géza, *Erdélyi tudományos igyekezetek*. E. M. 1900. 1–18, 71–81.
- Latkóczy Mihály, *Kisfaludy Sándor, Döbrentei és Kazinczy levelezése Pápay Sámuellel*. I. K. 1900. 202–213.
- Rexa Dezső, *Döbrentei Gábor levelezéséből*. I. K. 1900. 373–377.
- Gr. Kuun Géza, *Budapest 1820-ban*. E. M. 1902. 1–18.
- Lampérth Géza, *Döbrentei Gábor folyamodványa*. I. K. 1903. 498–499.
- Sz. L., *Az Erdélyi Múzeum’ kiadása eránt való Plánnum*. E. M. 1903. 588–591.
- Incze Béla, *Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején*. E. M. 1904. 320–333.
- Gr. Kuun Géza, *Gyermekéveim*. E. M. 1904. 485–499, 541–562.
- Váczy János, *Kazinczy Ferenc erdélyi utazása*. I. K. 1905. 1–28.
- Bodor Aladár, *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Bpest, 1906.
- Rexa Dezső, *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz*. I. K. 1907. 93–108, 215–235, 361–377, 473–492.
- Székely Ödön, *Döbrentei Gábor eddig ismeretlen levele az Akadémia szervezéséről és megalakulásáról*. I. K. 1908. 464–470.
- Bayer József, *Shakespeare drámái hazánkban*. I–II. Bpest, 1909.
- Mihalovics Béla, *Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi*. N. K. 1910. 2.
- Kristóf György, *Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez*. I. K. 1910. 483–487.
- Kristóf György, *Döbrentei Gábor levelei Sipos Pálhoz (1815–1916)*. E. M. 1910. 102–105.

- Rubinyi Mózes, *Döbrentei Gábornak egy akadémiai tervezete*. Ak. Ért. 1911. 119–122.
- Döbrentei Gábor, (*Züllich Rudolf cameája*.) E. M. 1911. 28.
- Sallay Géza, *Döbrentei Gábor élete és működése*. A máramarosszigeti kir. kath. főgimnázium 1911–12. és 1912–13. értesítőjében. Máramarossziget, 1913.
- Gálos Rezső, *Döbrentei papirosszeletei*. I. K. 1914. 459–464.
- Gálos Rezső, *Régi papírszeletek*. M. F. 1914.
- Kristóf György, *Az első „Erdélyi Múzeum” történetéhez*. E. M. 1915. 64–66.
- Szász Ferenc, *Az első „Erdélyi Múzeum” történetéhez*. E. M. 1915. 84–95.
- Goriupp Alice, *Döbrentei Gábor nyelvújítása*. Bpest, 1916.
- Várad Antal, *Döbrentei Gábor*. Újság (Bpest), 1916. 55. sz.
- Viszota Gyula, *Széchenyi első négy művének nyelvéről*. M. Ny. 1916.
- Ferenczi Zoltán, *Döbrentei második Macbeth-fordítása*. M. S. T. 9. k. Bpest, 1917.
- Perényi József, *Döbrentei Gábor levele Horváth Cyrillhez*. I. K. 1918. 426–427.
- Horváth János, *Jegyzetek a Bánk bán sorsához*. N. 1922. 814.
- Kristóf György, *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője*. Kolozsvár, 1924.
- Császár Elemér, *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*. Bpest, 1925.
- Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei. 1777–1848*. I–II. Bpest, 1927.
- Mitrovics Gyula, *A magyar esztétikai irodalom története*. Debrecen, 1928.
- Gyalui Farkas, *A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán*. E. M. 1931. 1–13.
- Kristóf György, *Kazinczy és Erdély*. Az E. M. E. tizedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1932. 17–36. E. T. F. 44. sz.
- Pintér Jenő, *Magyar irodalomtörténete*. V. k. Bpest, 1932.
- Gróf Széchenyi István naplói*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Viszota Gyula. III–VI. sz. Bpest, 1932–1939.
- Hofbauer László, *Döbrentei Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társasága (1817–1821)*. E. M. 1933. 335–344.
- Hofbauer László, *Döbrentei Gábor ismeretlen akadémiai tervezete*. E. M. 1933. 345–357.
- Varjas R. Béla, *Erdély és irodalmunk nemzeti egysége*. Bpest, 1934.
- Viszota Gyula, *A kortársak Széchenyi Hiteléről*. I. K. 1935. 113–127, 225–240, 337–353.
- Brisits Frigyes, *Vörösmarty Mihály és az Akadémia*. I. K. 1936. 1–28, 151–170, 261–275, 379–397.
- Hofbauer László, *Az erdélyi akadémiai mozgalmak története*. A történeti Erdély. Bpest, 1936. 703–719.
- Kozocsa Sándor, *Erdély irodalomtörténete*. A történeti Erdély. Szerkesztette Asztalos Miklós. Bpest, 1936. 645–692.
- Hofbauer László, *Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumának szellemi történeti iránya*, E. M. 1937. 358–359.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor*. P. 1938. 134–136.
- Pukánszky Kádár Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*. I–II. Bpest, 1938–1940.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor*. K. U. 1939. 180. sz.
- Bisztray Gyula, *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. Erdélyi magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 25–138.
- Vita Zsigmond, *Erdélyi művelődési törekvések száz évvel ezelőtt*. M. K. 1941. 1. sz.

- Biró Bélai, *Döbrentei Gábor napi jegyzései*. P. 1942. 231–234.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. P. 1942. 348–352.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához*. Sz. XII. k. Szeged, 1942. 41–62. Megjelent különnyomatban is.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor és gr. Széchenyi István*. Sz. É. 1942. 4. sz. 209–213. Megjelent különnyomatban is.
- Garázda Péter, *Erdélyi biedermeier*. Széphalom. XIII. k. 1943. 81–84.
- Jókai-kódex*. Bevezette Pais Dezső. Bpest, 1942.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horváth Endréhez*. I. k. 1943. 1–2. f. Megjelent különnyomatban is.
- Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve. 1942. Kolozsvár, 1943. 394–452. Megjelent különnyomatban is.
- Bölöni Farkas Sándor, *Nyugateurópai utazás*. Bevezetéssel ellátta Jancsó Elemér. Erdélyi Ritkaságok. 11. sz. Kolozsvár, 1943.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. K. M. 1943. 3–5. f. 1944. 1–2. f. Megjelent különnyomatban is.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*. P. 1944. 31–34.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei Gábor feljegyzései a kolozsvári egyetem megalapításáról*. K. Sz. 1944. 118.
- Jancsó Elemér, *Döbrentei és Erdély*. Mt. 1944. 1. sz. Megjelent különnyomatban is.

Jancsó Elemér